

Glava četvrta

RATNA VEŠTINA

1. POJMOVI, DOKTRINE, METODI

Pošto smo strategiju u širem smislu definisali kao organizaciju i upotrebu oružanih snaga u celini, ostalo je da se obeleži oblast državnika koja, pored oružanih snaga, obuhvata i druge domene državne aktivnosti neposredno angažovane u ratu. Pojam *imperatori*ka, koju je anonimni pisac predlagao za obeležavanje oblasti koja pripada državniku po pitanju rata, pala je sasvim u zaborav, a problem ostao. On se praktično svodi na odnos političkog i vojnog rukovodstva. Rezimirajući ono što je već izloženo u posebnoj glavi, vojnici su širili pojam strategije i u političku oblast, ukoliko nisu sasvim uzurpirali političko odlučivanje, a državnici su se suviše dezinteresovali za strategiju i u onim državama gde su imali glavnu reč pri formulisanju političkih ciljeva. Ekonomski problemi su se na pitanje vojnih budžeta za naoružavanje i izdržavanje mirnodopskih efektiva.

Bilo je, ipak, već očigledno da pojam *strategija* ne može pokriti sav udeo države u ratu. U Britaniji se pri kraju veka javlja *velika strategija* bez određene sadržine. Za Čarlsa Omana pojam obuhvata probleme izbora pravaca iz zapadne i centralne Evrope u Siriju i Palestinu u toku krstaških ratova, za razliku od strategije o kojoj govori, na primer, kada je reč o osvajanju Sirije.⁶⁶ Za druge — uz sinonime *visoka strategija* i *ratna politika* — *velika strategija* je *vođenje rata* ili *ratovodstvo* u celini za razliku od strategije koja je i po njima upotreba vojnih sredstava

⁶⁶ Ch. Oman, *A History of the Art of War*, str. 233—267.

radi postizanja ciljeva rata. Pomorski pandan ratnoj politici bila je u Britaniji *pomorska politika* koja se razlikovala od *pomorske strategije*, niže kategorije. Boguslavski razlikuje ratovodstvo od strategije. Strategija je za njega samo deo ratovodstva.⁶⁷ Termin je bio tu, bilo je i sadržaja iz prakse rata i u fragmentarnoj literaturi, ali ga teorija nije bila još sistematizovala u posebnu oblast. Materijom ratovodstva najčešće se bave rasprave o strategiji. Blumeova *Strategija*, standardni udžbenik u Nemačkoj pred rat 1914, govori, na primer, o odnosima rata i politike, o karakteristikama rata, geografskom položaju, stanovništvu, ratnim troškovima, privredi, državnom ustrojstvu i narodnom duhu — dakle, o problemima koji izlaze iz okvira organizacije i upotrebe oružanih snaga, koji ne spadaju u strategiju.

Ako je negde još bilo dileme o tome da li je vođenje trupa u ratu nauka ili veština, sada nema više nikakve sumnje: *ratna veština* je opšte prihvaćen pojam. Problemi nastaju pri njenoj podeli na posebne discipline.

U imperijalističkoj eri pojam *strategija*, u užem smislu kao gornja oblast upotrebe oružanih snaga ili ratne veštine, nije se više mogao identifikovati sa operacijama, kako se dotle činilo. Zahvatajući sve dublje u narod, sada se rat potencijalno širio horizontalno i vertikalno. Prekoračivši okeane, pretio je da uvuče u svoj vrtlog više kontinenata. U teorijskom razmatranju počinje se osećati potreba da se dejstva na *vojištu* razdvoje od onih na *ratištu*. Moltke Stariji naziva operacijama one pokrete koji se izvode na *vojištu* i *bojištu*. U njegovom shvatanju oni čine posebnu oblast ratne veštine koju postavlja između strategijskog razvoja i bitke (boja), dakle između strategije i taktike, samo nije hteo zvanično dirati u Klauzevicevu dvodelnu podelu. Krajem veka, kada je Šlifen upravljao pruskim Velikim generalštabom, odomaćuje se u Nemačkoj pojam *nauka o operacijama*, ali je i on zvanično ostao pri tradicionalnoj podeli na strategiju i taktiku, kao što se to činilo svuda. U Francuskoj, Leval, prvi komandant *Više ratne škole*, je jedno vreme poricao pojam *strategija*, navodno što ona nema svoje teorije, što nas podseća na ideje Klauzevica i Moltkea Starijeg o istom predmetu. Tamo se obrađivala samo *opšta taktika*, upravo dejstva na *bojištu*. Kada se sfera interesovanja proširila na *vojište* i *ratište*, *strategija* je ponovo zauzela svoje mesto u francuskom si-

⁶⁷ A. Boguslawski, *Betrachtungen über Heerwesen und Kriegführung*, str. 92.

stemu studija, čak se jedno vreme išlo u drugu krajnost tvrdnjom da u strategiju spadaju sve one vojne aktivnosti gde se primenjuju kombinacije! Leval je govorio o strategiji borbe i marša.

Kroz sva ova iskušenja strategija i taktika su ipak sačuvale svoj raniji značaj, deleći međusobno svu oblast ratne veštine u Klauzevicevom smislu. Smatralo se gotovo bez izuzetaka da prva upravlja celokupnom oružanom silom delujući na čitavom ratištu, svuda gde su se protivnici mogli sudariti — na sopstvenoj, savezničkoj, protivnikovoj ili neutralnoj teritoriji. Strategija je rukovodila snagama i na vojištu, nastojeći da im stvori što povoljnije uslove za bitku (boj), drugim rečima trudila se da ih stavi u što povoljnije uslove snaga, vremena i prostora. Uticala je i na tok bitke svojim rezervama. Zadatak taktike bio je da upravlja bojem i bitkom. Podređena strategiji, nju se ne tiče rat kao celina. Po završenom boju (bici), strategija ponovo uzima događaje u svoje ruke nastojeći da izvuče što više koristi od uspeha, odnosno da posledice neuspeha svede na što manju meru. Ipak se taktika nije ograničavala samo na bojište. U nju se stavljala tehnika izviđanja, pokreta i stanovanja ne samo na bojištu već na vojištu i ratištu. Preciznije granice u toj apstraktnoj materiji nisu se mogle ni povući.

U praksi rata, pa ni pri aplikatornim mirnodopskim radovima — na ratnim igrama, vežbama, manevrima — niko nije vodio računa gde prestaje strategija a nastaje taktika. Niti je igde u zvaničnim pravilima ratna veština podeljena na te dve oblasti. Podela se konvencionalno javlja u teoriji ratne veštine radi lakšeg izučavanja.

Teorija taktike i strategije se ponekad naziva i vojna nauka. U množini, pod vojne nauke, podrazumevale su se najčešće druge vojnonaučne discipline, kao što su fortifikacija, vojna statistika i geografija, nauka o oružju i artiljeriji, topografija, vojna administracija, vojna istorija (kojoj neki stavljaju uz bok i istoriju ratne veštine kao pandan praktičnoj ratnoj veštini), čak i vojna psihologija otkako se čoveku, subjektu rata, počeo pridavati veći značaj. Očigledno je da tim posebnim vojnonaučnim oblastima često upravljaju zakoni koji, primenjeni pod istim uslovima, moraju dati iste rezultate, što u ratnoj veštini, gde istih uslova nikad nema, ne može biti. Nazivaju se i pomoćnim vojnim naukama jer neposredno služe ratnoj veštini čija je filozofska priroda sasvim drukčija.

Posle sjajno položenog ispita na bojištima u Češkoj i Francuskoj, pruske vojne ustanove postale su svuda predmet živog inte-

resovanja. Najviše u Francuskoj gde se tražio uzrok neočekivanom porazu. Tamo se videlo najpre ono što je bilo najupadljivije — pre svega opšta vojna obaveza, brza koncentracija i mobilizacija čiji je najopipljiviji rezultat bila nadmoćnost u samom početku operacija, nasuprot francuskom postupnom zalaganju. Ono što nije bilo na dlanu nije sasvim ni shvaćeno. Pruska doktrina nije se sasvim prozrela ni do kraja perioda. Smisao pruske inicijative nikako. Pojedinci koji su naslutili istinu i bacili na nju poneki snop svetlosti nisu mogli doći do izražaja kroz zavesu nacionalne taštine. Ni (prevedena) dela ruskog generala De Vojea, čoveka koji je tako pronicljivo shvatio suštinu pruske ratne veštine, nisu pokolebala samouverenost francuske vojne misli. Prišlo se nemačkoj doktrini sa predubedenjem o inferiornosti Nemaca pa se uočavale samo spoljne manifestacije nemačkog ratovanja a i one se prikazivale samo sa njihove nepovoljne strane. Verovalo se da su Francuzi talentovaniji od drugih naroda, zatvarale su oči pred neprijatnim činjenicama da se njihovo priznanje ne bi protumačilo nedostatkom patriotizma. Leval, na primer, u pruskom jedinstvu misli video je samo nedostatak inicijative, a Derekege, njegov pomoćnik, je pronašao da su Nemci postigli svoje pobeđe zahvaljujući primeni krutih pravila rata. Majar je tvrdio da Nemci uzalud nastoje da razviju duh inicijative, osobinu koja njima nije urođena (inneé). Po njemu, Nemcima je genije Klauzevica prosto otkrio Napoleonov princip o uništenju neprijateljskih snaga, što je postala njihova teorija i praksa, a Moltke je u tome smislu dresirao svoje generalštabne oficire. Zilber se oborio na prusomaniju tvrdeći da su Prusi primenili samo neke mrvice Napoleonove strategije.⁶⁸ Bonal je priznao Nemcima jedinu zaslugu što su naučno sistematizovali francusko (Napoleonovo) iskustvo. To ga nije sprečilo da kaže na drugom mestu da su duboko izmenili Napoleonovu doktrinu prihvativši samo ofanzivu ili defanzivu, a nadoknadili siromaštvo svojih kombinacija upornošću, energijom, inteligentnom obradom detalja, najzad jedinstvom misli što ih je činilo vrlo opasnim.⁶⁹

Nije shvaćen ni rad Moltkea. U očima Francuza on je učenik Napoleonov koji kopira poboljšavajući ili hazarder. Foš je priznavao pruskom oficiru velike kvalitete. Jedinstvo pogleda, aktivnost, inicijativa, poverenje, solidarnost — govorio je on — snage su koje prožimaju na svim stepenima prusku armiju. Svi su imali smelost

⁶⁸ E. Carrias, *La pensée militaire française*, 263—302.

⁶⁹ Bonnal, *Sadowa*, str. 26.

da deluju, da odlučuju. Ipak, zamera Moltkeu što je zasnivao svoje odluke na rezonovanju, na mogućnosti izvedenim logičnim razmišljanjem, što je odlučivao i radio na hipotezama...

Foš je izveo zaključak da je apriorna misao u osnovi nemačke vojne misli: napad rešen unapred sa težnjom da se protivnik preduhitri. Po Fošu, Klauzevic i Moltke su prisvojili Napoleonove ideje, ali ako pruski genije nije ništa stvorio, dao je ipak francuskim idejama najmetodičniji i najveći mogući razvoj proširivši rat u sukob masa, pri čemu je veština opala pa su retki i modeli na koje se može ugledati.⁷⁰ Foš je dobro uočio značaj hipoteze u nemačkom komandovanju, naročito u bitkama oko Meca 1870, što je bio poseban slučaj, ali nije video da je hipoteza ponekad nerazdvojiv pratilac inicijative, koja sprečava da nedostatak autentičnih podataka o neprijatelju ne dovede do neaktivnosti. Pukovnik Pala prebacuje Moltkeu da nije sigurno(čvrsto) vodio bitku kod Gravlot-Sen Priva. Za njega nije čudno što su Francuzi pobeđeni već što nisu potpuno tučeni.⁷¹ Francuzi su pogrešno smatrali da je nemačka doktrina ostala na nivou iz 1870. To se vidi po Fošovim studijama i mnogih drugih. Kapetan Daj u jednoj među poslednjim raspravama pred prvi svetski rat naglašava da je Moltkeova škola i dalje na ceni s one strane Rajne, što nije bilo netačno, a da je Šlifen išao još dalje u njegovom smislu,⁷² što nikako nije odgovaralo stvarnosti. U nipodaštavanju Moltkea i nemačkog komandovanja najdalje je otišao Kardo koji povodom bitke kod Gravlot-Sen Priva govori o strašnom fijasku njihove strategije i o operativnoj paradi.⁷³ Tipično je da se najpravilnije mišljenje o nemačkoj doktrini — o njenom ofanzivnom duhu, obuhvatnim manevrima, inicijativi potčinjenih i rešavajućoj bici — nalazi u jednom francuskom anonimnom radu iz 1912. Takva se „jeretična“ gledišta koja vredaju nacionalni ponos ne bi tada mogla objaviti u Francuskoj bez štete po pisca, ukoliko je zauzimao neki položaj u vojnoj hijerarhiji.

Kroz kritiku nemačke vojne misli radala se polako i francuska doktrina. Suprotno materijalnoj obnovi, koja je išla brzo, idejno uzdizanje bilo je sporo i nesigurno. Veća intelektualna aktivnost oseća se tek početkom osamdesetih godina, pošto su stupili u život

⁷⁰ Foch, *De la conduite de la guerre*, str. 172, 226, 479.

⁷¹ Palat, *La stratégie de Moltke*, str. 189.

⁷² Daille, *Essai sur la doctrine stratégique allemande*, str. 75.

⁷³ Cardot, *Essai sur la doctrine*, str. 46.

Viša ratna škola⁷⁴ i Generalštab vojske⁷⁵. Naročito Ratna škola. Njen prvi komandant, Leval, dominirao je francuskom vojnom teorijom. On je Žominijevu kodifikaciju Napoleonove strategije i poluvekovno divljenje prema njemu smatrao uništenjem vojne misli. Ipak se i on hvatao shema. Došavši do zaključka da manevar neće biti više izvodljiv, on preporučuje direktan udarac, da neprijatelja treba preduhitriti smelošću, potražiti njegovu masu i razbiti je napadom na jedno od krila. Podelu vojske na glavnu — centralnu ili direktivnu — armiju, na dve krilne armije i četvrte u rezervi odgo- varaće, po njemu, svima situacijama. Suprotno Levalu, Berto je isticao Žominijeve principe strategije. Njegov dogmatski stav vidi se i po tome što je tražio da operacijske planove izrađuje mini- star rata.

Intelektualnoj obnovi smetala je pasivna koncepcija poslušno- sti koja je tražila od oficira da rade bezuslovno po naređenju pretpostavljenih. To je dovodilo do mirnodopskih manevara čiji je ishod bio unapred utvrđen sporazumom šefova obeju strana. Paradama se još uvek pridavao veliki značaj.

Sve do 1884. francuski ratni planovi (I—VII) bili su defanzivni. U tom smislu do 1880. su izvedeni zamašni fortifikacijski radovi na nemačkoj granici. Ubrzo posle toga se francuska teorija okreće ofanzivi. Za Majara jedino ofanziva donosi odluku. Tražeći slobodnu upotrebu duha u interesu inicijativne primene sredstava za postignuće cilja akcije, on je odbacio sva predubedenja, sve tipične rasporede teorije. Uporedo se žalio da Francuzi nisu prožeti duhom inicijative, da više vole mehaničke metode, što je bilo u očitoj kontradikciji s onim što je govorio kada ih je upoređivao s Nemcima. U tom nesigurnom periodu francuske vojne misli, kada se grozničavo tražio recept pobjede takve protivurečnosti nisu bile retke. Pod uticajem ofanzivnih ideja francuski ratni planovi od 1887. do 1895. (VIII do XIII) su ofanzivni.

⁷⁴ Formirana je 1876. pod nazivom Posebni vojni kurs, preimeno- vana 1878. u Višu vojnu školu da bi se od 1880. nazvala konačno Viša ratna škola (École supérieure de guerre).

⁷⁵ Raniji *Dépôt de guerre* zamjenio je 1874. Generalštab ministra rata (État-major général du ministre de la guerre), a 1890. pretvoren u Generalštab vojske (État-major de l'Armée). Žofru, budućem gene- ralisimusu, data je 1911. titula načelnika Opšteg generalštaba (chef d'état-major général), a iduće godine ukinuta je funkcija načelnika Ge- neralštaba armije, pa je Žofr neposredno upravljao svim njegovim poslovima.

Sa Bonalom klatno doktrine se ponovo vratilo defanzivi. Ovaj profesor Ratne škole i vrlo plodan pisac imao je jakog uticaja na francusku vojnu misao. On je glavni inspirator Ratne službe iz 1895, koja nastoji — kako se u njoj kaže — da reljefno istakne neke opšte principe koji će armiji dati jedinstvo doktrine u smislu neophodnih uslova za postizanje uspeha⁷⁶. Držalo se da je ovo pravilo oslobodilo francusku doktrinu od nemačkog uticaja. Bonalu, koji je smatran velikim strategom, poverena je izrada ratnog plana XIV koji je stupio na snagu 1898. Njegova glavna karakteristika je strategijski doček: jedna armija kao opšta prethodnica je kod Nansija (opštu prethodnicu smatrao je Bonal tajnom Napoleonovih uspeha), tri armije na liniji Epinal — Mirkur — Komersi, a jedna u rezervi kod Šomona. U strategijskoj defanzivi, kao što ju je Napoleon imao 1809, vidio je Bonal viši stupanj ratne veštine. Pod Bonalovim uticajem osnovna koncepcija francuskih ratnih planova XV, XV bis i XVI (iz 1903, 1907. odnosno 1909) bila je strategijska defanziva. Izraz su i ideje, izvedene iz iskustva burskog rata, da je jačina vatre novog oružja učinila odbranu neprikosnovenom.

Uporedo su lomljena moćna koplja u prilog beskompromisne ofanzive. Fošova predavanja 1895—1901. u Ratnoj školi na katedri opšte taktike izazvala su veliku pažnju. Na čelu ove škole 1908—11, gde je došao ličnom intervencijom predsednika vlade, Žorža Klemansoa, upravo da bi postavio francusku vojnu doktrinu, Foš je osnovao strategijski kurs, a 1911. i Centar za visoke vojne studije. On je tu naglašavao intelektualnu kulturu i moralne snage, što je — po njegovom mišljenju — bilo oboje zanemareno u Francuskoj. Shvatanje i rešavanje konkretnih slučajeva čini, za njega, suštinu vojne nauke (humanités). Treba ostati veran Napoleonovoj doktrini iz koje izvodi apsolutnu koncepciju rata koja se sastoji u traženju, tučenju i uništenju glavne neprijateljske mase i u tome cilju treba izabrati onaj pravac i onu taktiku koje dovode do tog cilja što pre i što sigurnije. Sve snage treba sasrediti na izabrano mesto u izabranom trenutku. Veština je upravo u prikupljanju nadmoćnih snaga. Intelektualna disciplina je bila za Foša sloboda akcije da bi se poslušno moglo izvršiti naređenje ili pravo delanja u naređenom smislu, što je bilo sasvim nešto drugo od nemačke inicijative. Za Foša pozitivni se rezultati mogu postići samo ofanzivnom akcijom, pa se svaka bitka mora završiti napadom.

⁷⁶ *Service en campagne*, Dekret od 28. maja 1895, str. XIX.

Foš je pobijao gledište da se rat može učiti samo na bojištu, a isto tako energično odbacio ideju da se teorija ratne veštine može izvlačiti iz glave kao otkrovenje apsoluta. On je sebi postavio zadatak da intelektualnom gimnastikom, na osnovu studija vojne istorije, osposobi duhove za rešavanje stalno promenljivih problema rata. Time se znatno približio Moltkeu. Kao i Klauzevic, koga je odlično poznao, on je odbacivao pozitivne teorije ratne veštine ali samo one koje ne vode računa o živom elementu rata (čovjeku) koga naziva božanstvenom stranom ratne veštine. Pozitivna i moralna strana rata ne mogu — smatra Foš — poslužiti kao osnova za formiranje teorije ratne veštine, pa zato traži činjenice u vojnoj istoriji koju posmatra kroz lupu poput mikrobiologa, da bi iz nje izvukao utvrđene (fix) principe. Navodi ih svega četiri: ekonomija snage, sloboda akcije, slobodno raspolaganje snagama, sigurnost, posle čega stavlja itd. ... ne objasnivši ni razliku između slobode akcije i slobodnog raspolaganja snagama. O principima se, po njegovom mišljenju, ne može diskutovati (kao da su aksiomi!), ali se u praksi mogu primeniti na razne načine. Otuda u njega nalazimo teoriju rata i doktrinu rata: prva iznalazi principe, a druga ih primenjuje slobodno i stvaralački imajući u vidu samo konkretan cilj.

Fošovi principi, koji su ga naveli na čudnu podelu teorije, na čistu i primenjenu, u stvari su izraz atavizma za Žominijevom pozitivnom školom koje se još nije mogao sasvim osloboditi. Ne poziva se on zalud na njega, na Lojda i Vilizena, nosioce dogmatske škole. Drugi govore još kategoričnije o nepromenljivosti principa,⁷⁷ ali ih ni oni ne nabrajaju. Foš je rado ukazivao na papagaja, na tu uzvišenu životinju kako ju je nazivao, koja se jednom nogom čvrsto hvata za višu grančicu pre no što privuče drugu. U njega je bilo više opreznosti no dogmatizma. Foš nije imao u sebi ničeg dogmatskog. Kada bi se odbacila njegova čista teorija sa fiks principima, a inicijativa shvatila liberalnije, njegovim se pogledima ne bi imalo šta zameriti.

Fošova čista i primenjena teorija odgovarala je shvatanjima nekih ranijih francuskih pisaca, kao Levala, koji je govorio o spekulativnoj i pozitivnoj taktici. Prva treba da deluje induktivnim (razmišljanjem) a druga deduktivnim putem, izvlačenjem iskustava iz vojne istorije.

⁷⁷ Cholet, *A propos de Doctrine*, str. 51—54. Knjiga dovršena 1914. a izdata 1919.

Uticaj Fošov je bio izvanredno snažan. On je spremio čitave generacije generalštabnih oficira a kroz Centar za visoke vojne studije prošlo je mnoštvo oficira koji će u ratu koji nailazi zauzeti visoke komandne položaje. Najviše je doprineo velikoj intelektualnoj aktivnosti koja se u francuskoj vojsci zapaža poslednje decenije pred prvi svetski rat.

Nekoliko godina pred rat, kapetan Gamlen, koji će 1939—40. komandovati anglo-francuskim snagama u Francuskoj, pokušao je da 1906. sintetički prikaže evoluciju francuske vojne doktrine: do 1870. u visokom francuskom komandovanju nije bilo ni elementarnog shvatanja o tom pojmu; stvara se zatim shematična doktrina na pretpostavci da je ratna veština nauka koju treba precizno primenjivati; nju smenjuje ideja o refleksima koje treba razviti da bi se instinktivno, mahinalno reagovalo i pod kuršumom; najzad dolazi filozofija, upravo rezonovanje koje sjedinjuje prvu i drugu fazu⁷⁶. U toj poslednjoj fazi Gamlen vidi samo dva principa: akcija i ekonomija snaga, na koje se navodno svodi sva francuska doktrina, strategijska i taktička. Pogledi čoveka koji se posle blistave generalštabne karijere popeo na najviši komandni položaj su, svakako, od interesa ali njegova sinteza nauke i refleksa nije mnogo uverljiva.

Pukovnik Granmezon, šef Operativnog odeljenja Generalštaba, u dvema konferencijama održanim generalštabnim oficirima, osudio je malodušnost koja se u francuskoj vojnoj misli manifestovala težnjom da se predvidi svaka opasnost, umesto da se donose odluke u neizvesnosti bez obzira na rizik. Za njega je neopreznost u ofanzivi bila najbolja bezbednost! Snažnim napadom primorava se neprijatelj na odbranu, pa je sve ono što je nosilo žig ofanzivnog duha trebalo pasionirano negovati, sa preterivanjem (!). Između krutih principa i Granmezonove neobuzdane ofanzive velika je kontradikcija. Granmezon je razum potčinio temperamentu. Francuska vojna misao je evoluirala od Ogist Kontovog pozitivizma i determinizma do Bergsonovog vitalnog elana (élan vital) kojim se — po njemu — mrtvoj materiji davao pravi smisao samo akcijom.

Val ofanzive po svaku cenu (à outrance) doveo je Žofra na čelo francuske vojske, koja — kako on kaže u svojim memoarima — nije imala ni doktrine ni obuke. U stvari Žofr je francusku doktrinu konačno ustalio pravilskim odredbama. Pravilo za upotrebu velikih jedinica (korpusa i armija) od 28. oktobra 1913 (Rè-

⁷⁶ Gamelin, *Études philosophiques sur l'art de la guerre*, str. 2—9, 21, 23.

glement sur la conduite des grandes unités) postavilo je osnove doktrine, obavezne za nastavu na Ratnoj školi i u Centru za visoke vojne studije. Operacije — tvrdi se tamo — moraju dobiti *energičan ofanzivni impuls*. Francuska armija se vratila svojim tradicijama koje ne priznaju drugog zakona do ofanzive. Bitka je isključiv cilj operacije. Energična ofanziva je najsigurnije sredstvo obezbeđenja protiv iznenađenja. Stalna fortifikacija ima vrednosti samo ukoliko olakšava operacije na otvorenom polju. Bilo je to prvi put da je zvanično pravilo regulisalo akciju strategijskih tela. Bez sumnje, u njemu se nalaze Granmezonove ideje, izuzev njegovih verbalnih preteranosti. Ovo pravilo za velike jedinice dopunjeno je Ratnom službom od 2. decembra 1913 (Règlement sur le service des armées en campagne), namenjeno divizijama i združenim odredima, gde se precizira da je defanziva (odbrana) dozvoljena samo radi uštede snaga na određenim sektorima da bi se povećao broj trupa tamo gde se napada. Najzad, pešadijsko pravilo od 20. aprila 1914 (Règlement de manoeuvre de l'infanterie) je propisalo rad nižih jedinica.

Nisu se svi složili sa Žofrovom doktrinom. Među kritičarima bilo je i istaknutih imena kao Galjeni i Liote. Ovi kolonijalni prokonzuli nisu mogli shvatiti da se operativna materija reguliše pravilima. Najčešće se sporilo apsolutizovanje ofanzive. U polemiku se umešao i Žan Žores, šef socijalista, koji je pledirao za defanzivu-ofanzivu u Klauzevicevom smislu. To nije smetalo da je Žofrov ratni plan XVII, kojim će Francuska ući u rat, bio čist izraz apsolutne ofanzive.

Žofr se sasvim slagao sa Fošovim idejama. Hteo je da ga postavi za svog prvog pomoćnika koji je u ratu zauzimao funkciju načelnika štaba (major général) generalisima, ali je naišao na otpor vlade iz političkih razloga. Bitno je bilo za francusku vojnu doktrinu podudarnost najznačajnijeg teoretičara sa čovekom iz prakse koji će u razmaku od svega tri godine učiniti izvanredno mnogo za spremu francuske vojske za rat. Svakako, za to kratko vreme visoki komandni kadar nije se mogao sav nadahnuti novim, jedinstvenim pogledima. Prema Žofrovoj oceni mnogi su komandanti bili paralizovani rutinom, bez ikakve strategijske spremne.

Temelje nemačke doktrine, koje je postavio Moltke pre 1870, upoznali smo u prethodnom periodu. Sada, posle sjajnih pobeda, ovenčan slavom, on je učvršćuje i prenosi na generalštabne oficire i više komandante sa neuporedivo većim autoritetom. Njegove ideje razvija čitava plejada pisaca iz koje štrče Bronzart von Šelen-

dorf za generalštabnu službu, Blume za strategiju, Šlihting za taktiku. Šerf i Boguslavski su jedini od značaja koji se zauzimaju za pozitivnu doktrinu u Žominijevom smislu. Izvesnu dogmatsku certu u slobodnu nemačku doktrinu unosi Šlifen svojom jedino spaspavajućom idejom o obuhvatu i uništenju što uporno sprovodi u svim operativnim i strategijskim razmerama. Na ratnim igrama kojim on rukovodi dolazi do džinovskih okruženja, do zarobljavanja čitavih armija, do hipersedana. Sve operativne probleme rešavao je Šlifen manevrom krila što je sužavalo polje rada komandanata. U frontalni napad nikako nije verovao. U vojnoj istoriji je tražio samo potvrdu za svoje ideje. Dok je za Moltkea strategija bila sistem ispomaganja, drugim rečima čije je probleme trebalo rešavati *ad hoc* prema situaciji, Šlifen veruje u apriorni plan koji treba izvršiti bez obzira na reakciju neprijatelja. Bilo je to, svakako, jedna od opštih karakteristika nemačke doktrine — da se odlučuje ne čekajući potpune informacije o neprijatelju, što je Foš pronicljivo zapazio — ali ju je Šlifen terao u krajnost. Sa takvim dogmatskim stavom nisu se složili mnogi nemački generali. Šlihting je uzalud ukazivao na Moltkeovu nezakonitost (Systemlosigkeit), čime je hteo reći da vojne situacije ne trpe klišetiranja rešenja. On se žalio da u nemačkoj vojsci opada hrabrost sopstvenog mišljenja. Šlifenov naslednik, Moltke Mlađi, čim je stupio na dužnost naredio je da trupe i štabovi vežbaju frontalni napad, proboj fronta.

Na lakim poredama od 1866. i 1870—71. negovala se u nemačkoj vojsci ideja superiornosti što se izvrglo u opasno potcenjivanje protivnika. Bila je to jedna od osnovnih komponenata velene-mačkog nacionalizma. U Generalštabu nisu uočili metamorfozu francuske doktrine od Frankfurtskog mira na ovamo. U početku balkanske krize, u Moltkeovoj instrukciji visokim komandantima od 12. XII 1912, može se čitati i ovo: *Francusko visoko komandovanje nije dovoljno spremno za veliki rat, što se priznaje i u Francuskoj.*

Od 1871. do 1914. nemački ratni planovi su dosledno ofanzivni. Ofanziva je i u Nemačkoj osnovni postulat vojne doktrine. Moltkeov plan iz 1871. je jednovremeno ofanzivan protiv Francuza i Rusa. Planovi između 1872. i 1876. su upravljani samo prema Francuskoj. Tada je Nemačka bila u odličnim odnosima s Rusijom. Napad na Francusku predviđa Moltke direktnim udarom iz Lotaringije jer odbacuje mogućnost gaženja neutralnosti Švajcarske ili Belgije. Plan iz 1877. predviđao je ofanzivu protiv Austrije a

defanzivu protiv Francuske za slučaj da se ove dve države udruže protiv Nemačke. Kada je 1879. nastupila mogućnost rusko-francuske koalicije, rešava se Moltke na ofanzivu protiv Rusije jer ne veruje da bi se za kratko vreme mogla probiti nova francuska utvrđena linija. Na toj osnovnoj ideji — Rusija, pa Francuska — počivaće svi naredni nemački ratni planovi sve do Šlifena koji će 1895. predvideti najpre napad na Francusku obuhvatom njenog levog krila kroz neutralnu Belgiju. Šlifenov plan se bitno razlikovao od prethodnih time što je išao na totalnu pobedu. U Bizmarkovom duhu Šlihting je bio za ograničen rat, ne verujući da bi se uništenjem francuske armije ili zauzimanjem Moskve mogli rešiti evropski politički problemi. Moltke Mlađi je prihvatio Šlifenov plan sa svim vojnim i političkim implikacijama.

Šlifenovo apsolutizovanje obuhvata i okruženja, čiji je najupadljiviji izraz bio upravo njegov plan napada na Francusku, imalo je dvostran uticaj na nemačku doktrinu. Ideja da Nemačka može sve svoje političke probleme rešiti vojnom silom razvilo je u nemačkom Generalštabu prezrenje prema politici i političarima a, uporedo, otupilo politički instinkt generalštabnog oficira u trenutku kada je njegova politička uloga sve više rasla. Zauzvrat, pošto ga je hermetički ogradio od narodnog života, višegodišnjim intenzivnim radom Šlifen je znatno povećao profesionalne mogućnosti Generalštaba i svakog njegovog člana, podigao i spremu višeg komandnog kadra i učvrstio jedinstvo pogleda. Njegova manija obuhvata nije udarala u Moltkeove osnove nemačke doktrine, a u svakom slučaju omogućila je da se manevar masama bolje prouči. Pod Šlifenovim uticajem nemački generalštabni oficir postao je izvanredni stručnjak bez političkog smisla.

Zajedničko je bilo francuske i nemačke doktrine da su davale prvenstvo ofanzivi. No, dok su je Francuzi podigli na stepen dogme, proglasivši da je defanziva, čak i ona sa protivudarom, samo prolazna i izuzetna (*passagère et exceptionnelle*) za Nemce je bila samo normalnija, prirodni način akcije. Vera u apsolutnu prednost ofanzive, upravo u rešavajući uticaj naleta, navodila je Francuze na frontalne akcije, dok su Nemci više negovali manevar. Već sam njihov geografski položaj između dva potencijalna protivnika, Rusije i Francuske, nametao im je manevar po unutrašnjim pravcima u najširim razmerama. Zajedničko je bilo Nemcima i Francuzima i unapređivanje intelektualnog nivoa oficirskog

kadra. Na tome putu su Nemci stigli dalje jer su njime pošli pola veka ranije, a zahvaljujući višem i ujednačenijem opštem obrazovanju oficirskog kadra. Žofr se žali (1911) na intelektualnu indolenciju i apatiju francuskog oficira. Ocena je, svakako, preterana. Zajedničko je, najzad, bilo i međusobno nerazumevanje. S obe strane se potcenjuje protivnik, više u Nemaca gde se pretvara u naduvenost.

Bitna razlika između francuske i nemačke doktrine bila je u shvatanju inicijative. Kod Nemaca ona znači izvršenje zadatka prema situaciji i opštim namerama komandovanja, ako je potrebno čak i protiv formalnih zapovesti; kod Francuza inicijativa je samo sloboda akcije u okviru dobijenog zadatka. Za mnoge Francuze nemačka interpretacija inicijative ravna je anarhiji. Razlika se ogleda i u tehnici zapovedanja: nemačke direktive su manje precizne od francuskih instrukcija odnosno zapovesti. Svojim potčinjenima nemački komandanti ostavljaju šire polje rada, Francuzi nisu to mogli činiti jer njihova operativna i taktička gledišta nisu bila izjednačena u tolikoj meri. U neposrednoj vezi s tim je i odnos ličnosti prema ratnoj veštini. U Nemačkoj se više polagalo na subjektivne momente ratovodstva u Klauzevicevom smislu upravo zbog toga što su njihovi oficiri bili bolje spremni za samostalan rad.

Mada su Nemci naglašavali subjektivne momente u spremi i vaspitanju oficira, sasvim su zanemarili psihologiju trupe. Za nemački sistem, trupa — savršeno disciplinovana trupa! — je samo objekat, materija kojom se ostvaruju strategijske (operativne, taktičke) kombinacije. Ne ide se dalje od suhe, stereotipne parole: *za cara i domovinu*. Psihološka priprema jedinica je nepoznata stvar. Nemački Generalštab ne trudi se da upravlja masama van okvira krute discipline. Rešenje svih vojnih pa i političkih problema traži strategijskom (operativnom, taktičkom) kombinatorikom i grubom silom. Kod živahnih, psihički pokretljivih Francuza, podložnih trenutnim impresijama, ovom se pitanju obraća veća pažnja, sudeći po literaturi koja ga tretira.

Velika je razlika u pitanju principa ili načela. Za Francuze oni su zakoni koje treba bezuslovno sprovoditi ma na koji način; za Nemce to su samo uputstva za akciju koja se nužno sukobljavaju pa se neka moraju zanemariti u korist drugih. Izuzetno, to se vidi i kod Francuza: Granmezonova agresivnost treba da zameni sigurnost, što je dijalektički sasvim ispravno. U stvari, niko u Francuza nije nabrojao principe kojih se treba pridržavati. Njihov dogmatski stav prema principima svodi se na preciznost i apo-

diktičnost taktičkih (operativnih) pravila i teorijskih radova, dok su u Nemaca to više rasprave, ono što je upravo teorija u etimološkom smislu reči. Nenaviknuti na istinsku inicijativu, francuski oficiri su tražili određeniju osnovu za rad. Umesto krutih uputstava nemački oficiri su spremni za rešavanja konkretnih ratnih zadataka po jedinstvenim gledištima. Iz tog zdravog osnova štrči samo Šlifanova dogma obuhvata, jedina ali fatalna.

Ne treba mnogo insistirati da u ratnoj veštini ne može biti zakona, dakle, ni principa po kojima bi trebalo uvek postupati. Priznavši da ne treba ispuštati iz vida osnovne zakone rata, Lenjin naglašava da za njegovo vođenje nema velikih, nepromenljivih principa koji bi važili za sva vremena i sve narode. Metodi ratovodstva menjaju se prema borbenim uslovima. U krajnjoj konsekvenciji oni zavise od razvoja produkcije i ratne tehnike. Lenjin je doslovno pisao: *Marksizam zahteva istorijsko proučavanje borbenih oblika. Pristupi li se tom pitanju ne vodeći računa o konkretnoj istorijskoj situaciji znači da se nije shvatio dijalektički materijalizam*⁷⁹. Sasvim je suprotno dijalektičkom materijalizmu primenjivati krute dogme na društvene probleme.

Razvijena decenijama, doktrina je u Nemačkoj uhvatila dublji korena. Njeni nosioci su generalštabni oficiri i iznad glava svojih komandanata. Bilo je to čak i potrebno u slučajevima kada su se na visokim komandnim položajima nalazili formalni komandanti, članovi mnogobrojnih nemačkih vladajućih kuća, pa se moralo komandovati linijom načelnika štabova, što je postalo opšta praksa, ma koliko se naglašavao značaj ličnosti na komandnim položajima. U Francuza nije bilo zatvorene generalštabne struke. Na generalštabne položaje mogli su doći svi oficiri koji su završili Ratnu školu (breveté). Manje kasta nego u Nemačkoj, francuski generalštabni oficiri su manje i značili. Francuskog komandanta nije zasenjivao načelnik štaba. U početku rata kada su — po Žofrovoj oceni — francuski štabovi bili bolji od mnogih komandanata možda nije to bilo dobro; kasnije, kada su selekcijom rata došli na komandne položaje sposobni ljudi, bio je to najzdraviji način komandovanja.

O doktrinama — shvaćenim kao skup povezanih pogleda koje treba da nadahnu čitavu vojsku jedinstvenim pogledom — ne može

⁷⁹ V. I. Lenjin, *Dela*, t. 11, str. 18, t. 33, str. 35 (na ruskom, citirano po W. I. Lenin als *Militärwissenschaftler*, str. 17—18).

biti govora kod drugih velesila koje su stupile u prvi svetski rat. U kristalizovanoj i originalnoj formi doktrine, vojna misao se javlja samo u Nemaca i Francuza. U drugih je zapažamo samo fragmentarno i eklektički. Uzimano je ono — najviše od Nemaca — što je smatrano korisnim i upotrebljivim u sopstvenim uslovima. Opšta je bila samo ideja o prevazi ofanzive.

U Rusiji je Ler — dugogodišnji profesor taktike i strategije na Generalštabnoj akademiji a od 1889. do 1898. i njen načelnik — na Žominijevim tradicijama (za njega je Klauzevic suviše maglovit) razvijao teoriju ratne veštine u dogmatskom pravcu i u tome je otišao dalje od svog uzora. Za njega je oduvek bilo i biće doveka šest večitih i nepromenljivih principa strategije, kao *proste i večno stalne istine*⁸⁰. Svoje principe Ler je izvlačio *deduktivnim*, dakle, analitičkim putem iz iskustva, i *induktivnim*, sintetičkim načinom koji se oslanja na *izvesne psihološke aksiome*, kako on kaže. Vrednost tog drugog načina Ler naročito ističe smatrajući da je materijalni svet suviše ograničen⁸¹, dok na drugom mestu priznaje da je *umovanje a priori* dosta opasno.⁸² I on govori o spekulativnoj i pozitivnoj strategiji. Jedno njegovo delo nosi i naziv *Pozitivna strategija* (1869). Sa Napoleonom — misli Ler — strategija je dostigla svoj vrhunac, da se u suštini ne može usavršavati, da se mogu popraviti samo neki detalji što je zadatak *savremene strategije*, a ona nije ništa drugo nego *Napoleonova strategija*. Ipak na drugom mestu kaže da svakih 200 godina dolazi do evolucije strategije zahvaljujući čoveku (geniju). Kategorički odbija da je posle 1870. nastupila *nova era strategijske promene*, tvrdeći, da su Nemci u gotovoj zgradi *Napoleonove strategije* uveli samo neke popravke.⁸³

Bilo je u Rusiji i suprotnih gledišta. A. N. Petrov u *Pitanjima strategije* (К вопросам стратегии, 1898) pridavao je dominantan značaj situaciji ne sputavajući nikog „neizmenjivim principima“.

⁸⁰ Lerovi principi u sažetom obliku: 1. rat (operaciju) otpočeti maksimalnim naprezanjem; 2. vojsci uvek obezbediti pozadinu i bokove, bezopasnu osnovicu i operacijski pravac; 3. glavni cilj operacije je neprijateljska živa sila; 4. na bojištu prikupiti sve snage do poslednjeg vojnika; 5. bitku i boj (to je stvar taktike kaže Ler) dobro pripremiti sadejstvom svih snaga, pa ih tek onda zametnuti; 6. posle pobeđe goniti (G. A. Ler, *Složene operacije*, str. 6—7). Lako je dokazati iz istorije da je bilo uspeha uprkos tim principima. Napoleonov prelaz preko Alpa i bitka kod Marenga — na primer — nisu odgovarali nijednom od tih principa.

⁸¹ Ler, *Neke evolucije u strategiji*, str. 3.

⁸² G. A. Ler, *Složene operacije*, str. 5.

⁸³ Ler, *Neke evolucije u strategiji*, str. 6. i 28.

Samo, takva se gledišta nisu mogla probiti kroz Lerov autoritet. Rad E. I. Martinova *Strategija u episi Napoleona I i u naše vreme* (Стратегия в эпоху, Наполеона I и в наше время) je u Lerovom idealističkom duhu.⁸⁴ To se isto može reći i za Mihnjeviča, autora jedne od poslednjih ruskih strategijskih rasprava pred prvi svet-ski rat. On se poziva na Žominija, na nepromenljive principe, na pozitivizam Ogista Konta, tvrdeći da se istorija ponavlja što treba da bude suština zakonâ evolucije.⁸⁵ Ipak u Nikolajevskoj general-štabnoj akademiji, čiji je on bio načelnik, u predavanjima Nezna-mova, Danilova, Novickog i Dolgorukog, održanim 1904—07, stra-tegijska i operativna pitanja tretirana su kompetentno i realistički. Ruska ratna služba od 1912 (Полевой устав) bolje je odgovarala savremenim zahtevima.

Po oceni Zajončkovskog, ruski Generalštab je propustio da spre-mi viši komandni sastav. Generalštab se bio otuđio od trupe. Rusi su krenuli u rat — tvrdi on — sa dobrim pukovima, osrednjim di-vizijama i korpusima i rđavim armijama i frontovima (grupama armija). Zajončkovski se slaže sa ocenom nemačkog Generalštaba iz 1913 — da je pokretljivost ruske vojske slaba, da se brzo iskori-šćavanje povoljnih situacija ne može očekivati od ruskog ko-mandnog kadra, kao ni precizno izvršenje naređenog manevra, pa se Nemcima ukazuju mogućnosti za smele manevre koje ne bi mogli sebi dozvoliti sa ravnopravnim protivnikom.⁸⁶ Po oceni Da-nilova, oficiri na visokim položajima nisu dovoljno obnavljali svoja znanja, a generalštabni oficiri, lišeni čvrstog i kompetentnog ru-kovodstva, nisu bili međusobno povezani jedinstvom misli.⁸⁷

Austro-Ugarska je ramljala za nemačkim uzorom. Njeni gene-ralštabni oficiri su imali široko obrazovanje ali su bili neuporedivo manje spremni za praktične zadatke. Velika Britanija nije se ni spremala na operacije evropskih razmera. Stupajući u rat na stranu Francuske ona se zapravo odrekla svoje tradicionalne vojne dok-trine da dejstvuje ograničenim operacijama u naslonu na svoju flotu, kao u francuskim revolucionarnim i Napoleonovim ratovima i u krimskom ratu. Britanska Ratna služba od 1909. pominje uop-šteno fundamentalne principe ali konkretno ne imenuje nijedan.⁸⁸

⁸⁴ A. A. Строков, *История военного искусства*, str. 635, 639.

⁸⁵ N. P. Mihnjević, *Strategija*, I, str. 3—18.

⁸⁶ A. Зайончковский, *Мировая война*, I, str. 22—23.

⁸⁷ J. Danilov, *La Russie dans la guerre mondiale*, str. 60.

⁸⁸ I. F. C. Fuller, *The Army in my Time*, str. 127.

Ima nešto vojne literature ali su vodeći prevodi nemačkih i francuskih vojnih pisaca.

U temelje metoda obrade ratne veštine stavlja se svuda kritička studija vojne istorije.

Ni Šarnhorst ni Moltke nisu u istoriji tražili gotova rešenja, samo ideje i uputstva. Posle rata 1870—71. Moltke živo učestvuje u radovima Istorijskog odeljenja Velikog generalštaba. On je tražio strogu istinu, smatrajući da je istinita rekonstrukcija događaja ujedno i njihova najoštija kritika, ali „u interesu pijeteta i ljubavi prema domovini“ nije dozvolio da se unište neke legende koje su izvesnim ličnostima pripisivale određene pobede, dakle, ono što sa kritičkom istorijom nema nikakve veze. Tražeći u istoriji uzore za svoje obuhvate, i Šlifen se ogrešio o objektivnost. Osim tih i sličnih aberacija, u Nemačkoj je vojna historiografija bila na vrlo visokom, nedostignutom nivou po širini i dubini zahvata, u dobrom naslonu na vrlo razvijene opšte istorijske studije. Neposredan uticaj klasika marksizma oseća se jasno i kod nemačkih buržoaskih istoričara. Mering opravdano ukazuje na to da su radovi Hansa Delbrika zasnovani na istorijskom materijalizmu, mada se ovaj najistaknutiji vojni istoričar svog vremena izričito ograđivao od materijalizma i marksizma.

U vojnoj istoriji Nemci traže iskustva, kako su se mirnodopske ideje o upotrebi oružane sile odrazile u zbilji. Suprotno onome što se tvrdilo u Francuskoj, Nemci nisu stali na iskustvima svojih pobedonosnih ratova. Poučeni greškama koje su tamo počinili i na bazi novih momenata, posebno oružja sa jačom vatrom, komunikacija i najnovijih ratnih iskustava, oni su dalje razvijali svoju taktiku i strategiju. Možda su se najviše približili poznatoj Lenjinovoj formuli: *Od živog posmatranja ka apstraktnom mišljenju i od njega ka praksi — takav je dijalektički put saznavanja istine, saznavanja objektivnih realnosti.* Vrlo su bliski, takođe, drugoj Lenjinovoj misli da se *osobnosti epohe moraju uzeti u obzir radi razumevanja uloge vojskovođe.*⁸⁹ Uporedo, u njih studija vojne istorije služi intelektualnoj, psihičkoj i moralnoj spremi komandnog kadra.

Nemci su razvijali teoriju pretežno aplikativnim metodima — rešavanjem zadataka na karti i terenu, ratnim igrama, vežbama i manevrima. Bilo je i ovde nekih skretanja. Popuštajući taštini svog

⁸⁹ J. A. Rasin, *W. I. Lenin — der Schöpfer der sowjetischen Militärwissenschaft*, str. 31—39.

suverena, Vilhelma II, Šlifenu mu je dopuštao da na carskim manevrima vodi jednu stranu koja je uvek morala pobeđivati već zbog dvorske etikete, obično posle bravuroznih juriša blistave konjice, povampirenih iz Fridrihove i Napoleonove epohe. Moltke Mlađi je prekinuo i tu praksu kao što je učinio kraj isključivosti Šlifeneve strategije obuhvata i obruča. Otada se u Nemačkoj i carski manevri razvijaju realistički kao i sav drugi aplikativan rad.

Posle rata 1871. i Francuzi su se obratili studiji istorije, posebno Napoleonovih i Moltkeovih ratova da bi pronašli uzroke svog poraza. Neki su u njima tražili recepte za buduću pobedu. Odbacivši čvrstu didaktičku metodu razvijanja određenih principa, uzetih kao aksiomi, i njihovog međusobnog veštačkog kombinovanja, za obuku viših kadrova Bonal⁹⁰ vidi dva načina korišćenja istorije: prvi izlaže principe uz podršku istorijskih primera što, po njemu, odgovara više taktici rodova; drugi, bolji, proučava detaljno fragmente modernih operacija, dan po dan, da bi se kroz diskusiju utvrdile njima izražene ideje. Veština komandovanja — kaže on — razvija se doslednim vežbanjem intelektualnih i moralnih sposobnosti kroz konkretne ratne slučajeve. U tome on se izričito naslanja na nemačku praksu i nemačke autore.

Foš je najpre postavio svoje principe, raspravljao teorijski o njima i drugim problemima ratne veštine, pa se zatim upustio u detaljnu kritičku studiju nekih Napoleonovih i Moltkeovih operacija, da bi navodno utvrdio kako su ti principi primenjeni u praksi, pri čemu je na njih zaboravljao. O bici je govorio najpre teorijski, zatim razmatrao neke istorijske primere, da bi ponovo govorio o teoriji moderne bitke.⁹¹ Čudan način izlaganja! Bilo bi dovoljno da je istorijsko iskustvo razmotrio na novim momentima koji su menjali fizionomiju bitke — kao što je Lenjin preporučivao — da bi došao do jedinstvene teorije. Foš se ne može sasvim osloboditi ideje da u (prvoj njegovoj) teoriji ima nečeg trajnog transcendentnog, večitog. U drugom svom velikom radu⁹² najpre raspravlja teorijski o ratnom planu do prve bitke, a zatim ga posmatra na primeru rata 1870—71, pretežno na nemačkoj strani zaključno do bitke kod Gravelot-Sen Priva, što bi bilo gore nego u prvom slučaju da se refleksi istorije ne odražavaju na njegove apriorne teorije. U svakom slučaju Foš je vrlo savesno analizirao odabrane istorijske primere. Njegovi slušaoci su imali prilike da u

⁹⁰ Bonnal, *De la méthode dans les hautes études militaires*, str. 34.

⁹¹ F. Foch, *Des principes de la guerre*.

⁹² F. Foch, *De la conduite de la guerre*.

Bonalovom smislu shvate prirodu materije i da izoštre svoje umove za ratne kombinacije.

Nemački teorijski radovi nisu ni izbliza toliko opterećeni vojnom istorijom. Oni se pozivaju na ratna iskustva, ukratko, bez analize. Francuzi su određeniji, gotovo apodiktički, naslanjaju se često na tobožnje većite principe, a vole da svoje tekstove protkaju mislima istaknutih vojskovođa i pisaca od Napoleona i Klauzevica preko Moltkea do fon der Golca. Sažeti kao aforizmi a predstavljeni kao zakoni, njihovi se citati nužno sudaraju kao antinomije, pa više zbunjuju nego objašnjavaju. Osećaju se kao strana tela, kao ostaci dogmatske prošlosti. U Nemaca teorija je manje imperativna. Radovi jednih i drugih, Nemaca i Francuza, opšteg su, apstraktnog tipa, van određenog vremena i prostora, mada su latentno inspirisani nacionalnim vojnim problemima, naročito u gornjoj sferi strategije. U literaturi se ipak čuju zahtevi za strategijom i taktikom koje bi odgovarale konkretnim nacionalnim zadacima.

Bonal je još 1889. uveo u Ratnu školu aplikativni metod po nemačkom uzoru, rešavanje zadataka na karti i ratnu igru. Žofr je francusku doktrinu ustalio za nepune tri godine isključivo takvim metodom. To je najbolji primer kako se ona stvara iz mirnodopskog iskustva bez ikakvog istorijskog ili filozofskog opterećenja. Najpre je on lično sa članovima Višeg ratnog saveta (ratni komandanti armija) i njihovim štabovima proveo seriju ratnih igara na karti između dve grupe armija. Zatim su komandanti armija izveli slične vežbe sa svojim korpusnim štabovima. U proleće se vežbalo sa kadrovima na terenu. Veliki jesenji manevri 1912. i 1913. bili su ispit za ideje, komandante i oružje. U tom izvanredno koncentrisanom radu uzeli su učešće svi viši štabovi, profesori Ratne škole i slušaoci Centra za visoke vojne studije. Nikad dotle nije stvorena doktrina za takvo kratko vreme, izražena, kako smo videli, trima pravilima. Istodobno, velikim učešćem viših kadrova, ona je dobrim delom postala i njihova svojina. Jedino, do rata — kaže on — nije bilo vremena da trupa usvoji Pešadijsko pravilo od aprila 1914.

U Rusiji je Ler izvlačio iz vojne istorije potvrdu za postavke takođe apsolutizovane iz istorije, isključivo iz Napoleonovih ratova, budući da nije verovao da su Moltkeovi ratovi doneli ičeg novog. U tom smislu je i citirani Mihnjevičev rad. Prema ocenama Danilova i Zajončkovskog aplikativni rad sa višim štabovima nije bio na visini. To se može reći i za ostale generalštabove, austro-ugarski i britanski.

2. STRATEGIJA

Mobilizacija i koncentracija nazvane su sada uvodnim strategijskim radnjama. Suštinski, njihova je priroda druge vrste od strategije u užem smislu koja će se ovde razmotriti, ali su s njom u tesnoj međusobnoj vezi.

Mobilizacija se izvodi na najracionalniji način, po tačno fiksnim planovima i uputstvima koji je mehanizuju po danima i satima da bi se njeno trajanje skratilo do krajnjih granica mogućnosti koje još dopuštaju uporedni zahtevi za potpunost i urednost. Svuda je ona teritorijalna što znači da se ratne formacije pojavljaju sa najuže moguće teritorije da bi se pokreti jedinica, obveznika, vozila i stoke do mobilizacijskih mesta sveli na najmanju meru.

Koncentracija, upravo pokret trupa na granicu se nadovezuje na prve mobilisane jedinice, a izvodi takođe po detaljnim redovima vožnje železnica i brodova, utvrđenim još u miru sporazumom vojnih i transportnih vlasti, odnosno po marš-rutama za suvozemne puteve. Mnoge železničke linije je prethodno trebalo osposobiti za veću frekvenciju vozova no što bi zahtevali privredni interesi, a na ukrcnim i iskrcnim stanicama morale su se izgraditi duge rampe za stoku i vozila, što se nije moglo sakriti od protivnika. Negde su za potrebe koncentracije podizane čitave železničke linije koje se nisu mogle sasvim opravdati ekonomskim razlozima — tzv. strategijske pruge — koje su još jasnije otkrивale namere.

Ovim dvema nerazrešivo povezanim radnjama, mobilizacijom i koncentracijom, operativna vojska se postavljala na ratnu nogu i u najkraćem roku dovodila na granicu u određene i uređene (magacini!) prostorije odakle će otpočeti operacije. Strategijski razvoj — kako su ranije nazivani dangubni pokreti od koncentracijske prostorije do polaznih položaja — gotovo sasvim je otpao. Vremenska prednost postignuta nad protivnikom smatra se izvanredno značajnom. Njome se on mogao naterati da primi prvu bitku sa neprikupljenim snagama ili — ako to ne bude hteo — da se prikupi dalje od granice, drugim rečima da napusti granične položaje što je značilo otpočeti rat na sopstvenoj teritoriji. Mehanizam mobilizacija — koncentracija — operacije nije se smeo prekidati ni trenutka. Prema opštem shvatanju objava mobilizacije je logično, fatalno vodila u rat. Otada je sudbina zemlje prelazila u ruke vojnih šefova. Pre toga još, u periodu kriza, oni obično navaljuju da se mobilizacija što pre objavi, da se ne bi zakasnilo. Da bi

pretekli svoje protivnike svi su uveli predmobilizacijske mere: Nemci *Kriegsgefahrzustand*, Francuzi *sept mesures de temps de tension*, Rusi *предмобилизационну период*, čime su 1914, zapravo otpočeli mobilizaciju pre no što su je objavili. Takav agresivni značaj imala je mobilizacija svih Velesila koje su 1914. stupile u rat. Za kratko vreme po objavi mobilizacije sva je vojska bila na granici, izuzev u Rusiji gde je ona (sa koncentracijom) trajala mesecima umesto danima i nedeljama. Kroz te činjenice lakše se shvata grozničava diplomatska aktivnost koja je neposredno prethodila prvom svetskom ratu.

Osim mobilizacije i koncentracije ratni plan je obuhvatao i početne operacije do prve bitke. Smatralo se da se od nje ne može ići dalje u predviđanju događaja.

Operativni sadržaj ratnog plana određivao se subjektivnim stavom zauzetim prema konkretnim strategijskim problemima.

U prvom redu postavljalo se pitanje vojnog cilja rata. Setimo se da su po Klauzevicu bile moguće dve strategije: strategija obaranja (*Niederwerfung*) i ograničenih ciljeva, a da je on praktično u svom čuvenom delu *O ratu* obradio samo prvu. Hans Delbrik je drugu nazvao strategijom iznuravanja (*Ermattungsstrategie*) i teorijski je obradio na operacijama XVII i XVIII veka, posebno na primerima ratova Fridriha II, nasuprot strategiji obaranja francuskih revolucionarnih i Napoleonovih ratova. Za Delbrika obe su strategije bile logički date postojećim materijalnim i društvenim uslovima, ali za nemački Generalštab — gde se pogrešno smatralo da je strategija iznuravanja neka malodušna strategija lišena smelosti i ofanzivnog duha — bila je nacionalna jeres pripisivati Fridrihu, nemačkom heroju, neki slabiji vid strategije no što je primenjivao Napoleon. Za nemačke istoričare je Fridrih bio Napoleonov preteča, njegov uzor. Čerupati Fridrihov lovorov venac bilo je ravno izdaji. Na strani Generalštaba našla su se sva značajna imena nemačke istorijske nauke. Šlifen, najveći vojni autoritet Nemačke, izričito se ogradio od strategije iznuravanja tvrdeći da se ona ne može sprovesti kada izdržavanje miliona ljudi staje milijarde maraka.⁹³ Potpuno usamljen vodio je Delbrik borbu o dvema strategijama pune dve decenije. Pobedio je tek posle prvog svetskog rata. Ali je i on bio priznao pre toga da je u XIX veku nastupio period strategije obaranja čime se, drugim putem, složio sa nemačkim

⁹³ Šlifen, *Kana*, str. 237.

Generalštabom i svim drugima koji su sa svoje strane tvrdili da je ona oduvek bila jedina ispravna strategija samo što je niko nije otkrio pre Fridriha odnosno Napoleona. Za politiku imperijalističkih velikih sila, kojoj se ni Delbrik nije protivio, druga se strategija nije mogla ni zamisliti.

Strategija obaranja uzidana je u temelje svih doktrina a zajedno s njom i ofanziva. I u Nemačkoj je tako bilo, uprkos Klauzevicu, a i Moltkeu koji je smatrao da novo oružje ide u prilog odbrani pa je korisno neprijatelja odbaciti pre no što se napadne. Samo trenutno je burski rat pokolebao veru u nju, najviše u Francuskoj. Za Granmezona i njegove pristalice ofanziva je imala gotovo mističnu vrednost. Gamlen je tvrdio da masovnim efektivima nije ni mogućna protivofanziva, da je ofanziva glavnine jedina racionalna forma modernog rata, a da je Kuropatkin (komandant ruskih trupa u Mandžuriji 1904—05) pretrpeo poraz što nije shvatao tu *filozofsku istinu*⁹⁴. Mada su francuska pravila, izdata uoči rata, odisala Granmezonovim vatrenim temperamentom, staloženi Žofr, čovek pun zdravog razuma, čuvao se preteranog ofanzivnog duha. Svi su izričito ili prećutno odbacili Klauzevicovu postavku da je defanziva jači vid borbe. Oni koji su u Nemačkoj politički najagresivniji u isto vreme su najoduševljenije pristalice ofanzive. Za Bernhardija ona *vlada svim ratnim događajima... ofanziva i defanziva nisu ravnopravne... ofanziva je privilegovana kći* (boginje rata) *Belone*.⁹⁵ Za Blumea je strategijska ofanziva uspešniji oblik ratovanja.⁹⁶ Upoređujući Klauzevicova i Blumeova gledišta, Golc odbacuje alternativu: ofanziva ili defanziva, smatrajući da je to pitanje unapred rešeno *istorijski*, pri čemu on shvata da su narodi (identifikuje ih sa državama) već stepenom svog razvoja predodređeni za ofanzivu ili defanzivu. Kao primer navodi rusko-turski rat 1877—78. gde je bilo logično da su Rusi — u svojoj panslavističkoj ekspanziji, kako on kaže — bili u ofanzivi, a dekadentni Turci u defanzivi. Ovim shvaćanjem se mogla pravdati i nemačka agresivnost. Ipak, zaključuje kontradiktorno, *ratovati znači napadati*. Među značajnijim nemačkim piscima u Nemačkoj samo Šlihting poriče ofanzivi apriornu prednost. Za njega ima prvenstvo onaj vid akcije koji najbolje

⁹⁴ Gamelin, *Études...*, str. 25—27.

⁹⁵ Bernhardt, *Über angriffsweise Kriegführung*, Prilog *Militär-Wochenblatt*-a, 1905, str. 126, 136, 139.

⁹⁶ Blume, *Strategija*, str. 266.

odgovara konkretnoj situaciji.⁹⁷ Šlichting se skeptično odnosi i prema agresivnoj politici. U Rusiji Mihnjevič daje takođe prvenstvo ofanzivi. Citira i Suvorova za koga je *odbrana podlost i ništavilo*.⁹⁸ Kod Lera je ofanzivni rat dobio lavovski deo: tu se razmatraju operacijski plan, baza, pravci, marševi i bojevi, a defanzivnom ratu je ostavljena samo tehnička priprema ratišta. Ni Kičener nije bezuslovni pristalica ofanzive. Za njega — svedoči Žofr — saveznička strategija (pred rat 1914) treba da bude *oportunistička*⁹⁹ što znači da ne bude unapred određena. To je potpuno u skladu sa vekovnom britanskom strategijom.

Pristalice *bezuslovne ofanzive* izvlačile su mnogo argumenata iz dobro razvijene železničke mreže. Dobijeno vreme mobilizacijom i koncentracijom moglo se iskoristiti za napad na negrupisanog neprijatelja, izazvati s njim veliku (rešavajuću, odsudnu, generalnu) bitku sa svim svojim snagama. Neprijateljska glavnina je sada primaran strategijski cilj. Otuda je brza ofanziva masom bila osnovni strategijski postulat. Razume se, sve se snage moderne velike sile nisu mogle baciti na protivnika odjednom. Težilo se da to bude bar mobilisana aktivna (stajaća) vojska. Na iznenađenje svojih protivnika Nemci su bacili odmah na granicu i svoje rezervne korpuse. Sve vojne mogućnosti velike moderne države se u mirno doba nisu ni naslućivale.

Ići u susret rešavajućoj bici svim snagama značilo je lišiti se rezervi. U tome su Nemci (Šlifeni!) potpuno dosledni. Francuzi su dugo zamišljali početnu operaciju u džinovskoj bataljonskoj kari, dakle, raspored po dubini sa jakim rezervama. Pod njihovim uticajem takav poredak, koji je odgovarao njihovoj *oportunističkoj* strategiji, prihvatili su i Britanci u njihovoj Ratnoj službi. Anonimni britanski pisac ovako je okarakterisao nemačko i francusko gledište o tome pitanju: *Nemačko ratovodstvo je skok sa nesigurne sadašnjosti u nepoznatu budućnost, u sudbinu koja vreba u utrobi još netučene bitke — u Francuskoj je skok u nepoznato sa sigurne osnove poznatog*.¹⁰⁰ Ali se to pred rat bitno izmenilo i u Francuskoj. I Žofr hoće svim snagama u bitku. To je njegov osnovni princip¹⁰¹,

⁹⁷ Schlichting, *Taktische und strategische Grundsätze der Gegenwart*, III, str. 97.

⁹⁸ Mihnjevič, *Strategija*, I, 113.

⁹⁹ Joffre, *Mémoires*, I/143.

¹⁰⁰ *The British Army and Modern Conception of War*, Royal United Service Institution, sept. 1911.

¹⁰¹ Joffre, *Mémoires*, I/143.

ali će ga avgusta 1914. donekle ublažiti. Začudo, Ler misli da su rezerve takođe protivne suštini strategije, smatrajući da je jedno-vremena akcija svim silama glavni njen princip, iako je Rusija mogla samo postepeno da stavi u akciju svoje snage. Ler ima ovde u vidu operaciju za sebe, odvojenu od vremena i prostora, kao što su rasprave o strategiji najčešće pisane.

Od koncentracijske do bitačne prostorije trebalo je preći izvestan prostor što je u osnovi činilo operaciju ili marš-manevar. U njima se krilo nekoliko problema.

Bilo je najpre pitanje mase. Kako će milionske armije, koje se pripremaju za budući rat, uticati na operacije. Ler ukazuje da će zauzimati veliku zemljišnu prostoriju i da će im se postavljati veliki cijlevi, što će od njih biti i najznačajnija korist. Rat velikim masama trajaće i duže. Da bi se njima moglo rukovoditi, treba ih podeliti na delove — armije — ali sve to dokazuje na primerima Napoleonovih armija 1812—14.¹⁰² I za Šerfa je za rukovanje masama najbolji uzor Napoleon.¹⁰³ Ovi stariji pisci nisu u svojim razmatranjima još osetili prave mase koje će se pojaviti na ratištu 1914. Šliften, koji se najviše udubio u strategijske probleme svog vremena, kaže izričito da milionske mase nisu nimalo izmenile operative uslove. Ne može se dokazati — kaže on — da rastom vojske rastu i teškoće njihovog vođenja.¹⁰⁴ — Ipak videćemo kasnije — Šliften će, kao mnogi drugi, voditi računa o porastu vojski.

Odvojeno maršovati a prikupljeno se tući jedno je od načela Napoleonovih ratova. Pitanje je bilo kada se prikupiti, da li na bojištu — kako je učinio Moltke 1866 — ili pre toga kako je činio najčešće Napoleon. Neki u Nemačkoj videli su u tome dve razne strategije, Napoleonovu zastarelu i Moltkeovu novu. Francuzi su to sporili. Ovako pogrešno postavljen problem, zaoštravan još i nacionalnom sujetom, izazvao je jalovu prepirku koja je trajala do prvog svet-skog rata, pa ga je čak i preživela. I Ler se kleo samo na Napoleona. U osnovi spora bila je idealistička pretpostavka da postoji neka optimalna strategija koju je tobože otkrio Napoleon odnosno Moltke. Tek se postepeno probija saznanje da su obojica radili onako kako su smatrali da treba rešavati određene situacije, a da je Moltke, raspolažući železnicom i telegrafom, morao raditi drukčije od Napoleona. Sam se Moltke nije izjašnjavao o sporu, a nemački General-

¹⁰² Ler, *Složene operacije*, str. 6—10.

¹⁰³ W. Scherf, *Die Lehre vom Kriege*, str. 330, 632. — Kemerer, *Razvitak strategije*, str. 139.

¹⁰⁴ Šliften, *Kana*, str. 243.

štab je 1903. porekao da između Napoleona i Moltkea ima načelnih razlika.¹⁰⁵ Moltke se 1866. prikupio na bojištu, 1870. nastojao da se prikupi pre bitke, a 1875. i 1887. kada je bilo reči o zajedničkoj akciji Italije i Nemačke protiv Francuske, smatrao je da obe vojske, bez obzira na veliku geografsku razdvojenost, treba da dejstvuju koncentričnom ofanzivom, jednovremenim upadom u Francusku. Tako je Moltke 1888. zamislio zajedničke operacije Austrije i Nemačke protiv Rusije, iz Galicije odnosno Istočne Prusije. Izbijanje na bojište sa dva fronta — kao što je ostvario kod Kenigreca — nije, dakle, kod Moltkea bilo ograničeno geografskim prostranstvom. Bile su to akcije na dva posebna bojišta bez neposrednog sadejstva. Istina, u oba ova slučaja sav rizik je bio na strani njegovih saveznika.

Marš-manevri na bojištu upućuju nas na problem: spoljni ili unutrašnji pravci. Oni koji su nastojali da sve pojave striktno klasifikuju, govorili su da je Napoleon bio majstor za unutrašnje (1796) a Moltke za spoljne operacijske pravce (1866). Moltke je stvarno smatrao (1890) da su dejstva po unutrašnjim pravcima korisna za ofanzivu — na pretpostavci da se Rusi grupišu kod Varšave odakle bi mogli krenuti prema Istočnoj Prusiji, Šleziji ili Galiciji — ali utoliko manje za defanzivu zbog opasnosti opkoljavanja. Verdy di Vernoa, takođe istaknuti nemački vojni pisac, tvrdilo je da su preimućstva unutrašnjih pravaca veća jer za koncentričnu operaciju po spoljnim operacijskim pravcima moraju postojati povoljni (geografski) uslovi.¹⁰⁶ Golc, naprotiv, ukazivao je da je (s većim masama) sve teže voditi uspešno operacije po unutrašnjim pravcima jer se ne može više računati na brze i uništavajuće udare. Teže je — zaključuje on — braniti se po unutrašnjim pravcima nego napadati po spoljnim¹⁰⁷. Da bi se velikim masama mogla sačuvati sloboda kretanja — dodaje Golc — treba da i strategijski branilac podeli svoje snage. Šlichting se izjašnjavao za spoljne pravce kao beskompromisni Moltkeov pristalica.¹⁰⁸ Za Ristova je (i posle Kenigreca!) operacija po unutrašnjim pravcima najbolja operacija... koja dopušta i slabijem da pobedi jačega... u njoj se najlepše oličava duh ratne veštine.¹⁰⁹ I Ler je za nju.¹¹⁰ Šlifen je mnogo vežbao operacije

¹⁰⁵ U izdanju *Der Schlachterfolg*, str. 312.

¹⁰⁶ Verdy du Vernois, *Studien über den Krieg*, II/61.

¹⁰⁷ Golc, *Naoružani narod*, str. 286.

¹⁰⁸ Gayl, *General von Schlichting und sein Lebenswerk*, str. 353.

¹⁰⁹ Kemerer, *Razvitak strategije*, str. 38.

¹¹⁰ Ler, *Složene operacije*, str. 42. H. A. Leer, *Vorträge über Strategie*, str. 72.

po unutrašnjim pravcima protiv nadmoćnog protivnika. U međuvremenu u korist spoljnih pravaca dejstvuje železnica i telegraf koji smanjuju opasnost da razdvojene grupe budu počesno tučene. Vremenom, po meri kako su vojske pripremane za rat bivale sve veće, prestaju se isticati prednosti unutrašnjih pravaca. Čak se o njima vrlo malo govori, naročito u Nemačkoj i Francuskoj. U Rusiji se o tome više piše.¹¹¹ Samo, niko ne zaboravlja centralni položaj Nemačke sa njenom razvijenom železničkom mrežom koja joj dopušta da velikim masama manevruje po unutrašnjim pravcima između Francuske i Rusije.

Na spoljne i unutrašnje operacijske pravce nadovezuje se problem: frontalno dejstvo ili obuhvat.

Leval je zahtevao da snage budu stalno prikupljene, spremne da svakog časa zametnu bitku. Iz prikupljenog rasporeda on je razvijao razne vidove obuhvata (opkoljavanja, obilazaka) kojima je dao precizne termine. Dvojno opkoljavanje on je odbacio sasvim uprkos Ulmu (1805) i Sedanu (1870). Širok obuhvat je po njemu teško izvesti — sinhronizovati frontalne i bočne snage. Prihvata samo natkriljavanje, dakle, širenje fronta desno ili levo i savijanje oko protivnikovog krila, drugim rečima uži obuhvat. Levalov marševski poredak (marš-manevar) dovodi do velike gustine koju on ublažuje raščlanjavanjem vojske na brigadne kolone pri čemu korpus od 60.000 ljudi ne širi se više od 6 km — dakle, na 1 metar fronta 10 ljudi! S tim shvatanjem ide i zajednička prethodnica za celu vojsku koja se u francuskoj doktrini održala do 1903.

Da bi došao do brzih i rešavajućih uspeha, Šliften forsira obuhvat jednog od protivnikovog krila glavnim snagama i dejstvo na njegove komunikacije, što treba da dovede do bitke sa obrnutim frontovima, do uništavajuće bitke. Kasnije, kada je već napustio položaj načelnika Generalštaba, pod uticajem Delbrikove rekonstrukcije bitke kod Kane, Šliften se opredelio za dvostruki obuhvat tražeći rešavajuće uspehe u budućem evropskom ratu.¹¹² To je uništavajuća verzija strategije obaranja ili strategija uništavanja. Moltkeovo koncentrično dejstvo odvojenih delova saobražava Šliftenovim odnosima mase prema prostoru, širokom operativnom (bitačnom) linijom čiji će krajevi izvršiti zahodjenje oko neprijateljevih krila. Za osiguranje takve koncentrične operacije postavlja Šliften jedini zahtev da se pogodnim merama što više skрати vreme

¹¹¹ N. P. Mihnjević, *Strategija*, I/139—141.

¹¹² Šliften, *Kana*, str. 232—241.

između pristizanja jedinica na front, bok i u pozadinu protivnika.¹¹³ Svoje armije Šlifen pokreće kao bataljone na egzerciristu, slepo verujući da će pruska disciplina savladati naraslu materiju.

Sa takvim linearnim razvojem bez rezervi nisu se svi složili ni u Nemačkoj. Bernhardi, najrečitiji protivnik, koga su neki u Nemačkoj smatrali drugim Klauzevicom ne samo zbog naslova njegovog glavnog dela *O današnjem ratu*, naglašava da početni marš-manevar, kao sve drugo u ratu, stoji pod zakonom taktičkog rešenja, pa zamera povratak na linijsku taktiku koja krije u sebi iste one slabosti kao 1806 (Jena i Auerštet), poričući ujedno da se armijama sastavljenim od rezervista mogu vršiti veliki obuhvatni marševi.¹¹⁴ U Francuskoj su uočili Šlifenov širok linearni raspored, dijametralno suprotan Levalovoj grupisanosti. Francuzi su cenili smelost u Šlifenovom metodu, priznavali su da će energičan napad na celom frontu savladati malodušnog i neaktivnog protivnika, ali nikako onog koji bude manevrouao, pa se Šlifenov recept odbacivao kao jedina doktrina rata.¹¹⁵ Naišao je u međuvremenu i burski rat sa idejom o nepovredivosti fronta zbog jake vatre brzometnih pušaka. Levalov zbijen raspored se nije mogao održati. Širi se i francuski strategijski front. U predgovoru svojih *Principa rata* iz 1911. Foš ističe ofanzivni značaj obuhvatnog manevra, predviđa *trku ka krilu* — gotovo je prorekao *trku k moru* iz jeseni 1914.¹¹⁶ Žofrov stvarni raspored 1914. je vrlo širok, ali u odnosu na nemački manevar kroz Belgiju (Šlifenov plan) više je nego prikupljen, upravljen jedino na protivnički front.

Širina i dubina marševskog poretka i borbenog rasporeda je konkretan izraz marš-manevra. Braneći Ratnu školu od zamerke da predviđa borbu na preuskim frontovima, Bonal dokazuje da armija od 4 korpusa treba da zauzme borbeni poredak na 16 kilometara fronta, po 5 za centralne, a po 3 za krilne korpuse. Armija iste jačine u sastavu grupe armija zauzeće po Bonalu nešto uži front, 12 do 16 kilometara da bi mogla voditi borbu nekoliko dana.¹¹⁷ Polazeći sa stanovišta da se armija od 5 korpusa mora da sjedini za bitku u centru u toku jednog, a na jednom od krila u toku od dva dana, Blume smatra da na maršu treba da zauzme

¹¹³ W. Erfurth, *Der Vernichtungssieg*, str. 58—76.

¹¹⁴ F. Bernhardi, *Vom heutigen Kriege*, II/377—405.

¹¹⁵ Daille, *Essai sur la doctrine stratégique allemande* (predgovor generala Ruffey-a, str. XXIII).

¹¹⁶ F. Schneider, *Histoire des doctrines militaires*, str. 64.

¹¹⁷ Bonnal, *L'art nouveau...*, str. 23—24.

širinu od 50 do 60 km pod pretpostavkom da svaki korpus ima na raspolaganju svoj put.¹¹⁸ U drugom svom radu Blume misli da korpus treba da zauzme 5—6 kilometara borbenog fronta. Vojska od 4 armije ili 18 korpusa koja bi 11 korpusa imala u prvoj liniji zauzela bi 55 do 60 kilometara fronta.¹¹⁹

Dubina korpusa na maršu jednim putem računa se na oko 50 kilometara sa komorama. To znači da se borački delovi mogu razviti za borbu u visini čela za 6 do 7 časova. Svaki korpus na zasebnom putu imao bi svoju posebnu prethodnicu.

Po ugledu na Napoleonove operacije, Ler nam daje preciznu shemu o marš-manevru vojske od milion ljudi podeljenoj na 5 armija: tri armije u centru na frontu od 60 do 75 kilometara a dve na krilima radi zaštite glavnine.¹²⁰

Strategijska konjica (divizije i korpusi) dejstvovaće pred frontom armija poput elastične ograde, nastojeći da pronikne u neprijateljski raspored i da to spreči protivnikovoj konjici. Ti suprotloženi zadaci moraju dovesti do konjičkih sudara koji se svuda i predviđaju. Za njih — smatra se — treba držati glavninu na okupu, a s druge strane treba zakriliti čitav front. Da bi se zadovoljilo tim divergentnim zahtevima, pred manje važnim delovima fronta se konjički zastor razvlači do krajnje moguće mere. Predviđajući da će nemačko desno ofanzivno krilo raspolagati sa osam konjičkih divizija formiranih u dva do tri korpusa, Bonal zaključuje da će tamo doći do velikih bitaka sa francuskim konjičkim divizijama od čijeg će ishoda zavisiti da li će u slučaju nemačkog uspeha, obuhvatna masa nastaviti svoju smelu operaciju ili će, ako nadvlada francuska konjica, nastaviti sporo i kolebljivo nadiranje *poput slepca lišenog svog psa*, pretvorena iz *manevrujuće u manevrovanoj masi*.¹²¹ Kao da će sudar konjice rešiti prvu bitku! Šlifen misli nekako drukčije. On bi (1909) vazduhoplovstvu poverio dužnost utvrđivanja dokle se proteže protivnikovo krilo (kod njega se radi upravo o obuhvatu krila — za njega je to najvažniji podatak), a konjicu bi uputio u leđa neprijatelja, u napad vatrom svoje artiljerije, mitraljeza i karabina. Usput, razume se, morala bi savladati protivnikovu konjicu.¹²² Bitka kod Kane kao da se u njega pretvo-

¹¹⁸ Blume, *Strategija*, str. 257.

¹¹⁹ Blume, *Ukoliko su se izmenile pogodbe za uspeh u ratu od 1871?*, str. 91—92.

¹²⁰ Ler, *Složene operacije*, str. 11—12.

¹²¹ Bonnal, *La première bataille*, str. 23—25.

¹²² Šlifen, *Kana*, str. 238.

mila u fiks-ideju. Hoće uporno da je ponovi u džinovskim razmerama, u doba brzometnog oružja baca konjicu na pešadijsku masu odostrag kao Hanibal pre više od dva milenijuma!

Bitka je svuda isključivi cilj svake operacije i njen logičan završetak. Operacijom se upravo nastoji da se dovedu sve raspoložive trupe na izabrano mesto u izabrano vreme i stave ih u povoljan položaj za vođenje bitke. Samo, tokom tog razdoblja, od 1870. do prvog svetskog rata, njen je problem znatno evoluirao koliko zbog angažovanih masa toliko i zbog naglog porasta vatrene moći. Za sada će se ovde razmotriti samo njena strategijska strana, ona pitanja za koja se konvencionalno smatralo da spadaju u oblast strategije.

Svoje kolone Leval (1895) dovodi postepeno u dodir sa protivnikom. Otada — kaže on — o nekim zamašnim manevrima ne može biti više ni reči. Nameće se samo udar (choc). Glavni komandant će opipavati ceo front da bi pronašao slabu tačku na koju će udariti težištem — rezervama. Kombinacija neće biti mnogo: napad na jedno krilo sa jednovremenim obuhvatom ili — ređe — napad na centar protivničkog rasporeda, pa i za to treba ranije grupisati svoje snage, u toku podilaženja.¹²³

Sasvim je drukčije Bonalovo shvatanje bitke (1906). Istina, u međuvremenu je brzometno oružje dokazalo svoj značaj na bojištima Južne Afrike i Mandžurije. Zahvaljujući nepovredivosti fronta bar prvih dana bitke — misli on — glavni komandant, koji se rešio na strategijsku defanzivu, moći će spokojno da stavi u akciju svoje rezerve u smislu kontraofanzive na krilne armije neprijatelja. Bitka će se polarizovati u tri žarišta: centar i krila. Ako nemačke krilne armije ili samo jedna od njih bude uspela da natkrili francuski raspored i da ga napadne u bok — bitka je izgubljena. U njoj će se na frontu od 120 do 160 kilometara sudariti 1.450 bataljona, 700 eskadrone i 6.500 topova. Odsudan napad vodiće 3 do 4 korpusa, vrlo grupisano, koji će stupiti u akciju kada budu stvoreni prethodni uslovi, to znači kada će se protivnik zaustaviti na svima tačkama. Bonal računa da će u proseku biti 20% gubitaka ili 175.000 na svakoj strani. Rezultat prve bitke biće rešavajući. Rat će biti rešen za nepun mesec dana od početka neprijateljstava. U slučaju pobede Francuzi će goniti Nemce do Berlina. U slučaju da pobede Nemci rat može trajati još izvesno vreme ali sa katastrofalnim mirom. Dotle će se Britanci skloniti na svoje ostrvo.¹²⁴

¹²³ Lewal, *La stratégie de combat*, str. 97—124.

¹²⁴ Bonnal, *La prochaine guerre*, str. 29—49.

Za Foša se bitkom — *jedini argument* rata i jedini cilj strate-
gijskih operacija — tek *priprema* uništenje neprijatelja, upravo
dezorganizuje se njegovo komandovanje, disciplina, taktičke veze,
a *realizuje* se gonjenjem u kome pobedilac, eksploatišući postignutu
moralnu nadmoć, dovršava pobeđenog protivnika. To se može postići
samo ofanzivom. I defanzivna bitka mora se završiti ofanzivnom
akcijom. Pozitivan rezultat može se postići samo dobrom taktikom
ili svesnom kombinacijom napora. Pošto je francuski vojnik bolji
od nemačkog — kaže Foš — ako Francuzi izgube bitku znači da
su imali slabu taktiku. Uporedo bitka je i sukob dva morala, dve
volje. Uporniji će je dobiti. Čitaocu nije sasvim jasno šta je važnije
u Fošovom shvatanju, taktika ili moral.

U osnovi — za Foša — postoje dve taktike, dva tipa bitke.
Taktika paralelne bitke nastoji da savlada otpor neprijatelja spo-
rim trošenjem protivnikovih sredstava. Rezerve pothranjuju borbu.
Postepeno se tope slivajući se sa trupama fronta. Sva je veština
u tome da se sačuvaju duže od neprijateljevih da bi se njima mogla
reći poslednja reč. Takvu paralelnu bitku Foš odbacuje kategorički.
On se nedvosmisleno opredeljuje za *manevarsku bitku* u kojoj u
određenom trenutku na izabranoj tački stupa u akciju odranije za
tu funkciju određena rezerva koja će se iznenadno i brzo poput
malja sručiti na protivnika: *iznenadenje, masa, brzina*. Foš nam ne
kazuje da li će to biti na centru, krilu ili boku. Glavno je da se
udarac organizuje unapred. Sva aktivnost u bici ide za tim da se taj
dogadjaj (Napoleonov *événement*) pripremi, izvrši i eksploatiše. Za
to se nameće plan koji će predvideti uzastopnost napora i odgova-
rajuću podelu snaga.¹²⁵ Prema koncepciji ovog Fošovog rada, to je
većita strana bitke. O njenoj taktici govori zasebno pošto ju je
prethodno pokazao i na istorijskim primerima.

Na nemačkoj strani može se takođe pratiti evolucija gledišta
izazvana masom i oružjem. Nemačko pravilo od 1888. počinje da
razlikuje bitku u susretu i po planu. Ranije se govorilo o susretnom
boju kao slučajnom sukobu, gotovo uvek neprijatnom. Nova shva-
tanja ukazuju na koristi koje se u napadu mogu požnjeti kada
protivnik nije uspeo da obrazuje svoje vatrene frontove niti da se
rasporedi na povoljnom položaju. Otada će teorija, najviše u Ne-
mačkoj, jasno razlikovati ova dva vida boja i bitke. Tipično je kod
Blumea da posebno obrađuje *armijsku bitku* (bitku samostalne
armije) i *glavnu bitku* (bitku glavnine). Lako je pogoditi da će se

¹²⁵ Foch, *Des principes de la guerre*, str. 264—285.

armijska bitka odigrati na onom frontu gde će Nemci biti u strategijskoj defanzivi. Samostalna armija od 5 korpusa i 2 konjičke divizije, u svemu oko 150.000 boraca, zauzeće u odbrani položaj od neka 22 kilometra, sa 4 korpusa u prvoj liniji, a petim i glavninom konjice u rezervi, koja će biti stepenasto raspoređena na pola dana marša iza i u stranu nenaslonjenog krila. U ofanzivi će takva armija uvek težiti da uz napad na front izvede i obuhvat. Armijska bitka trajaće dva, najviše tri dana. Zbog relativno uzanog fronta moguće je — misli Blume — da je komandant armije prati sa osmatračnice, dakle, kao Napoleon u svoje vreme.

Za glavnu bitku Blume navodi opšte uslove: mnogo veće snage na širem prostoru; brže sporazumevanje (telefon, telegraf) između glavnog i potčinjenih komandanata; trupe se kreću sporije nego pre zbog većih masa i šireg prostora; sva dejstva (borbe) teku sporije nego ranije. U njegovom već spomenutom primeru od 18 korpusa i bitačnog rasporeda od 65 km, rezervna armija (7 korpusa) biće udaljena od fronta jedan i po do dva dana marša pozadi i u stranu. Kada bi bila samo iza centra ne bi se mogla angažovati na bok neprijatelja. Čisto frontalna bitka je teška, dugotrajna. Bolje izgleda daje napad na front uz jednovremen obuhvat, ali trupe koje se upućuju na bok moraju biti orijentisane tamo već izdaleka. Uspeh će se postići više istrajnošću nego dejstvom oružja. Gubici će se u jednoj bici kretati oko 10%, od 500.000 ljudi (na svakoj strani) oko 50.000 mrtvih i ranjenih.¹²⁶

Od 1870. do rusko-japanskog rata 1904—05. nigde u svetu nije bilo velikih bitaka koje su mogle poslužiti kao uzor za evropske prilike, upravo za sudare velikih sila. Bitke u Mandžuriji su otuda mnogo zainteresovale evropsku teoriju. Iz taktičke sfere izvučeni su vrlo upotrebljivi rezultati, a prema strategijskim poukama zauzet je skeptičan stav. Smatralo se — ne sasvim bez razloga — da će se rat u Evropi odigravati pod neuporedivo drukčijim operativnim okolnostima. Austrijski generalštabni pukovnik Čičerić, koji se kao posmatrač nalazio pri ruskom glavnom štabu, ipak je iz mandžurskih bitaka izdvojio neka iskustva koja su se mogla iskoristiti i u evropskim prilikama. Zadržaćemo se ovde samo na bitnim zaključcima.

Širina borbenog fronta divizije od 15 bataljona treba da bude 6 km (u teoriji i na manevrima austrougarske vojske bila je ispod 2 km), pa prema tome korpus od 3 divizije treba da se razvije na

¹²⁶ Blume, *Strategija*, 155—176.

18. armija od 5 korpusa na 90, a od 10 korpusa (30 divizija) na 180 kilometara. To treba uporediti sa Blumeovim normama (18 korpusa na 65 km!) koji je pisao posle rusko-japanskog rata. Čičerić usto kaže da su te cifre pre male nego velike. Oblik linije fronta (pravolinijska, ispupčena, izdubljena, izlomljena) ima više operativnog nego taktičkog značaja. Pri takvoj širini fronta rezerve ne mogu biti velike. Bitka se raščlanjava na mnoštvo bojeva koji nisu međusobno u velikoj taktičkoj zavisnosti. Svaka kolona vodi manje-više samostalan boj. Prvog dana se retko stiglo dalje od uvodne borbe; rešenje je padalo idućeg dana, a najčešće trećeg dana uveče. Nedostatak rezervi se nadoknađuje izvlačenjem trupa iz fronta. Trajanje bitke nije identično sa trajanjem bojeva velikih tela u toku bitke. U Evropi bitke neće trajati 8—14 dana kao u Mandžuriji — kaže Čičerić — ali svakako duže nego ranije, 2—4 dana. Konačan ishod bitke dobija druge oblike nego rešenje pojedinih bojeva. U tome vidi Čičerić glavnu razliku prema bitkama XIX veka koje su se takođe raščlanjavale na pojedine bojeve, ali je rezultat jednog takvog boja bio odmah rešavajući za celu bitku zbog uzanog fronta na kome je tučena. Na širokom frontu kao u Mandžuriji rešenje bitke donosi suma uspeha i neuspeha pojedinih bojeva.

Od interesa je i Šlifanova vizija bitke (1909). Od krajnjih železničkih stanica korpusi i divizije će težiti... da dostignu mesta koja su im naznačena u borbenom poretku, maršujući bar u istoj širini koju treba da zauzmu u borbi. Prikupljanja za bitku neće većinom ni biti. Korpusi koji udare na neprijatelja moraće da vode borbu ne računajući na dalju podršku. Sa vatrenom snagom kojom sada raspolažu moći će da izvrše deset puta veći zadatak... i na tri puta većoj širini fronta nego ranije. *Nikakav Napoleon, opkoljen blistavom pratnjom, ne nalazi se ni na jednoj uzvišici. Vojskovođa je daleko pozadi u nekoj kući... gde mu se pri ruci nalaze telegraf sa žicom i bez žice, telefonski i signalni aparati, a na naređenja nestrpljivo čekaju gomile automobila i motocikla... na udobnoj stolici pred širokim stolom, na jednoj karti moderni Aleksandar ima pred sobom celokupno bojište, odatle on upućuje telefonom plamene reči, gde prima obaveštenja komandanata armija i korpusa, vezanih balona i dirižabla...* Kao ranije kroz stoleća od vojskovođe će se tražiti hitna pojačanja. Za slučaj da je zadržao jaku rezervu on bi je brzo utrošio... Njegov osnovni zadatak biće ispunjen ako pre sudara bude svim armijama i korpusima naznačio drumove, puteve i pravce kojima treba da nastupaju i odredio približne

dnevne ciljeve.¹²⁷ Iz svega ovoga jasno izbija Šlifanova koncepcija o apriornom planu koji sam po sebi bez velikih intervencija vojskovođe (samo plamene reči) treba da reši prvu bitku.

Kako će se razvijati operacije posle prve bitke? Bonalova shvaćanja da se njome i energičnim gonjenjem može rešiti i rat niko ne deli u tom kategoričkom obliku, ali ih niko ni ne odbacuje izričito. Svi oni koji smatraju da će rat biti kratak, a to je velika većina državnika i vojnika, stoje prećutno na stanovištu da će se protivnik oboriti ako ne prvim udarcem ono sa nekoliko narednih u kratkom razmaku vremena. Kako bi se inače moglo objasniti da se nisu spremili za duži rat?

Događaje posle prve bitke posmatrao je Bernhardi možda najrealnije¹²⁸. Prva pobjeda može biti odlučujuća za ishod rata ali to nije verovatno. Pri jednoobraznosti evropskih armija, dok brojni odnos bude približno isti, ne može se pretpostaviti da će se odmah u početku rata poremetiti ravnoteža u tolikoj meri da će jedan od protivnika morati da poklekne. Duž širokog strategijskog fronta biće raznih taktičkih rešenja. Početno operativno jedinstvo će se razbiti iz čega će verovatno nastati neko ratovanje u grupama od nekoliko armija. Izrazita početna pobjeda nateraće pobeđenog da se povuče u svoju zemlju gde će ekcentričnim odstupanjem, korišćenjem geografskih prepreka i tvrđava, nastojati novim formacijama da dovede do preokreta u situaciji, što je sasvim moguće. Raspoložuci neoštećenom železničkom mrežom (u svojoj zemlji) branilac će brzinom pokreta kompenzirati inicijativu napadača koji će, pored razrušenih železnica, biti primoran na duge marševe. Svaki taktički uspeh — podvlači Bernhardi — ima svoje granice u vremenu i prostoru, pa tako i prva bitka.

Nije verovatno — nastavlja on — da će u ratu između dve evropske sile jedna strana sačuvati do kraja svoju nadmoćnost. Potpuno uništenje neprijateljske vojne sile je i u prošlosti bilo izuzetno. Tokom nadiranja napadač će iscrpeti svoje snage. Nastupiće Klauzevicova *kulminaciona tačka napada*. Napadač se tada pretvara u branioca. Bačen u defanzivu, on će je morati voditi aktivno. Pasivan rovovski rat bi pružio drugoj strani sve prednosti ofanzive. Iako to Bernhardi ne kaže i mada naglašava potrebu najvećeg početnog naprezanja, on ipak crta rat iznuravanja što je u

¹²⁷ Šlif, *Kana*, str. 236—237.

¹²⁸ Bernhardi, *Vom heutigen Kriege*, II/406—431.

drastičnoj kontradikciji sa njegovim agresivnim političkim stavom koji mora protiv Nemačke okupiti ugrožene zemlje, ukupno sa jačim ratnim potencijalom, drugim rečima koje imaju bolje izgleda u ratu iznuravanja.

Geografski determinizam — shvaćen u smislu da geografski objekti primoravaju ljude da se tuku uvek na istim mestima — pretrpeo je u ovom periodu odlučan udarac. Razvojem železnica i mreže puteva, a i angažovanjem masa, strategija se u dobroj meri oslobodila geografskih imperativa koji su je ranije sputavali. Još uvek planine i velike reke — na primer — predstavljaju strategijske barijere ili pregrade, ali su lakše savladive nego pre. Vojna geografija pokušava sve manje da diktira strategiji linije i tačke kojima će nadirati odnosno gde će voditi bitke. Više se bavi proučavanjem zemljišta da bi iznalazila njegove bitne karakteristike koje utiču na operacije i borbene radnje. Strategijska geografija, upravo onaj deo vojne geografije koji se bavi uticajem zemljišta na operacije, sliva se gotovo sasvim sa strategijom u jedinstvenu naučnu disciplinu.

Razvoj železnica je izmenio i smisao baza ili strategijskih osnovica koje je — po Žominijevom shvatanju — trebalo graditi iza strategijskih barijera da bi štatile ne samo magacine već i trupe sklonjene iza njih. Ler se još uvek posebno bavi osnovicama navodeći pedantno ekonomske i vojničke uslove kojima treba da odgovaraju.¹²⁹ Blume ne govori o osnovicama već samo o slagalištima i komunikacijama koje od njih polaze. Zahvaljujući železnicama cela je zemlja postala osnovica.¹³⁰ Mihnjevič govori o bazama, za njih traži tri osnovne osobine — da pruže naslon vojsci, da budu dovoljne širine i da imaju osigurane bokove — a u tome se poziva na nadvojvodu Karla i Marmona. Ipak težište stavlja na komunikacije koje vode u pozadinu.¹³¹ Stariji francuski pisci naglašavaju baze Napoleonovog tipa.¹³² Ako se osnovica ili baza na kraju tog perioda hoće nekako obeležiti na terenu onda je to linija koja spaja iskrcne železničke stanice odakle se armije snabdevaju pomoću vozarskih kolona i komora na stočnu vuču. Računalo se — videli smo ranije — da se trupe mogu udaljiti od nje do na 150 do 200 kilometara.

¹²⁹ H. A. Leer, *Vorträge über Strategie*, str. 38—45.

¹³⁰ Blume, *Strategija*, str. 180.

¹³¹ Mihnjevič, *Strategija*, I/132—134; 347—350, II/231—234.

¹³² Berthaut, *Principes des stratégies*, str. 82.

U međuvremenu je parna mašina revolucionisala i pomorsku strategiju. Para je omogućila prevoz morem velikih tereta na velikim odstojanjima, lakše, brže i jeftinije nego kopnom. Američki admiral Mahan (*The Influence of Sea Power upon History*, 1890) izvukao je iz te činjenice najuverljivije zaključak, da je prevlast na moru prvi uslov svetske prevlasti. To je strategijski pandan ekonomskog jedinstva sveta. Ma koliko je Mahanov zaključak počivao na faktičnom stanju on je ipak dao novog maha trci u naoružavanju na moru koja se najviše izražavala sve većim i sve brojnijim kapitalnim (bitačnim) brodovima. Prethodna je *mlada škola*, formulisana osamdesetih godina u Francuskoj da bi stavila težište na brze pomoćne krstarice i torpiljere čime je doprinela njihovom razvoju naročito u Francuskoj, bačena u zasenak i tamo gde je više odgovarala nego Mahanova doktrina kapitalnih brodova.

Nekoliko godina posle Mahana, ocenjujući uticaj pare na geografiju, britanski profesor Mekinder došao je do suprotnog rezultata. Smatrajući da je prošla era geografskih otkrića i da svet sada čini *zatvoren sistem*, gde se sudari između velikih sila svuda odražavaju, Mekinder je podvrgao ispitivanju uslove svetske prevlasti i došao do zaključka da je pomorska sila u tome odigrala svoju ulogu. Ubuduće — tvrdio je on — odlučujuću reč će imati kopnena sila, upravo najveća kopnena masa globusa ili Evrazija (Evropa i Azija) u čijem se centru nalazi *stožer* (pivot) ili prostrana oblast sliva Arktičkog okeana koja je nepristupačna pomorskoj sili. Odavde su ranije nomadi — nastavlja Mekinder — na svojim brzim konjima nasrtali na sedelačke (ratarske) oblasti, kojima ipak nisu mogli trajno ovladati jer u brdovitim i pošumljenim krajevima nisu mogli da razviju brzinu, glavnu svoju strategijsku prednost. Sada, transkontinentalne železnice i kolonizacija iz osnova menjaju te retko naseljene oblasti, stvarajući od njih strategijsku bazu koja, zahvaljujući mogućnosti dejstva po unutrašnjim pravcima, dobija centralni strategijski položaj u svetu. Na rubu tog centralnog stožera — govori dalje Mekinder — nalazi se *unutrašnji polumesec* (pribrežnih država), a dalje *spoljni polumesec* — Velika Britanija, Sjedinjene Države Amerike i Japan. Kada *država-stožer* bude ovladala unutrašnjim polumesecom — tvrdi Mekinder — sagradiće flotu i ovladati ostatkom sveta, naročito ako se Nemačka udruži s Rusijom.

Mekinder je zanemario ljudski i tehnički potencijal naroda koji treba da postanu žrtve njegove teorije i njihov otpor protiv zavojevača. On nije vodio računa ni o preprekama, kao što su Himalaji,

a na unutrašnje pravce gledao je shematski, bez obzira na odsto-
janja i na vreme potrebno za njihovo savladivanje. Svetski strate-
gijski problem posmatrao je čisto geometrijski, deterministički, fa-
talistički, kao da je geografija sve unapred rešila. On je, doduše,
dopuštao da politička moć nije samo proizvod geografskih uslova
nego i *relativnog broja, virilnosti, opreme i organizacije*, ali je pro-
pustio da i sa te tačke gledišta analizira svoj *stožer*. Tek što je
izneo svoje gledište o Britanskom geografskom društvu (januara
1904), planuo je rat između Japana i Rusije u kome je prvi, zemlja
njegovog *spoljnog polumeseca*, potukla na moru i kopnu državu
stožera.

Fortifikacija se takođe intimnije vezuje za strategiju, upravo
za operacije na otvorenu polju.

Poučeni rdavim iskustvom Meca i Pariza 1870—71, napustili su
Francuzi sistem izolovanih utvrđenih logora da bi se vratili Voba-
novoj fortifikaciji linija. General Sere de Rivjer je tvorac utvrđenog
pojasa čija prva linija ide od Belfora do Verdena duž Meze i Mo-
zela, sa dva otvora, jednim severno od Stenea, drugim između Tula
i Epinala, da bi se kroz njih kanalisala nemačka invazija. Pariz je
okružen objektima grupisanim u vidu malih utvrđenih regiona od
5 do 6 forova sa većim brojem reduta na oko 15 km od grada,
dakle, na takvoj udaljenosti da onemoguće njegovo cerniranje i da
ga zaštite od bombardovanja, a posade da izvuku ispod uticaja
pariskih građana da se ne bi ponovili događaji iz 1870—71. Između
Pariza, kao nacionalnog redvija, i odbrambene granične linije, na
šampanjskom basamaku i platou Langra podignuta je druga linija
obeležena tvrđavama La Fer, Lan, Rens, Langr i Dižon. Utvrđeni
su Lion i Lil, a zaprečnim forovima zatvorene glavne železničke
linije. Radovi su završeni do 1880. Bio je to najveći i najcelovitiji
fortifikacijski pothvat tog perioda. Rezultati nisu izostali. Uvidevši
da se na zapadu ne može postići brza odluka, Moltke je bio pri-
moran da se u svojim planovima okrene na istok protiv Rusije.
Kasnije se Šlifen rešio na sudbonosnu odluku da francuski utvrđeni
pojas zaobiđe sa severa, preko Belgije, što će kao izazov Britaniji
imati neprocenjive posledice.

Tek što je francuski granični pojas dovršen, naišlo je brizantno
zrno kome podignuta utvrđenja nisu mogla doleteti. Brijalmon koji
je bio već stekao svetski glas utvrđivanjem Antverpena, što mu je
donelo i titulu tvorca pojasne tvrđave, najpravilnije je reagovao
betonom i kupolama. Nastupila je *betonsko-oklopna fortifikacija*.

Po njegovim planovima, osim belgijskih tvrđava, utvrđeni su Bukurešt i Seretska linija u Rumuniji. Ali su beton i čelik višestruko poskupili gradnju. Jedna savremena pojasna tvrđava stajala je koliko tri drednota. Niko više nije bio u stanju da modernizuje sve svoje zastarele tvrđave, utoliko više što modernizovanju nikad nije bilo kraja. Šlifen je jednom rekao da su forovi takva mesta gde se inženjerci i artiljerci podaju orgijama troškova a da nikad nisu gotovi. Sve veći domet artiljerije širio je obim tvrđava i povećavao garnizon.

Postavio se problem: operativna vojska ili tvrđave, jer vojni budžeti nisu mogli zadovoljiti oba zahteva. Ofanzivne koncepcije presudile su za vojsku. U Francuskoj 1899. sve su tvrđave podeležene na tri kategorije: tvrđave prve klase osposobiće se za duži otpor, druge klase u granicama mogućnosti, a treće biće deklasirane, što znači napuštene. U prvu klasu svrstane su Verdun, Tul, Epinal, Belfor i još nekoliko forova na severoistočnoj granici a uz njih Pariz i Lion. Na severnoj granici sačuvan je samo Mobež u drugoj klasi. Težište izdataka sve se više pomeralo u korist operativne vojske. Poslednjih godina pred rat veliki kredit koji je Žofr izdejtstvovao ići će na brojno jačanje operativne vojske, na nabavku teške operativne artiljerije i municije iako je on sam, kao inženjerski oficir i komandant inženjerije, bio jedno vreme odgovaran za fortifikaciju Francuske.

Kod Nemaca se još od Moltkea Starijeg malo polagalo na stalnu fortifikaciju. I Šlifen je smatrao da su železničke linije važnije od tvrđava. Nemački Generalštab nije se spremao da brani Nemačku već da obori oba svoja glavna protivnika uzastopnim udarcima čemu je efikasna železnička mreža bila prvi uslov za predviđene manevre po unutrašnjim pravcima. Na zapadu su Nemci dobro utvrdili zaprečne linije na krilima svog zapadnog fronta, u naslonu na Belgiju odnosno Švajcarsku: na severu Mec — Didenhofen (Tionvil) — Kenigsmahern, koja će obezbeđivati obuhvatnu ofanzivu preko Luksemburga i Belgije; na jugu Strazbur — Noj Brajzah (Nebrizak) — Ištajn — Tulingen, kao podrška slabom levom krilu. Rajna je činila drugu odbrambenu liniju. Na istoku modernizovane su tvrđave Poznanj, Torunj, Grudonc, Marijenburg i Kenigsberg. Na Odri su Glogau i Vroclav bili još u projektu. Skeptičan prema brzom rešenju na zapadu, Golc je u funkciji inspektora tvrđava, zatim, komandanta korpusa u Istočnoj Prusiji, uzalud predlagao izgradnju povezanog fortifikacijskog sistema prema Rusiji. Za Šlifena to je bila jeres.

Fortifikacijska slika na Zapadu ne bi bila potpuna bez belgijskih tvrđava. Kada se počela ocrtavati pretnja nemačke invazije, Belgijanci su utvrdili Ljež i Namir, a u pozadini Antverpen kao redvi nacionalne odbrane. Mada su oni ostali čvrsto pri svojoj neutralnosti, njihove moderne tvrđave obezbeđivale su u neku ruku i francuski levi bok.

Rusija je duž zapadne granice od Kovna do Rovna imala niz zastarelih tvrđava. U centru su Varšava, Novogeorgijevsk (Modlin) i mostobran Zegrze (na ušću Nareva u Bug) obrazovali utvrđeni region. Od izvesnog značaja je bila i tzv. *Narev linija* sa tvrđavama Lomža, Ostrolenka, Rožan i Pultusk. Pred rat 1914. doneta je odluka da se finansijski naponi sasrede samo na pet tačaka: Kovno, Grodno, Brest Litovsk (Brest), Osovec i Novogeorgijevsk, ali do rata nije urađeno gotovo ništa. Za ilustraciju postojećih pojmova Danilov beleži jedan apsurdan predlog *renomiranog i talentovanog vojnog inženjera* iz 1909, po kome je svu Rusiju trebalo pokriti mrežom tvrđava, za što ne bi bio dovoljan ni sav budžet zemlje, a ni sva njena vojska da ih posedne.¹³³

Italija je nastojala da sve puteve preko Alpa na austrijskoj granici zatvori zaprečnim forovima i da utvrdi veće bazene za prikupljanje trupa kao Arsijero — Azijago, Brenta—Čismon, Pijeve di Kadore — Lorencago. Ovim je pokušala da kompenzira nepovoljan (obuhvatni) oblik austrijske granice koji je operacijski pravac preko Soče činio zavisnim od bezbednosti alpskog sektora. Da bi savladali te forove Austrijanci su konstruisali motorizovane merzere 305 mm.

Svoje fortifikacijske napore Austro-Ugarska je sasredila u Galiciju, gde se ističu tvrđave Pšemislj i Krakov. Prva je štitila železničku prugu Lavov — Krakov i planinske prelaze preko Karpata južno od nje, druga zatvarala dolinu gornje Visle. Mostobrani na Sanu i Dnjestru bili su polustalnog tipa još iz prve polovine XIX veka. Planinski prelazi prema Italiji zatvoreni su zaprečnim forovima. Najmoderniji objekti sa kupolama bili su u Trentinu, bastionu koji je trebalo da posluži kao odskočna daska za upad u Italiju. Tu je Trento — pojasna tvrđava — služio kao centralni oslonac. Starija utvrđenja sa kazamatima bila su na Karnijskim i Julijskim Alpima sa mestimično ubetoniranim kupolama. U Bosni i Hercegovini, po okupaciji 1878, Austro-Madžari su modernizovali turske tvrđave Zvornik, Sarajevo i Višegrad, a i mnoštvo utvrđenih kasarni zbog opasnosti od ustanaka. Krajem XIX veka otpočelo je utvrđivanje

¹³³ J. Danilov, *La Russie . . .*, str. 69—76.

hercegovačke granice da Crnogorci ne bi omeli koncentraciju u tom jugoistočnom kraju monarhije. U naslonu na pomorsku tvrđavu Boku Kotorsku podignute su planinske pojasne tvrđave Trebinje i Bileća i utvrđenje Avtovac, a u drugoj liniji utvrđeni su Stolac, Nevesinje, Ulog i Kalinovik, kojima je Mostar, pojasna tvrđava, služio kao oslonac. Sarajevo je pretvoreno u utvrđen logor. S obzirom na slabu crnogorsku artiljeriju svi su ovi objekti bili srednje otpornosti sa oruđima do 100 mm. Posle balkanskih ratova, kada su mogućnosti Srbije i Crne Gore porasle, pristupilo se modernizaciji hercegovačkog fortifikacijskog sistema, pa su neki objekti dobili i kupole. U unutrašnjosti još se održavaju stari mostobrani na Dunavu, tvrđave Petrovaradin i Komarno. Pula je bila takođe pomorska tvrđava.

Teorijski je strategija još uvek očekivala mnoge usluge od stalne fortifikacije: obezbeđenje koncentracije, zaštita slagališta i etapnih centara, zaprečavanje saobraćaja, obezbeđenje rečnih prelaza (mostobrani), zaštita obale i ratnih luka, operativni naslon, dejstvo u pozadini neprijatelja. Zadataka nije bilo malo ali je nedostajalo novaca da se u skupocenoj modernoj tehnici izgrade svi oni objekti koji su se smatrali korisnim.

Nove tvrđave zahtevale su i nove napadne postupke. Sada se traži da se napad izvede sa što jačim sredstvima i što većom energijom, drugim rečima jakom artiljerijom kojom će se elastično manevrovati a ne ukopavati pred napadni front. U okviru prihvaćene strategije brzih rešenja, nije bilo mnogo vremena za metodične postupke prethodnog perioda. Merzeri 305 i 420 mm su konstruisani upravo da bi rušili beton i čelik.

O narodnom ratu, o kome je Klauzevic toliko uverljivo pisao, ima u teoriji malo traga a u ratnim pripremama nikakvog. Njega ne pominju ni najiscrpnije rasprave o strategiji. Smatra se da se opštom vojnom obavezom došlo do „naoružanog naroda“, pa se dalje u tome nije išlo. Frantireri iz 1870. su zaboravljeni. Po tradiciji, o partizanskom ratu pišu samo Rusi, F. Gerseljman i V. Klembovski.

Izgubio se i mali rat shvaćen kao aktivnost sitnih delova vojske u protivničkoj pozadini. Boguslavski, jedan od poslednjih njegovih teoretičara, misli ipak da će izdužene komunikacije, naročito u neprijateljevoj zemlji, pre svega osetljive železnice i telegrafske linije, pružiti blagodarne ciljeve.¹³⁴ No, pri tome je izgubio iz vida

¹³⁴ A. Boguslawski, *Der kleine Krieg*, str. 17—19.

da moderne vojske mobilišu ogromne pozadinske efektivne u vidu posadnih ili dopunskih trupa koje će moći da štite svoje komunikacije od sitnih delova redovne vojske.

Strategija ostaje još uvek polarizovana na more i kopno. O tome ubedljivo svedoče Mahanova i Mekinderova doktrina. U teoriji i praksi (planovima) između ova dva elementa ima vrlo malo strategijske veze.

Strategijski udžbenici i rasprave najčešće se ne bave ni pomorskim ratom ni njegovim uticajem na kopno. Mihnjevič, Foš, Šlihting, Golc, Bonal, Ler i mnogi drugi ga čak i ne pominju. Govoreći samo o desantima, Blume zaključuje da će biti od presudnog značaja samo protiv država neznatne vojničke moći.¹³⁵ Bernhardt zahvata problem šire i konkretnije. I za njega biće saradnja vojske i flote izuzetna u toku desanata i evakuacije morem ili u borbi oko pomorskih tvrđava kao što je bilo kod Port Artura u rusko-japanskom ratu. Velikoj Britaniji i Japanu flota će omogućiti ofanzivan rat na kopnu i snabdevanje metropole. Za Nemce, u slučaju ofanzivnog rata protiv Rusije, bila bi od značaja prevlast na Baltičkom moru. Njoj bi se tada sprečilo snabdevanje sa zapada, iz Velike Britanije i Francuske, a nemačkoj vojsci — govori dalje Bernhardt — omogućili desanti na ruske obale odakle bi mogla ugroziti Petrograd (Lenjingrad) ili obuhvatiti sa severa ruske armije koje bi operisale na ruskom zapadnom frontu. Za slučaj nemačkog prodora kroz Belgiju u toku izolovanog nemačko-francuskog rata, nemačka flota, posle pobeđe nad francuskom flotom, omogućila bi veću operativnu slobodu nemačkim armijama koje bi se delimično bazirale na obali. U ratu sa Velikom Britanijom težište bi bilo na blokadi. Bernhardt veruje da se ona protiv jakog i aktivnog protivnika vrlo teško sprovodi i sa puno gubitaka, da vremenom mora doći do izjednačenja snaga što će stvoriti uslove za rešavajuću bitku na moru — kada će *napadač postati branilac i pobeđeni*.¹³⁶ Ovim optimističko-patriotskim stavom o nemačko-britanskim pomorskim odnosima delimično se objašnjava olako izazivanje britanskog lava u njegovom elementu.

Nemačka, prva vojna sila na kopnu i druga na moru, nikako nije usaglasila operacije svoje vojske i flote. Videli smo ranije da između Generalštaba i Admiralštaba nije bilo gotovo nikakvog do-

¹³⁵ Blume, *Strategija*, str. 345—349.

¹³⁶ F. Bernhardt, *Vom heutigen Kriege*, str. 445—465.

dira. Konceptija Generalštaba je bila izrazito kontinentalna. Bilo je predloga da Veliku Britaniju treba smatrati glavnim protivnikom nemačkog položaja u svetu, da treba aktivirati Tureku za poduhvate protiv Indije i Egipta, posesti Holandiju kao ispadnu kapiju protiv britanskih ostrva i tešnje saradivati sa Admiralštabom, što je sve za Šlifena bila čista fantazija.¹³⁷

Ni na suprotnoj strani nije bilo mnogo saradnje između vojske i flote. I pored neosporne prevlasti na moru nigde nije Antanta predviđala desante. Britanska flota se zadovoljila da obezbedi britanske komunikacije na okeanima i prelaz Ekspedicione snage na francusko kopno, a Žofra je interesovao samo siguran prevoz trupa iz Severne Afrike u Francusku.¹³⁸

O strategijskim konceptijama evropskih velesila koje su zara- tile 1914. svedoče njihovi početni operacijski planovi. Svi su oni ofanzivni.

Nemački ratni plan počivao je na Šlifenovim idejama. Odlazeći 1905. sa položaja načelnika Generalštaba, on je svom nasledniku, Moltkeu Mlađem, ostavio memoar, sa poslednjim svojim gledištima na početne operacije s obzirom na najnovije međunarodne događaje, na sporazum između Britanije i Francuske i poraz Rusije u ratu sa Japanom. Za napad na Francusku Šlifen je predvideo celokupnu operativnu snagu, podeljenu u dve osnovne grupe: desno krilo, jako 35 i po korpusa (od toga 12 i po rezervnih) i 8 konjičkih divizija, sa linije Krefeld — Mec krenuće u širokom luku kroz Belgiju u Luksemburg na front Verdun — Denkerk, vršeći zahodjenje desnim krilom u naslonu na utvrđeni region Tionvil — Mec, u konačnom cilju da se francuska vojska obuhvati sa severa, odbaci na Juru i švajcarsku granicu i tu uništi; levo krilo, jako svega 5 korpusa (od toga 1 i po rezervni), 3 konjičke divizije i 4 brigade, štitiće levo krilo i bok desnog, napadnog krila.

Ovom planu, koji se dugo smatrao uzorom uništavajuće strategije, ne može se poreći originalnost, grandioznost i smelost, ali se odmah uočavaju vrlo krupni nedostaci. Računa se više snaga no što je Nemačka tada raspolagala, ne vodi računa o tome da teško stanje Rusije iz 1905. ne može da potraje, da će se operativnom vojskom morati da zaštite i istočne granice Nemačke i, što je gore, smatra da se Francuzi, posle prvog iznenađenja neće moći pribrati

¹³⁷ W. Görlitz, *Der deutsche Generalstab*, str. 182.

¹³⁸ Joffre, *Mémoires*, I/123, 181.

i odgovoriti protivmerama. Šlifenov plan ide dalje od prve bitke a linearno angažovanje snage, bez strategijskih rezervi, neće dati nikakvih mogućnosti za manevar. Poslednju zamerku uočili su Francuzi još pre rata. Daj je pisao: (nemačka doktrina) *predviđa brutalno izvršenje plana utvrđenog na neproverenoj hipotezi, razvoj armije a priori ne sačekavši obaveštenje o neprijatelju, obuhvatni manevar oba krila.*¹³⁹

Moltke je usvojio Šlifenov plan ali mu je otupio oštrice. Samo, to spada već u naredni period kao svi ostali ofanzivni planovi kojima će Francuska, Rusija i Austro-Ugarska stupiti u rat.

3. TAKTIKA

Posle 1870. glavni problem taktike pešadije je dilema: streljački stroj ili zbijeni poreci.

Ratna iskustva su bila rečita. Kao Austrijanci 1866, tako su i duboke kolone pruske garde pretrpele teške gubitke u napadu na Sen Priva, u istoj meri koliko i francuske zgusnute linije. U literaturi se radikalno izvlače posledice iz revolucionarne pojave izolovane puške ostraguše: streljački stroj — tvrdi se — jedini je borbeni postroj pešadije; vatrena borba je rešavajuća; udar bajonetom se ne isključuje sasvim, već zbog ofanzivnog duha koji je trebalo negovati, ali se potiskuje u drugi red kao slučajna pojava koja toliko zavisi od trenutka i lokalne situacije da se ne može teorijski obrađivati niti propisati; težište vatre da bude na 600—700 m, gde pešadija treba da utroši najviše municije.

Zvanična pravila su konzervativnija i opreznija. Francusko pešadijsko pravilo iz 1875. je, doduše, u istom duhu: snaga vatre postala je dominantna, trupe se ni u kom slučaju ne mogu kretati u zbijenim strojevima (linijama ili kolonama) u zoni neprijateljeve vatre, već se moraju cepati u manje delove koji će se koristiti zemljištem da bi se od nje zaštitili, a streljački stroj — koji je dotle samo pripremao borbu — ubuduće će je voditi otvarajući vatru na 300 do 400 metara od neprijatelja. Praktično, napušten je zbijeni poredak u korist rasutog, što je naišlo na otpor u velikom delu starešinskog kadra. Ukazivalo se da je nemoguće voditi borbu sa rasturenim trupama, a da se od desetara traži više spremne no što oni mogu imati. Uporedivši francuske i nemačke manevre 1879, Kardo je konstatovao da su francuske napadne formacije sasvim

¹³⁹ M. Daille, *Essai sur la doctrine stratégique allemande*, str. XVII.

razređene u odnosu na nemačke, da se francuske trupe suviše skrivaju u zemljištu gubeći elan, energiju i smelost, čega, navodno, ima u izobilju u Nemaca, koji preziru teren i gubitke.¹⁴⁰ To je izazvalo reakciju. Pravilo od 1884. vraća se na lipijski poredak iz vremena pre 1870. ističući princip odlučnog napada *visoke glave bez brige za gubitke*. Borbena instrukcija, koja ga je dopunila, ublažuje pomalo krutost strojeva, ali i ona podvlači da hrabra pešadija, smeio vođena, može pod najžešćom vatrom otimati dobro branjene rovove. Pravilo predviđa ne samo normalni borbeni raspored za četvu, bataljon i puk već propisuje da se *automatski* zauzima bez ikakvih izmena, na određenu komandu. Ove krute odredbe samo su donekle ublažene revidiranom verzijom iz 1889. Pravilo od 1894. koje je ponovo naglašavalo smeiu ofanzivu, upućivalo je pešadiju u napad u vrsti, *lakat uz lakat*, hvalilo plotunsku vatru i osuđivalo preterano traženje zaklona da se ne bi cepala kohezija trupa koje treba da idu na juriš *u masi, uz zvuke muzike i doboša*. Podsetićemo se da je u međuvremenu (1886) bila uvedena *brzometna puška Lebel!*

U Nemačkoj sve do 1888. važio je u osnovi pravilo iz 1847. ma koliko kasnije menjano i dopunjavano. Tek je 1873. ukinut kontra-marš i drugi anahronizmi, no još uvek se *streljački stroj, osim lovaca i fizilira, obrazovao iz treće vrste*. Revidirano izdanje iz 1876. još uvek predviđa *trovrstni stroj* i borbu zbijenog bataljona na komandu (glas) svog komandanta. Nastava gađanja iz 1877. propisala je brižljivu obuku pešaka, pedantnije nego u Francuskoj gde se više polagalo na elan, ali još uvek nije stala na stanovište da je u pešadiji *taktika gađanje a gađanje taktika* kako se to tražilo u literaturi. Nije predvidela dovoljno gađanja na srednjim daljinama dok su u to vreme pristalice dejstva sa velikih odstojanja razmatrale čak i *posredno gađanje puškama!* Bojna gađanja su zanemarena. Tek se pešadijsko pravilo iz 1888. sasvim oslobodilo prošlosti idući neposredno za tim da se pešadija izvežba za rat. Sada je *streljačka vatra* glavni elemenat borbe. Generalima iz 1870—71. nije to bilo sasvim uverljivo. Komandant Gardijskog korpusa upitao je naivno čemu novo pravilo kada su sa starim dobijena tri rata!¹⁴¹ Pravilo iz 1897. vodi još više računa o vatri. Stoji na gledištu da se napad na nepokolebanog neprijatelja mora slomiti u njegovoj vatri, da ga prethodno treba vatrom istrošiti na frontu a odlučan udar

¹⁴⁰ Cardot, *Les manoeuvres impériales du XVe corps allemand en 1879*, *Revue militaire de l'étranger*, jul 1880.

¹⁴¹ W. Görlitz, *Der deutsche Generalstab*, str. 138.

naneti mu svežim trupama najradije na boku. Uticaj Šlifenovih ideja je ovde nedvosmislen.

Francuska i nemačka pravila bitno se razlikuju svojom prirodom. U smislu ograničenog shvatanja pojma inicijative, prva precizno regulišu detalje, striktno propisuju širinu i dubinu borbenog poretka, odstojanja, intervale; druga su manje apodiktična, daju izvršiocima mnogo više slobode. Pitanje koliko treba da teorija i pravila idu daleko u propisivanju normi provlači se kroz svu literaturu tog perioda. Opšta je tendencija da se napusti mehanički (automatski) rad, koji se povlačio još iz predrevolucionarnog vremena linijske taktike, da se borba psihološki produbi i više prilagodi stvarnoj situaciji. Pravila postaju više uputstva a manje naredjenja.

→ Austro-Ugarska je 1874. izdala prvo pravilo zasnovano na iskustvu iz 1870—71, što je bio veliki napredak u odnosu na pravilo iz 1868, kada još nisu bile shvaćene sve implikacije iz rata 1866. No, ni ovo nije dovoljno naglašavalo značaj borbe vatrom. Po njemu, nevešti strelci su otvarali vatru tek na 240 m, a na protivnika u zaklonu i najbolji tek na 160 m. Bio je to odraz težnje da se priđe neprijatelju što bliže bez vatre, u jednom potezu. Tek pravilo od 1880. stavlja borbu vatre u prvi plan a udar bajonetom predviđa *samo ako je potrebno*. U Rusiji se ideja o premoći vatre teže probija. Tamo se još od Suvorova negovao udar bajonetom. Rusko pravilo od 1875. bilo je zastarelo u odnosu na jačinu vatre što je jasno došlo do izražaja kod Plevne 1877. Pravilo iz 1881. je veliki korak napred, a tek je ono iz 1897. priznalo ulogu streljačkog stroja. Britanci su do burskog rata zadržali linijsku taktiku s tom razlikom što je bila u jednoj umesto u dve ili tri linije.

Burski rat, kojom je prilikom prvi put u zbilji viđena vatra brzometne puške, izazvao je čitavu krizu u taktici pešadije, naročito u Francuskoj. Tamo je general Negrije u uglednom časopisu *Revue de deux mondes* serijom članaka objavljenim 1902—04. napao zvaničnu taktiku, ističući da je pravilo od 1875, koje je vodilo računa o vatri, bilo naprednije od onih koji su kasnije usvojeni. To je dokazivao i nemačkom (manevarskom) praksom posle 1898 (pravilo od 1897!) koja je svedočila da su frontovi jedinica širi, da je u korist obuhvata napuštena ideja o proboju fronta udarom ljudi. Njega je podržao i general Kesler brošuroum *Taktika triju rodova oružja* (1903), čije su ideje osvojile veliki broj francuskih oficira. Nastala je čitava pometnja u trenutku kada se francuska doktrina počela kristalizovati u pravcu ofanzive.

Stavovi Negrijea i Keslera izazvali su veliku polemiku. Još pre njih je Žilber ukazao na specifičnost tog rata, da su Buri improvizovali armiju, da su kao dobri strelci koji nisu poznavali bajonet dejstvovali samo vatrom, nikada udarom. Direktno su reagovali Lanloa i Bonal, nastojeći da francuskim oficirima povrate ofanzivni duh. Prvi se oborio na dogmu o nepovredivosti fronta upravo na zaključak da je obuhvat jedina shema napada koja bi rezultirala u formuli: *strategijska ofanziva, taktička defanziva*. Drugi je, naročito u delu *Nova veština u taktici (L'Art nouveau en Tactique, 1904)* pobijao Negrijea, stav po stav, ističući zastarelu taktiku Britanaca, posebno naglašavajući da su i francuski generali, formirani u borbama u Alžiru, pretrpeli slom na evropskom ratištu, kao što su i britanski oficiri, formirani takođe u borbama u kolonijama, iznenađeni u Transvalu.

Ipak je rat u Južnoj Africi bitno izmenio francusku taktiku. Pravilo iz 1904. stavlja sebi u zadatak da razvije duh inicijative i odlučnosti na svima stepenima hijerarhije da bi se postiglo više gipkosti i hitrine u evolucijama, više elastičnosti i raznolikosti u borbenim postrojima. Linija *lakat uz lakat* zamenjena je grupicama razbacanim po frontu koje treba da nastupaju uz uzajamnu vatrenu podršku koristeći se zemljištem. Nadiranje u vatri prepušteno je inicijativi nižih činova.

U Nemačkoj se šok burskog rata nije toliko osetio. Jedino je ponovo pokrenuo pitanje da li jedinstven (normiran) ili individualizovan napad za koji se pravilo od 1888. bilo već i opredelilo. Potpukovnik Lindenau, šef sekcije u Velikom generalštabu, na predavanju održanom u Berlinu 1902. zastupao je gledište da će napad, više nego ikad ranije, dobiti individualni karakter: napadač će se satima boriti za vatrenu nadmoćnost, mirujuć ili nadirući sporo u skokovima, hodu ili trku; moderno oružje ne dozvoljava prenapregnene napade; ne treba se povoditi za Englezima koji su napadali više nogama nego puškom. General Šerf, poznat u literaturi kao pristalica Žominija i čvrste doktrine, zastupao je suprotno stanovište, zauzimajući se za određene borbene oblike koje će pravilo utvrditi a izvršioći po izboru sprovođiti.¹⁴² General Štiller, manje kategoričan od Šerfa, upozoravao je mlade nemačke oficire od veštačkih borbenih oblika. Bili su to usamljeni glasovi. U Nemačkoj nije se došlo do zaključka da treba menjati pravilo. Intelektualna aktivnost koju je burski rat izazvao poslužila je samo

¹⁴² W. Scherff, *Einheitsangriff oder individualisierter Angriff*, str. 109.

da se bolje razmotre taktički postupci koji će dovesti određenom cilju sa što manje gubitaka, bez da se pri tome izgubi vlast nad trupom, bitan preduslov za jedinstvo akcije.

U Rusiji je 1900. izašlo pešadijsko pravilo a iduće godine projekat Ratne službe i Uputstvo za borbenu upotrebu odreda, koji su svi vodili po malo računa o jačini vatre. Po njima se borbeni poredak sastojao iz borbenog dela i opšte rezerve u koju se određivalo do polovine snaga. Borbeni deo se delio na odseke koji su se takođe sastojali iz borbenog dela (prvog borbenog reda) i rezerve. Pešadija borbenih delova kretala se korakom u streljačkim strojevima sa intervalima od dva koraka između strelaca sve do zone efikasne vatre (1000 do 800 m). Odavde se streljački stroj prebacivao od zaklona do zaklona, a sa 100 do 50 koraka polazio je na juriš. Do tada su bile već utrošene četne rezerve (podrške). Dotle je i artiljerija pripremila napad dejstvom na protivničku artiljeriju i, donekle, na pešadiju. Pukovske, divizijske i korpusne rezerve kretale su se u smaknutim porecima.¹⁴³

Ubrzo zatim naišao je rusko-japanski rat, rat dveju velesila u kome će stupiti u akciju uravnotežene snage sa modernim oružjem. Mnoštvo ratnih dopisnika i vojnih stručnjaka potrcalo je na Daleki istok da prate operacije na obema stranama. Interes je podsticala japanska vojska izvežbana nemačkom vojnom misijom po nemačkim pravilima. Taktička iskustva sa mandžurskih bojišta su snažno odjeknula u Evropi, neuporedivo više nego strategijska. Mogu se svesti na nekoliko osnovnih pojava: vatra je pojačana intervencijom mitraljeza i brzometne artiljerije; streljački strojevi se razređuju i brižljivo skrivaju u zemljištu; u Japanaca je bila izrazita tendencija da odmah u početku razviju više trupa u prvu liniju radi sticanja vatrene nadmoćnosti; rezerve se u zoni vatre takođe razređuju u tanke linije; neprijatelj se jedva zapažao pa se počelo govoriti o praznom bojištu; rezerve se najbolje koriste jačanjem streljačkog stroja na odsudnim pravcima — kao što su činili Japanci, suprotno Rusima koji ih upotrebljavaju za krpljenje fronta; borba za vatrenu nadmoćnost vodi se dugo na odstojanjima ispod 400 m; u zoni pešadijske vatre nadiranje je moguće samo trkom u grupicama; tehnika vatre i obučenost pešaka u gađanju od velikog je značaja; napad se mora završiti udarom bajonetom; poljska fortifikacija se obilno koristi i u napadu; puška, bajonet i ašovčić su tri ravnopravna faktora borbe; noćne borbe su česte čak

¹⁴³ Rotmistrov, *Istorija ratne veštine*, str. 332—334.

i u većim razmerama; mitraljezi su dali dobre rezultate kod Rusa i Japanaca kada su upotrebljeni po odeljenjima, a ne pojedinačno kao što su činili Britanci u Transvalu. Ukratko, rusko-japanski rat je potvrdio mnoga iskustva iz prethodnog burskog rata, ali i oborio mit o neprikosnovenosti fronta. Došlo se do zaključka da su izvodljivi i frontalni napadi ako su brižljivo organizovani i dobro podržani vatrom.

Rat u Mandžuriji dao je povoda reviziji pravila svih evropskih vojski, ali ne uvek u duhu njegovih iskustava. Mada su se gledišta znatno približila, ostalo je još uvek bitnih razlika u taktičkim propisima. Nemačko pravilo od 1906. sa izmenama iz 1909. ukinulo je paradni egzercir, naglasilo ofanzivnost uz metodičnost, sadejstvo vatre i pokreta, potrebu kombinacije frontalnog napada sa obuhvatom kao *najsigurnija garancija uspeha*, iznenađenje i brzinu, a posebno povelu računa o vezi, mitraljezima, noćnim akcijama i sadejstvu pešadije i artiljerije. Pravilo govori o potrebi cepanja snaga na manje jedinice, ali i upozorava da je napuštanje smaknutih strojeva *zlo koje treba izbegavati kadgod je to moguće*. U streljačkom stroju je rastojanje između strelaca trebalo da bude 2 do 3 metra. Pravilo ne preporučuje da se u početku borbe uvode nedovoljne snage da bi se tek kasnije postepeno pojačavale. U napadu Nemci nisu praktikovali ukopavanje. Ako neprijateljska vatra — tvrdili su oni — dopusti ukopavanje, onda nije toliko jaka da bi se moralo ukopavati, pa je bolje ići napred. Ukopana pešadija se teško odlučuje na juriš. U trupi se pretirivalo sa napadom, odbrani i poljskoj fortifikaciji se poklanjalo malo pažnje, a izrazita je bila naklonost za guste i poravnate streljačke strojeve. Austro-ugarsko pravilo iz 1911. naslanja se na nemački propis naglašavajući posebno dejstvo vatre kao preduslov za udar bajonetom.

Francusko pravilo od 1914. duboko je menjalo ono iz 1904, samo nije bilo vremena da se trupe njime sažive. Pre svega vodilo se više računa o vatri. U taktičkom pogledu — kaže Žofr — *kadrovi nisu bili shvatili zahteve ofanzive*; verovali su u ofanzivu kao u dogmu a nisu vodili dovoljno računa o uslovima modernog rata koji nisu više dopuštali da se napada kao u doba kada su se puške i topovi punili spreda.¹⁴⁴ Nedostatke francuske taktike Lika je sažeo u nekoliko tačaka: nepromišljeni napadi, često nepovezani u kojima se sve žrtvovalo brzini izvršenja; gusti borbeni postroji; podrška pešadije artiljerijom; zanemarivanje pionirskog alata i utvrđivanja.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Joffre, *Mémoires*, I/40.

¹⁴⁵ Lika, *Evolucija taktičkih ideja*, str. 37.

Možemo dodati da su francuski pešaci u odnosu na nemačke bili neuporedivo slabije izvežbani u gađanju.

Rusko borbeno pravilo pešadije od 1908. i borbeni propisi iz 1910. nasloje da uklone nedostatke koje je ruska vojska pokazala u ratu sa Japanom. Napad, glavno sredstvo za postizanje borbenog cilja, treba nadmoćnim snagama upraviti na najslabiju tačku neprijateljevog rasporeda. Ne treba čekati da se situacija potpuno rasvetli. Rezerve treba angažovati tamo gde se vrši glavni udar. Predviđaju se tri borbena poretka pešadije: smaknuti stroj (razvijeni front u dve vrste), streljački stroj i razmaknuti stroj (dvo-vrsni ili jednovrsni stroj sa redovima razmaknutim na jedan ili više koraka) namenjen rezervama. U ruskim pravilima ima više pozitivnih normi nego u drugih. Normalna borbeno širina čete je 250 m, znatno šire nego ranije. Vatra streljačkog stroja je najčešće jedinačna (brza, spora ili sa određenim brojem metaka). Plotunska paljba, u Mandžuriji česta, sada je izuzetna. Vrlo rano otpočinje razvijanje za borbu. U zoni efikasne artiljerijske vatre (5 do 2 km) pešadija nastupa po četama uzanim i dubokim strojevima; samo ako je izložena direktnoj vatri prelazi na pliće. Pešadija ne otvara vatru pre 1.200 m. Sav napadni postupak je spor i oprezan, podešen otvorenoj ravnici. U odbrani front je dva do tri puta širi a vatra se može otvoriti već na 1700 m, na neprijateljske vodove i veće ciljeve. Naglašava se utvrđivanje sa žičanim preprekama i zasekama.

Britanska se vojska tek posle burskog rata i Srdačnog sporazuma počela da sprema za veće sudare evropskih razmera. Prema pešadijskom pravilu od 1911, čim bi ušla u efikasno dejstvo neprijateljske artiljerije, pešadija se razvijala u retke streljačke strojeve koji su nastupali jedan za drugim na 300 m odstojanja. Izuzetno se pozadnji delovi primiču u trupovima od po 25 ljudi sa nejednakim odstojanjima i rastojanjima. Vatra se otvara što bliže neprijatelju, tek pošto je prva linija dovoljno ojačana odostrag. Mitraljezi, najčešće grupisani po brigadama (4), potpomažu nadiranje strelaca sa pozadnjih ili bočnih položaja.

Borbena taktika konjice povijala se pod pritiskom sve jače vatre. Borba sa konja se smatrala normalnom sve do burskog rata iz koga je britansko konjičko pravilo iz 1904. izvuklo zaključak o superiornosti vatre. Suprotnog mišljenja bili su istaknuti konjički generali Frenč i Hejg, koji su verovali da će na modernim razvučenim bojištima konjica imati još prilike za juriše, naročito na

demoralisane trupe. Ta su gledišta došla do izražaja u pravilu od 1907. gde se kaže da puška ne može zameniti juriš. Nasuprot konjici, jahaća pešadija dejstvuje samo vatrom.¹⁴⁶ I u Francuskoj se mislilo (1903) da će u budućim ratovima dolaziti do velikih konjičkih juriša čak i protiv pešadije i artiljerije.¹⁴⁷

U rusko-japanskom ratu nije bilo nikakvih konjičkih juriša. Slabija japanska konjica dejstvovala je u tesnom dodiru sa pešadijom, a ni ruska konjica, sastavljena pretežno od kozaka, nije bila naročito osposobljena za udar sabljom. Bilo je samo sudara manjih konjičkih delova. Borbe peške su bile vrlo česte.

U poslednjoj deceniji pred prvi svetski rat konjičke jedinice sve se više ojačavaju vatrom (artiljerija, mitraljezi, velosipedisti). Konjička taktika bila je u znaku trostrukog nesporazuma: propisi i teorija govore da je borba s konja ravnopravna borbi peške, konjički komandanti vežbaju više „vitešku“ borbu sabljom, a organizacija i naoružanje idu izričito u prilog borbe peške.

X Taktika artiljerije je pretrpela korenite promene u poslednjoj dekadi pred svetski rat. Jaka pešadijska (mitraljeska) vatra i protivnička brzometna artiljerija nisu joj više dale da se nezaklonjeno postavlja, a usavršene nišanske sprave (uglomer) sa odgovarajućom tehnikom gađanja omogućavale su joj da dejstvuje i posredno. U burskom ratu britanske baterije morale su napustiti liniju pešadije zbog velikih gubitaka. U rusko-japanskom ratu artiljerija je redovno zauzimala zaklonjene vatrene položaje.

Posredno gađanje prihvatile su sve vojske. Direktno dejstvo dopuštalo se izuzetno, najviše u gonjenju odbijenog neprijatelja. U evropskim vojskama razlike je bilo samo u izboru i prioritetu ciljeva što je najčešće proizlazilo iz organizacijske strukture, artiljerijskog materijala i opštih borbenih koncepcija.

U Francuskoj deo artiljeraca je smatrao da će brizantne granate topa 75 mm pouzdano rušiti objekte poljske fortifikacije, da će samo u izuzetnim slučajevima morati da intervenišu haubice 155 mm. Po njima je teška poljska artiljerija činila samo glomaznim marševske kolone utoliko više što se njen veliki domet neće moći iskoristiti zbog nemogućnosti osmatranja dejstva. Domet od pet do šest kilometara smatrali su potpuno zadovoljavajućim. Protivnik teške artiljerije bio je i general Lanloa, istaknut artiljerac. U nedostatku teške poljske artiljerije francuski poljski top 75 mm

¹⁴⁶ Balck, *Die englische Armee im Felde*, str. 19—23.

¹⁴⁷ Bonnal, *La récente guerre sud-africaine*, str. 39.

mora da rešava oba zadatka: tučenje neprijateljske pešadije i borbu protiv neprijateljske artiljerije koja tuče sopstvenu pešadiju. Primaran je prvi zadatak. Borba s artiljerijom bila je samo sredstvo, ne cilj. Uprkos izvanrednom kvalitetu francuskog poljskog topa, koji je dometom nadmašivao sve ostale, ovaj dvostruki zadatak je premašivao njegove mogućnosti, što se pred rat jasno uvidelo. Uz to, među francuskim artiljercima bile su žive tendencije da sami biraju svoje ciljeve, uprkos pravilu koje je propisivalo da ciljeve pešadije i artiljerije određuje zajednički komandant. Profesor artiljerije na Ratnoj školi govorio je da artiljerci nisu gluplji od pešaka, da će sami videti šta treba da tuku.

Nemci su zadatke kontrabatiranja poverili teškoj poljskoj artiljeriji. Teške haubice su naročito bile pogodne za tučenje zaklonjene artiljerije. Prema britanskom pravilu teška artiljerija tuče takođe protivničku artiljeriju po mogućnosti bočnom i kosom vatrom sa položaja odakle poljska artiljerija ne može dobaciti; koncentriše vatru na naseljena mesta sa neprijateljskim trupama, pred juriš tuče neprijateljski položaj a u odbrani mesta neprijateljskog prodora. Pri napadu na neprijateljski položaj Rusi nastoje da istaknutim baterijama izazovu neprijateljsku artiljeriju koju zatim pokušavaju da učutkaju, ako je potrebno i sa više vatrenih naleta. Tek kada sopstvena pešadija dospe pod efikasnu vatru neprijateljske pešadije, prenosi se vatra na nju.

Artiljerija se postavljala u liniji i po grupama. Po Bonalu artiljerija francuskog korpusa će zauzeti liniju od 3.000 metara. To je tendencija koja se vuče iz vremena kada je dejstvovala neposredno. Bonal govori još o velikim baterijama od 30 do 36 oruđa. Nemci se postavljaju po grupama divizionama. Francuzi su centralizovali svoju artiljeriju u korpusu, Nemci decentralizovali po divizionama i napadnim kolonama. Sva su pravila dopuštala pridavanje pešadiji baterija, vodova, čak i pojedinih oruđa, pre svega u borbama oko naseljenih mesta i u šumi. Artiljerijske rezerve koje stupaju u akciju u poznijem trenutku borbe predviđaju samo Rusi; Britanci izuzetno.

Pri kontrabatiranju bio je problem kako pronaći neprijateljsku zaklonjenu artiljeriju. Vezanih balona nije bilo dovoljno a avioni su prvenstveno bili namenjeni za daljno izviđanje. Ostalo je da se otkriva po karti, iz vatrenih pravaca, pronađenih upaljača, neopreznog dotura municije, iz saobraćaja kurira. Tučenje osmatračnica i komandnih mesta bilo je jedno od sredstava za učutkivanje artiljerije. Bilo je i pitanje kako rukovoditi vatrom zaklonjenih

baterija. Uveden je svuda telefon za vezu osmatračnica sa oruđima, ali su u Francuskoj — svedoči nam Žofr — artiljerci smatrali da komandiri treba da ostanu kod svojih oruđa zbog nepouzdanosti telefonske veze.

Poljska fortifikacija je u poslednjoj fazi američkog građanskog rata široko primenjena, a još u jačoj meri došla je do izražaja 1877. kod Plevne gde je Osman-paša, zahvaljujući upravo njoj, punih pet meseci zadržao nadmoćne Ruse. Ali, tokom naredne dve decenije iskustva iz Amerike i Plevne su izbledela. Na nju je ponovo podsetio burski rat, a rusko-japanski rat, gde je primenjena kao nikad dotle, posvedočio je o njenom ogromnom uticaju na operacije. U literaturi se ističe da ih ona usporava, odužava bojeve i bitke, a pravila propisuju njenu tehniku i primenu. Poslednje ratno iskustvo, na Čataldži 1912—13, je potvrdilo njenu ulogu: višestruko potučeni Turci uspeli su da pred Carigradom zaustave pobedničke Bugare na položaju uređenom poljskom fortifikacijom.

Ipak ona nije idejno prihvaćena. Bernhardi, jedan od poslednjih nemačkih pisaca od značaja, smatra da se utvrđeni položaji mogu i moraju zauzeti relativno brzo.¹⁴⁸ U poluzvaničnim nemačkim izdanjima naglašava se da bi bilo pogrešno na primeru Čataldže videti u pozicijskoj vojni rat budućnosti.¹⁴⁹ Da se vodilo računa o kombinaciji vatre i fortifikacije ne bi se mogao zamisliti Šlifenov plan o brzom obaranju Francuske, niti Granmezonova ofanziva à outrance. Živelo se svuda u uverenju da će se pobedonosna ofanziva brzo završiti pa će poljska fortifikacija biti izlišna. Da je zauzet drugi stav, da li bi imalo smisla da se otpočne rat? Samo je jedan neutralac, švajcarski pukovnik Fele prorekao dug rat na utvrđenim i stabilizovanim frontovima, koji će rešiti blokada, glad, iscrpljenje.¹⁵⁰

Gledišta o sadejstvu, o boju i bici združenih jedinica — evoluirajući uporedo sa razvojem oružja, taktikom rodova i kroz ratna iskustva — postepeno su se svela na opšteevropske postupke ali sa znatnim nacionalnim osobenostima.

¹⁴⁸ Bernhardi, *Vom heutigen Kriege*, II/135.

¹⁴⁹ Löbell's *Jahresberichte*, 1913, str. 250.

¹⁵⁰ Lika, *Evolucija taktičkih ideja*, str. 38—39.

Francuska ratna služba iz 1883. u napadu i odbrani nalaže da se snage sasrede na *ključ položaja* — topografski objekat, najčešće dominantna tačka reljefa. Napad, po mogućstvu bočni, zamišlja se kao sudari rodova: konjice s konjicom, artiljerije sa artiljerijom, pešadije s pešadijom. O sadejstvu gotovo nema ni govora. Ratna služba iz 1895, ostavši verna *važnoj tački* (ključu položaja), nije propisivala tok napada da bi se prema prilikama primenili odgovarajući postupci. Smatrala je samo da borba sadrži tri faze: priprema, što je posao prethodnice, rešenje i dovršenje, pri čemu se pretpostavlja da će prethodnica sa *minimalnim snagama* moći satima, a u velikim bitkama i danima da zadržava i troši neprijatelja. Tako se bitka umesto po rodovima sada cepa po vremenu.

Fošova predavanja se očigledno naslanjaju na ovo pravilo. I za njega se moderna bitka deli na pripremu, izvršenje i eksploataciju. Pripremu izvodi prethodnica napadajući neprijatelja svuda gde se bude našao a da bi zauzela *važne tačke* terena, odbranila ih ako je to potrebno, preotela ako ih bude izgubila, sve u cilju da glavni stvori povoljne uslove za akciju a komandantu slobodu odlučivanja. Foš uviđa da je teško sve to postići minimumom snaga koje namenjuje pripremi, pa naglašava da će se prethodnica boriti samo za dominantne tačke koje vladaju međuprostorom, što mu ne smeta da u daljem izlaganju pretvara pripremu u opštu borbu (*engagement général*) na celom frontu, vrlo napornu i dugotrajnu. Borbu prethodnice će podržati artiljerija glavnine, čiji najveći deo maršuje na čelu glavnine, najpre borbom protiv neprijateljske artiljerije, a kada nju učutka, pripremaće i podržavati napadne akcije pešadije.

Kada prethodnica bude odbacila neprijatelja, nastupa rešavajući napad koji priprema artiljerija brzom vatrom, 15 minuta pre angažovanja glavnine pešadije. Prvi objekti su neprijateljska artiljerija, zatim prepreke i zakloni. Dotle je prošao najveći deo dana. Pešadija se dovodi prema svojim objektima na 800 do 600 metara, odakle će dejstvovati vatrom i poći brzo na udar u dvovrsnim strojevima. Druga linija u smaknutim strojevima (linijama i kolumnama), sve bliže prvoj, održava tempo i elan napada. Jake rezerve sve do kraja borbe drže se na odstojanju da bi napadu dale poslednji impuls, čuvale bokove ili se angažovale protiv neprijateljskih rezervi. U trenutku juriša, na boku i pozadinu neprijatelja pojavljuje se konjica da bi se sa sabljom u ruci bacila na nepri-

jateljevu konjicu ili njegove rezerve.¹⁵¹ Foš ne obrađuje odbrambenu bitku.

Bonal slično zamišlja (1906) sudar nemačkog i francuskog korpusa u okviru armije a na frontu od 4 do 5 km: prvog dana ili u toku noći doći će do sudara prethodnica u kome će na obema stranama stupiti u akciju glavnina artiljerije; pod pretpostavkom da će francuska artiljerija — pošto je navodno bolje komandovana — izvojevati drugog dana vatrenu nadmoćnost, ona će učutkati deo nemačke artiljerije pa će podržati prethodnicu (ojačanu u toku noći sa nekoliko bataljona iz glavnine) u napadu na uporišta nemačke prethodnice, a pošto ih bude zauzela — zaključuje Bonal — nastaviće se duga borba glavnina pešadije koja će se završiti u korist Francuza zbog vatrene nadmoćnosti koju je bila postigla njihova artiljerija. Ova optimistička Bonalova predviđanja ne znače nastojanje da se podigne moral francuskog oficira. Ideja o francuskoj superiornosti mutila je poglede i najboljih pisaca.¹⁵²

Ovu Fošovu i Bonalovu napadnu shemu su pred svetski rat donekle izmenile ofanzivne ideje. Prema propisima iz 1913. bitka još uvek ima dve faze: u prvoj će prethodnica uz podršku glavnine artiljerije naterati neprijatelja da demaskira svoje snage; u drugoj će glavnina težiti da *razbije neprijateljski raspored potpuno i konačno*. Pešadijska divizija nije smela imati više od jedne prethodnice, s njome se kretao komandant koji je donosio odluke ne čekajući da se situacija potpuno rasvetli. Pešadija je pokretom i vatrom prilazila na udar bajonetom, artiljerija nije više pripremala već samo podržavala napad, a konjica je napadala hladnim oružjem.¹⁵³

Na jesenjim manevrima 1911. Žofr, koji je trezveno gledao na nemačko—francuske odnose snaga, ocenio je da pešadiji nedostaje manevarske sposobnosti, da su napadni frontovi preširoki, teren slabo iskorišćen, da je sadejstvo artiljerije i pešadije slabo, da rodovi ne poznaju međusobne potrebe i mogućnosti, da je višem komandovanju nedostajalo jedinstvo pogleda. Pristalice ofanzive *à outrance* smatrale su bitku manevrom i borbom pešadije samo podržanoj artiljerijom. Jednom reči — zaključuje Žofr — masa armije nije imala ni doktrine ni obuke. U tim okvirima mlada struja ponesena entuzijazmom podala se ofanzivnoj ideji do preterivanja.

¹⁵¹ F. Foch, *Des principes de la guerre*, str. 308—331.

¹⁵² H. Bonnal, *La prochaine guerre*, str. 25—40.

¹⁵³ E. Carrias, *La pensée militaire allemande*, str. 296—302.

Zofr je tokom naredne tri godine mnogo učinio za jedinstvo francuske doktrine. Ipak pravila iz 1913. i 1914. nisu mogla da se sažive za tako kratko vreme. Neobuzdana ofanziva koja prelazi preko mnogih pravilskih odredaba je bila najopštija crta francuske vojske 1914.

Nemačka pravila (pešadijsko iz 1906. i Ratna služba iz 1908) odbacuju borbene sheme i tipične slučajeve, upravo zamenjuju ih inicijativom starešina koja ide tako daleko da *moraju* menjati naređenje pretpostavljenog ako ne odgovara više situaciji. Svaka je situacija poseban slučaj čije rešenje ima da pronade komandant koji je njime suočen. Nema ni škola ni sistema već samo odgovornost starešina. Pravila jasno razlikuju elementarnu taktiku i propise službe, dakle oblast rutine i refleksa, od taktičkih situacija koje se nikad ne razvijaju u identičnim uslovima, koje zahtevaju posebno rešenje. Zajednička je samo misao vodilja da neprijatelja treba uništavati iznenadnom akcijom na određenoj tački ili zoni, manevarskom masom. Otuda su odredbe o borbi manje precizne nego u francuskim pravilima, više raspravljaju nego što naređuju. Apstraktni principi treba da se konkretizuju u akciji, brzom i snažnom. To je u čistom Šarnhorstovom i Moltkeovom duhu. Šlifenov uticaj vidi se u prioritetu datom bočnom napadu.

Za razliku od francuskih pravila nemački propisi više naglašavaju podešavanje napadnih poredaka terenu, sve u cilju da se postigne nadmoćnost vatre, što važi naročito za delove u sastavu trupa bez slobodnih krila i bokova. Komandant jedinice je kod prethodnice, a borbu prati odostrag sa pregledne osmatračnice. U uvodnoj fazi preporučuje se angažovanje samo neophodne snage, ali se smatra i kapitalnom greškom stupiti u borbu sa nedovoljnim snagama jer prvi neuspeh pogubno utiče na moral trupa. Deo artiljerije velikih jedinica može se staviti u rezervu. Napadati — ističe pešadijsko pravilo — znači nositi napred vatrenu liniju do na jurišno odstojanje koje je obično na 150 m. Artiljerija kombinuje svoju vatru sa pešadijskom. Pravila razlikuju susretnu borbu, napad na neutvrđen položaj, napad na utvrđen položaj i obuhvatni napad. Noćne borbe niti se odbacuju niti mnogo preporučuju. Noć se koristi za podilaženje. Za napad na utvrđen položaj se predviđa nekoliko dana, najmanje dva dana i dve noći samo za pripremu napada. U odbrani drži se samo jedna linija, posednuta grupno, a odluka se traži udarom glavne rezerve. Izbegavaju se istaknute tačke. Poseban vid odbrane je borba za dobitak u vre-

menu koja izbegava rešenje. Artiljerija, koja tesno saraduje sa pešadijom, čini kostur borbenog poretka.

I u Nemačkoj je u taktičkoj spremi komandnog kadra bilo dosta nedostataka: preterana ofanzivnost, pre nagljenost u napadu koja nije dala da se sadejstvo pešadije i artiljerije razvije dovoljno intimno, mada u znatno većoj meri nego u drugim armijama; averzija prema odbrani uopšte, a prema fortifikaciji posebno što se pravdalo izgovorom da će trupa koja ume da napada umeti i da se brani. Sa ratnim efektivima streljački strojevi su se pretvorili u guste jednovrsne linije¹⁵⁴. I Nemci su to platili u početku rata većim gubicima no što je bilo potrebno, ali osposobljeni da se snalaze, oni su se i brže snašli. U Nemačkoj je gotovo svaki korpus imao svoj poligon gde se vežbalo sadejstvo rodova.

Od interesa je Šlifanova vizija bojišta: *... ma koliko bilo veliko, ono će oku pružiti vrlo malo. Na širokom, pustom prostoru ne vidi se ništa. I kada grmljavina topova ne bi zaglušivala uši, prisustvo artiljerije odavali bi samo slabi blesci. Ne bi se znalo odakle dolazi tutnjava pešadijske vatre, kada, s vremena na vreme, čas ovde čas onde, jedna tanka linija za trenutak ne bi učinila skok napred da bi istom brzinom opet nestala.*¹⁵⁵

Ruska pravila insistiraju na udar bajonetom. Juriš se priprema dužom vatrom. Ako na jurišnom položaju nema zaklona, treba se ukopati. Juriš se ponavlja sve dok ne uspe, upravo dok se sve rezerve ne utroše. Dobro su obrađene i odredbe o odbrani. Položaj se poseda i utvrđuje po grupama od jednog do dva bataljona. Utvrđuje se i druga linija i prihvatni položaj. Pred položajem se uređuju istaknute tačke. Suprotno praksi u ratu sa Japanom, rezerve su određene da pojačaju dejstvo onog dela koji vrši glavni udar. Rusi ističu i noćne borbe. I kod njih je jaka sklonost za borbenim shemama.

U uvodu britanske Ratne službe se naglašava autoritativnost njenih odredaba koje starešine svih stepena moraju utuviti da bi ih mogle instinktivno primenjivati. Dogmatičnijeg stava nije nigde bilo. Naglašava se načelno saradnja između pešadije i artiljerije a konkretno se kontradiktorno preporučuje artiljeriji da brzom vatrom podrži pešadiju kada bude „u neprilici“. Nigde se toliko ne govori o noćnim borbama. Suprotno Nemcima koji se razvijaju za borbu iz marševskih kolona, Britanci se načelno prikupljaju za

¹⁵⁴ M. Schwarte, *Die militärischen Lehren des grossen Krieges*, str. 17—22, 67—71, 79—89, 108—111, 251—253.

¹⁵⁵ Šlifan, *Kana*, str. 236.

napad pod zaštitom prethodnice. Smatra se da gustina od dva do tri čoveka na dužni jard nije više dovoljna za rešavajući napad. O susretnoj borbi ima malo reči. Preporučuje se aktivnost i u borbi za dobitak u vremenu.

Italijansko—turski rat 1911—12. nije pružio mnogo teoriji. Snage su bile suviše nejednake. Zapažaju se samo napadi turske pešadije na italijanske mostobrane u Libiji, vršeni noću da bi se izbegla vatra brodova. U balkanskim ratovima bilo je neuporedivo više prilika za preispitivanje borbenih postupaka. Potvrđeno je ranije iskustvo da se napad pešadije mora razvijati pod zaštitom sopstvene vatre, upravo da se vatrom mora podilaziti protivničkom položaju. Protiv slabe turske pešadije je taktika udara, bez vatrene pripreme, imala svoje razloge, ali na Čataldži su se Bugari morali preorijentisati na metodičan napad. Tamo je artiljerija došla u prvi plan, bacivši pešadiju pomalo u zasenak. Tu se osetiše i teškoće sa dejstva između ova dva roda vojske kada to ranije nije bilo uvežbanano. Na Čataldži ponovo je došla do izražaja tendencija ka pozicijskom ratu što se osetilo i u Mandžuriji. Ašovčić se upotrebljavao i u napadu. Noćnih napada je bilo mnogo kod Bugara, više po inicijativi nižih nego viših starešina. Ipak na Bregalnici su Bugari svoj početan napad širokih razmera izvršili noću oko 2 časa. Iz iskustva na Čataldži nemački general Rajhenau izveo je ponovo zaključak da su nemogući frontalni napadi danju na dobro organizovanu odbranu, što se u Nemačkoj zvanično odbacivalo. Jedan uspešan napad turske konjičke divizije kod Lile Burgasa na pobedničku bugarsku pešadiju, koji se slomio tek u mitraljeskoj vatri rezerve, shvaćen je kao potvrda opšte važećoj tezi svih vojski, da su još uvek mogućni konjički juriši na modernu pešadiju.

Nije bilo mnogo vremena da se iskustva balkanskih ratova dobro prouče, a još manje da se u njihovom smislu izmene pravila. Naišao je ubrzo svetski rat koji će zabeležiti novu epohu u ratnoj veštini.

Posle neuspeha revolucionarnih pokreta 1848—50. i 1871, Marks i Engels su iz osnova revidirali svoja gledišta na revolucionarnu strategiju i taktiku.

U uvodu Marksovog dela *Klasne borbe u Francuskoj*, Engels je (1895) utvrdio da je pobuna starog stila, ulična borba na barikadama, zastarela. Pobeda ustanka u uličnim borbama nad vojskom je vrlo retka. Pa i ustanici su retko s tim računali. Njima je više

bilo stalo do toga da se trupe pokolebaju, da otkazu poslušnost posle čega bi tek ustanak pobedio. Ako to ne pođe za rukom, uspeh je na strani vojske pa i kada je brojno slabija. Ona ima bolje oružje, bolje je obučena i disciplinovana. Ustaniци mogu podići samo barikade i pasivno ih braniti. Koordinaciju napora mogu postići samo u malim razmerama. Barikade su deјstvovale više moralno nego materijalno. Od 1849. uslovi borbe u gradovima još više su se razvili u korist vojske. Gradovi su, doduše, porasli ali vojske još više. Zahvaljujući železnicama, garnizoni se u roku od 48 časova mogu pretvoriti u čitave armije. Oružje je postalo neporedivo efikasnije, a gradovi sa široko prosečenim ulicama su kao stvoreni za deјstvo novih topova i pušaka. Samo jedna brizantna granata je dovoljna da razori najbolju barikadu. Suprotno tome ustanak će se teže naoružati komplikovanim novim oružjem. Municipija se više ne može improvizovati barutom i olovom.

Engels ne zaključuje da ulične borbe neće imati ubuduće nikakvu ulogu. On je samo ukazao da su uslovi postali nepovoljniji za njih. Njima se može pobediti samo ako se prednost koju ima vojska uravnoteži drugim momentima. On se ne odriče revolucije, samo smatra da je prošlo vreme revolucionarnih prepada koje su izvodile svesne manjine. U revoluciji treba sada da učestvuju mase, one treba da shvate o čemu se radi, za što zalažu svoje živote, a da bi one razumele šta treba da se čini potreban je dug politički rad. U početku velike revolucije ulične borbe biće ređe nego u njenom daljem toku, a vodiće se većim snagama koje će otvoreno napadati umesto da se pasivno brane iza barikada.¹⁵⁶

Ove ideje je Lenjin dalje razvio. Za uspešan ustanak su potrebna dva uslova: prvi je objektivni — visoko razvijene proizvodne snage — drugi subjektivni — spremnost proletarijata. Put do naoružanog ustanka ide preko revolucionarnog poleta koji prerasta u revolucionarnu situaciju. Mora ga pripremiti revolucionarna partija kao avangarda radničke klase, a tada tek — kaže Lenjin — može se izdati naređenje za oružanu borbu. Na osnovu radova Marksa i Engelsa formulisao je Lenjin osnovna načela naoružanog ustanka: ne igrati se s njim, a kada je otpočeo voditi ga do kraja; u odlučnom trenutku glavne snage grupisati na najslabiju tačku; početak povezati sa kulminacijom krize; kad je ustanak otpočeo raditi najvećom odlučnošću; neprijatelja napasti iznenadno kada su nje-

¹⁵⁶ K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela*, I, 99—117.

gove trupe rasturene; svakodnevno, svakog časa postizavati uspehe, makar i male.

U toku revolucije 1905—07, barikade su odigrale veliku ulogu, naročito u decembarskom ustanku u Moskvi. Barikade su dezorganizovale rad trupa i stvorile uslove za uspešne akcije slabo opremljenih jedinica crvenih gardista. Lenjin je smatrao ulične (barikadne) i partizanske borbe značajnim elementima veštine naružanog ustanka.¹⁵⁷

¹⁵⁷ J. A. Rasin, *W. I. Lenin — der Schöpfer der sowjetischen Militärwissenschaft*, str. 31—33.

Glava peta

RATOVI 1875—1878. ✓

1. BOSANSKO-HERCEGOVAČKI USTANAK

Na pritisak svojih saveznika iz krimskog rata Porta je 18. februara 1856. izdala *Hati humajun* (carsko pismo) po kome su hrišćani proglašeni punopravnim građanima. Ubrzo zatim, 30. marta, Pariski mir je konsolidovao spoljne odnose Turske za dogledno vreme pa je na izgled bilo uslova da se bolesnik na Bosforu oporavi, da se prestarelo Osmansko Carstvo postavi jednom na moderne osnove.

U stvari, reformama su stajale na putu nesavladive teškoće i pod pretpostavkom da ih je Porta iskreno nameravala sprovesti u delo. Sva je osmanska država počivala na prvenstvu muslimana i na privilegovanom društvenom i materijalnom položaju vladajuće klase, posebno nad nemuslimanima, nad rajom. Nije bilo ni dovoljno obrazovanih činovnika koji bi mogli shvatiti smisao i koristi najavljenih promena, a finansijske teškoće nisu dopuštale velike reformističke zahvate. Najzad, putem zajmova kojima su evropske sile popunjavale hroničan deficit osmanskih finansija, one su se mešale u unutrašnje poslove Turske — suprotno odredbama Pariskog mira koji je to branio — intervenišući najčešće kontradiktorno, što je Portinoj diplomatiji omogućavalo veliku manevarsku slobodu. Od reformi ostvareno je vrlo malo, a od ravnopravnosti nemuslimana nije bilo ništa.

U toj bezizglednoj situaciji podjarmljeni narodi pokušavaju silom da dođu do nekih prava. U Bosni i Hercegovini, u pokrajinama gde je osmanska uprava sačuvala najviše od svojih anahronističkih oblika, dolazi do ustanka već 1857, samo godinu dana posle Pariskog mira. Tamo su se ranije bunili feudanci (begovi) protiv

reformi koje je Porta bojažljivo uvodila, a sada ustaju na oružje kmetovi protiv sve veće eksploatacije feudalaca.

Ustanak u Hercegovini, u kojem učestvuju i Crnogorci, dovodi 1858. do upada Turaka u Crnu Goru gde budu potpuno poraženi na Grahovcu 13. maja. Francuska i Rusija, protiv volje Austrije, 1859. nameću Porti mir i fiksiraju crnogorsko-hercegovačke granice kojim je Crna Gora uvećana. Bilo je to prvo poniženje Turske posle Pariskog mira. Hercegovački ustanak od 1861. dovodi 1862. ponovo do rata Turske sa Crnom Gorom. Krajem aprila Porta je Crnoj Gori objavila rat povodom napada Crnogoraca na novo-uspostavljeni turski garnizon u Krnjicama kojom je prilikom zarobljeno nekoliko stotina Turaka, ali su operacije otpočele ranije. Tokom aprila Crnogorci (15.000), manevrujući po unutrašnjim pravcima, poredama u Duginom klancu, kod Bijelog Polja i Budimlja su presekli tursku koncentričnu ofanzivu koju je poveo Omer-paša (55.000) iz Skadra, Hercegovine i Sandžaka. I tokom maja su Crnogorci sprečili spajanje južne i severne turske vojske, ali sredinom jula su Turci to ipak postigli posle čega su krenuli na Cetinje. Crnogorci su se uporno branili; u nedostatku municije tukli se kamenjem i motkama. Na intervenciju Rusije rat se završio bez izmena granica. Sa Crnom Gorom dolazi ponovo 1869—74. do vrlo zategnutih odnosa.

Krićani ustaju na oružje 1858. i 1866—69. kada su intervencijom Francuske, Rusije, Italije i Prusije, dobili znatna administrativna prava. Prilikom kritskog ustanka dolazi sa Grčkom gotovo do rata. Povodom nemira u Arabiji, Britanci su 1858. bombardovali Džedu zbog ubistva francuskog i britanskog konzula. Pokolj hrišćana u Siriji i Libanu 1860. doveo je do oružane intervencije Francuske. Liban je dobio posebno uređenje sa hrišćanskim guvernerom. Na Balkanu su Bugari 1870, uprkos protestima (grčkog) ekumenskog patrijarha, dobili Egzarhat, čime su među Slovenima turskog dela Balkana izvojevali vodeći položaj i van bugarskih etničkih granica. Uporedo s tim neprekidnim potresima, sizerena prava Turske sve su više smanjivana u korist njenih vazala. Mimo sultanove volje a uz podršku Francuske i Rusije, Svetoandrejska skupština je 23. decembra 1858. zbacila Aleksandra Karađorđevića da bi Miloša Obrenovića ponovo dovela na srpski kneževski presto. Podrškom garantnih (velikih) sila, Kanličkim protokolom od 23. avgusta 1860. Turci su prinudeni da se isele iz Srbije, kako je to bilo predviđeno još 1830, uz to i da poruše gradove (tvrđave) Soko i Užice, a 1867, pod diplomatskim pritiskom iza koga je stajala sve

jača srpska oružana sila, napustili su i ostala četiri grada — Beograd, Smederevo, Šabac i Fetislam (Kladovo). Umesto turskih garnizona, na njihovim citadelama pored srpske zastave ostala je samo carska turska kao jedini znak vazalnosti Srbije. Turska nije mogla sprečiti ni realnu uniju druga dva svoja vazala, Moldavije i Vlaške, ostvarene 1861, koje će obrazovati zajedničku državu Rumuniju, formalnog vazala Porte. Veća vazalna prava dobili su Egipat 1866. i Tunis 1871.

Tolika poniženja ojačala su mladotursku partiju koja se postepeno iz književnog udruženja pretvorila u političku organizaciju kao ranije grčka heterija. Mladoturci zauzimali su se za evropeizaciju Turske ali su se protivili intervenciji stranih sila, nisu bili fanatični muslimani ali Osmanlije — šovinisti. Muslimanski elemenat je 1861. ojačan u Bugarskoj naseljavanjem hiljadama Tatara iz Rusije i odlaskom 10.000 Bugara u Rusiju, mada su se ovi narednih godina većinom vratili nazad. Značajnija je bila imigracija Čerkeza sa Kavkaza posle ruske okupacije. Tokom 1860/64. godine oko 380.000 Čerkeza je naseljeno u evropskoj Turskoj, pretežno u Bugarskoj na Dunavu, na južnim i istočnim granicama Srbije i na Kosovu, najčešće na štetu raje od koje je otimana zemlja. U ustancima i ratovima koji nailaze, kao neregularne turske trupe istaći će se Čerkezi nasiljima nad hrišćanskim stanovništvom.

* Vojna organizacija Turske iz 1869. predvidela je prema pruskom uzoru:

Aktivnu vojsku (nizam): 181 bataljon, 147 eskadrona, 103 zapregnute baterije (618 topova), u svemu 6 godišta sa 210.000 ljudi od čega 150.000 na licu i 60.000 (ihtijat) na odsustvu;

Rezervnu vojsku (redif): 300 bataljona, u svemu 3 godišta sa oko 200.000 ljudi isluženika aktivne vojske;

Teritorijalnu vojsku ili poslednju odbranu (mustafiz) od oko 300.000 ljudi kojima je pripadao i bašibozuk — lude glave (regrutovan među Čerkezima i planinskim plemenima) i sve druge neregularne trupe. U svemu oko 700.000 ljudi na 35 miliona stanovnika (19 miliona muslimana), ali ni u trenutku maksimalnog naprezanja turska vojska nije prešla 500.000.

Vojnoj obavezi bili su podvrgnuti samo muslimani uprkos Hati humajunu. Godišnji regrutni kontingent iznosio je 37.500 ljudi. Celo carstvo bilo je podeljeno na 6 korpusnih područja (ordu), a Gardijski korpus popunjavao se iz cele zemlje.

Ovakvu organizaciju trebalo je ostvariti do 1878. godine što ni-
izbliza nije postignuto. Nije bilo dovoljno obučenih rezervista, nije
sprovedena podela na korpuse, divizije i brigade kako je bilo pred-
viđeno, a niti je bilo dopunskih trupa za popunu ratnih gubitaka.

Dve trećine pešadije bile su naoružane puškom *Henry-Martini*¹⁵⁸,
jednometnom izolućenom ostragušom, a jedna slabijom puškom
Snider.¹⁵⁹ Deo konjice imao je karabin *Henry-Winchester*. Poljska
artiljerija je imala većinom dalekometne topove *Krupp*.

Oficirski kadar nije bio na visini. Pešadijski i konjički oficiri
bili su većinom nepismeni. Komandanti armija nisu bili dovoljno
samostalni. Svoje operativne planove podnosili su na odobrenje sul-
tanu, a morali su se sporazumevati i sa ministrom rata.

Komore nije ni bilo osim 4 tovarna konja na četvu i eskadron.
Ostale potrebe su se u ratu prenosile na vozilima i konjima
rekviriranim od raje.

Nijedna turska tvrđava nije odgovarala modernim zahtevima.
Praktično bile su u stanju u kome su se nalazile u ratu 1828—29.
Samo su Ruščuk, Varna i Šumla dobile po jedan moderan for. Ovog
puta se pri njihovoj odbrani nije moglo toliko računati na sarad-
nju stanovništva jer su u međuvremenu Bugari stekli većinu u
gradovima.

Turci su bili više naklonjeni defanzivi i odbrani na dobro
utvrđenim položajima. Kada su napadali činili su to u gustim
rojevima bez reda, a za njima nastupale bi jake rezerve u smaknu-
tim strojevima.

Turska flota je na oglas rata raspolagala sa 15 oklopnih bro-
dova a 5 je bilo u gradnji (ukupno 162 teška i 40 lakih topova).
Materijal je bio vrlo dobar, a posade nedovoljno obučene. Oficiri
su imali malo znanja i praktičnog iskustva. Zalihe municije i uglja
bile su nedovoljne. Dunavska flotila je dočekala rat sa 6 oklopnih
i 17 neoklopljenih brodova, u svemu sa 80 topova od 120 mm
i manjih. Materijal i posade bili su dobri.

Kako je odnos muslimana prema nemuslimanima bio u evrop-
skoj Turskoj kao 4 : 6,5, lako je uvideti teškoće popune i mobili-
zacije trupa na tom najizloženijem i najosetljivijem delu carstva.

Egipatski kedive kao sultanov vazal bio je dužan da mu u slu-
čaju rata stavi na raspolaganje 12 bataljona, 6 eskadrona i 4
baterije.

¹⁵⁸ Kalibar 11,4 mm, početna brzina 415 m, nišan do 1.350 m.

¹⁵⁹ Kalibar 14,6 mm, početna brzina 358 m, nišan do 1.000 m.

Pre no što je približno ostvaren program iz 1869, bosansko-hercegovački ustanak stavio je u pokret događaje koji će Osman-sko Carstvo dovesti na rub propasti.

Raja¹⁶⁰ Bosne i Hercegovine bila je fiskalno najopterećenija od sve druge pod Portinom upravom. Nov namet — povećanje desetka — stekao se 1874. sa slabom žetvom. Leti 1875. ustala je raja na oružje. Do prvog sudara dođe 9. jula kod Nevesinja — što je nazvano *nevesinjskom puškom* — a ubrzo zatim digla se sva južna Hercegovina. Pod rukovodstvom Miće Ljubibratića, kasnije Peka Pavlovića i Petra Vukotića koje je poslao crnogorski knez Nikola, hercegovački ustanici su postizali znatne uspehe, naročito prodorom u Nevesinje 29. avgusta, kod Prapatnice 30. septembra i na tesnacu Muratovica 10—11. novembra. U Bosni je ustanak otpočeo mesec dana kasnije. Najviše je zahvatio deo između Une i Bosne. Tamo nije došlo do zajedničkog rukovodstva pa ni akcije nisu bile usklađene. Bosanski ustanak se geografski nije neposredno naslanjao na Srbiju kao hercegovački na Crnu Goru, pa je za Tursku predstavljao manje akutnu opasnost. Uzalud su Turci dovlačili nizame iz drugih krajeva, najviše preko Kleka, jedine bosansko-hercegovačke luke, i dizali redife i bašibozuke u ustaničkim pokrajinama. Crna Gora je otvoreno pomagala ustanike, Srbija diskretnije nalazeći se pod jačim pritiskom Austro-Ugarske. Ustanak je naišao na podršku Jugoslovena u Austro-Ugarskoj a živo je odjeknuo i u Evropi, pre svega u progresivnim krugovima. Dolazili su dobrovoljci, posebno garibaldinci. Velike sile, ne želeći svaka iz svojih razloga da se ustanak izmetne u rat, intervenišu kod Porte uzaludno nastojeći da je pokrenu na reforme koje bi mogle zadovoljiti ustanike. Njih je posebno pogodila izjava turske vlade od 6. oktobra da će ograničiti plaćanje interesa na dugove što je bilo ravno deklaraciji bankrotstva. Kao glavni kreditori, neposredno dirnute Velike sile će protiv Porte zauzeti energičniji stav.

Posle zimske pauze ustanak se u proleće 1876. ponovo rasplamsao. Hercegovci su početkom marta na Muratovici postigli ponovo značajan uspeh. Sada se situacija komplikovala drugim krupnim događajima. Početkom maja dolazi do ustanka u Bugarskoj koji su Turci, posebno Čerkezi, ugušili uz strahovita zverstva što je potreslo savesti u čitavoj Evropi. Za desetak dana pobijeno je oko

¹⁶⁰ U Bosni i Hercegovini bilo je tada oko 383.000 muslimana i 670.000 hrišćana (535.000 pravoslavnih i 135.000 katolika). Po drugim procenama 384.000 muslimana i 713.000 hrišćana (J. Ristić, *Diplomatska istorija Srbije, Prvi rat*, str. 21—22).

12.000 Bugara, ljudi, žena i dece. Muslimanska fanatizovana rulja ubila je 7. maja u Solunu francuskog i nemačkog konzula. Pod tim utiscima u Berlinu, 13. maja, ministri trocarskog sporazuma — Rusije, Nemačke i Austro-Ugarske — izredigovali su Porti oštru notu, nazvanu Berlinski memorandum, i pripretili *uspešnijim merama* ako njihovi uslovi za rešenje pitanja Bosne i Hercegovine ne budu primljeni. Memorandum su prihvatile Francuska i Italija ali ga je odbila Velika Britanija, smatrajući da je njime ugrožena nezavisnost Turske. Nepredati Memorandum ohrabrio je turski otpor, a zbacivanje sultana Abdul Azisa, 30. maja, pojačao je u Carigradu intrasingentnu struju. Na presto je postavljen bolesni Murat V, koga je već 31. avgusta smenio Abdul Hamid II.

2. INTERVENCIJA SRBIJE I CRNE GORE

U Srbiji je javno mnjenje bilo listom za oružanu intervenciju. Pomoć ustanicima u ljudima, novcu i materijalu se spontano prikuplja i šalje. Novoizabrana Skupština koja se sastala 15. avgusta 1875. bila je sva za podršku ustanka a njena većina nije prezala ni od rata s Turskom. Pod uticajem iz Beča knez Milan je bio protiv intervencije. Kaljevićeva vlada, obrazovana 26. septembra, podupirala je ustanak oružjem i novcem, naročito u Bosni. Neuspeh Sila da nateraju Tursku na koncesije stvarao je u srpskoj vladi uverenje da interese Srbije i ustanika mora uzeti u svoje ruke. Vremenom je i raspoloženje nestabilnog mladog kneza Milana evoluiralo o pravcu izrazite ratobornosti pa se morao obuzdavati od prenagljenih akcija. Situaciju je zaoštravalo prikupljanje čerkeskog i drugog bašibozuka uz gomilanje turske redovne vojske na srpskoj granici, što je Srbiju primoralo da je zaštititi svojim trupama. Kaljevićevu vladu je 24. aprila 1876. zamenio kabinet Stevče Mihailovića sa Jovanom Ristićem kao ministrom spoljnih poslova, nazvanim akcionim ministarstvom.

Majski događaji i nepristanak Britanije na Berlinski memorandum, uz eksploziju fanatizma u Turskoj, doveli su ubrzo do raspleta. Nova srpska vlada zaključila je 9. juna odbrambeni i napadni savez sa Crnom Gorom i objavila rat Turskoj 30. juna, a Crna Gora 2. jula.

Srbija i Crna Gora ostale su same u ratu sa Turskom. Balkanski sporazum, koji je knez Mihailo stvorio 1866—68, ugasio se smrću svog tvorca. Ugovor sa Rumunijom nije bio dovoljno odre-

den, a Grčka ga se odrekla. Vlada u Bukureštu nije dopuštala čak ni tranzit ruskog oružja za Srbiju. Bugarski Revolucionarni odbor, s kojim je 1867. bio takođe postignut sporazum, nije bio velike efikasnosti. Velike nade su polagane u Rusiju. Tamo je javno mnjenje bilo bez rezerve na strani srpskih država — sveslovenski pokret bio je tada na vrhuncu — suprotno vladi koja je bila protiv rata, solidarno sa ostalim garantnim silama (potpisnicama Pariskog mira od 1856), mada su pojedini ruski diplomati hrabрили Srbiju. U Rajhštatu, u Češkoj, 8. jula 1878. ugovorili su ministri spoljnih poslova ruski i austrougarski da će se u slučaju turske pobeđe održati teritorijalni *status quo* Srbije i Crne Gore, s tim da će im se priznati puna nezavisnost, a u slučaju turskog poraza sporazumeli su se, pored ostalog, da ne dozvole Srbiji da se uvuče kao klin između Dalmacije i Hrvatske (Slavonije), da joj dopuste samo izvesno proširenje na Drini, u Novom Pazaru, prema Kosovu i Metohiji, a Crnoj Gori prema Hercegovini i Limu. Svu ostalu Bosnu i Hercegovinu anektirala bi Austro-Ugarska, a Rusija bi se u Evropi vratila na granice otpre 1856. i proširila u Aziji.

Srbija je ušla u rat koji nije bio pripremljen ni politički, ni diplomatski, ni finansijski, ni vojno. Selo u Srbiji, pritisnuto sve-moćnom birokratijom, bilo je više zauzeto svojim neposrednim problemima nego spoljnom politikom. Ipak, pošlo se u ofanzivan rat sa verom u uspeh. Očekivalo se da će hrišćani u Turskoj ustati na oružje, pre svega Bugari, a da će i Rusija ubrzo zaratiti pod pritiskom slavenofilskih krugova.

Srbija je mobilisala 158 bataljona I i II klase, 18 bataljona III klase, 18 eskadrona, 44 baterije sa oko 210 oruđa, 6 pionirskih bataljona, 6 bolničkih četa, u svemu preko 100.000 ljudi, 22.000 konja i 6.000 volova (za vuču). U toku rata broj ljudstva na hrani popeo se na 130.000, vrlo veliki napor za nerazvijenu seljačku zemlju od 1,300.000 stanovnika. Bila je to vojska milicijskog tipa formirana u bataljone, brigade i divizije, Narodna vojska kako se zvala, neobučениh obveznika i nespremnih narodnih starešina. Ni naoružanje nije bilo na visini vremena. Samo je I klasa imala puške ostraguše — delom i prepravljene od sprednjača — ostale sprednjače, a svega je jedna baterija imala topove ostragane Krupp. Samo je deo I klase imao uniforme od države. Stajaja vojska¹⁶¹

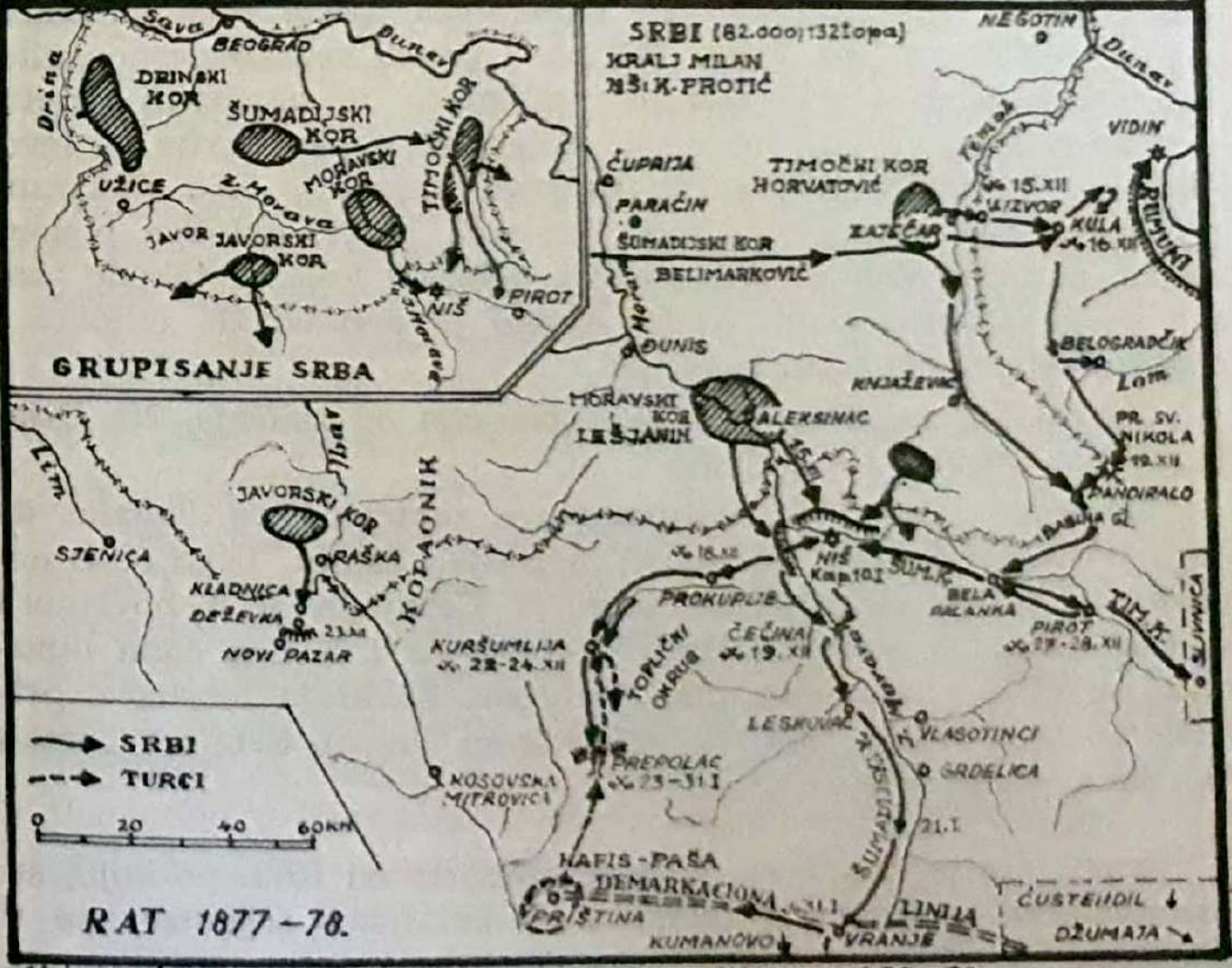
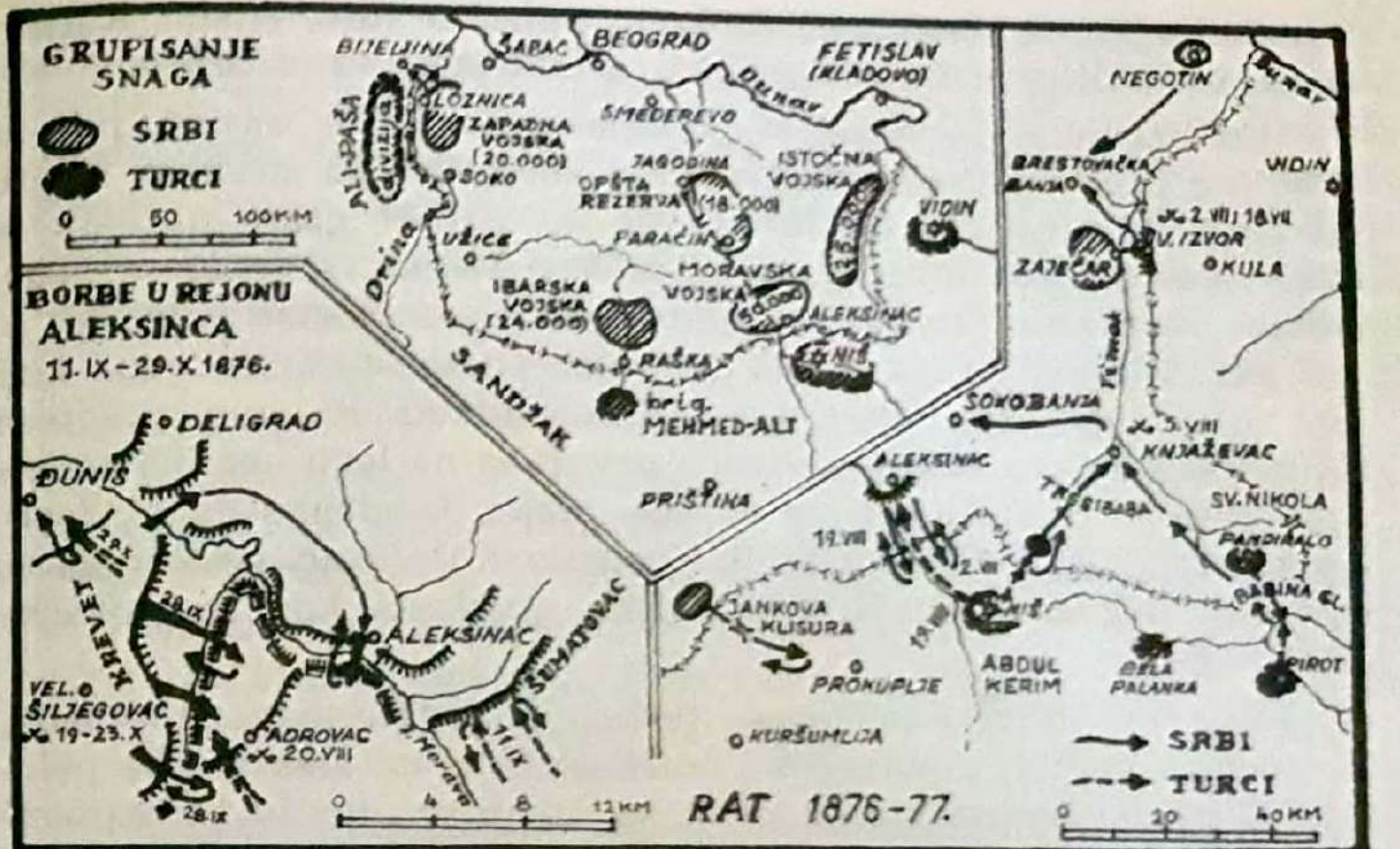
¹⁶¹ Četiri bataljona pešadije, dva eskadrona konjice, nekoliko baterija, po jedan polubataljon pionira i pontonira, jedna bolnička četa i jedan vozarski eskadron.

od nepunih 5.000 ljudi, upotrebljena pretežno za posebne zadatke, ni u čemu nije mogla izmeniti izrazit milicijski karakter Narodne vojske.

U Srbiju je došlo nekoliko hiljada dobrovoljaca, iz Bosne i Hercegovine, Vojvodine, Crne Gore, sa Kosova, iz Metohije i Makedonije. Ruski slovenski komiteti uputili su preko 2.000 ljudi na čelu sa generalom Černjajevim, čovekom koji se istakao u borbama na Kavkazu. Bilo je 5.000 do 6.000 Bugara, deo i Albanaca. Došao je odred garibaldinaca u čijem je sastavu bilo Francuza, Nemaca, Čeha, Belgijanaca i Norvežana. Od dobrovoljaca su formirane posebne jedinice.

Prema ratnom planu koji je usvojio Ratni savet trebalo je glavnom snagom napasti tursku vojsku koja se prikupljala kod Niša, a na ostalim vojištima držati se defanzive. Pred sam početak operacije rešeno je da se glavna turska snaga kod Niša ne napadne neposredno, već da se grad samo cernira prekidom veza sa pozadinom. Prema tim idejama izvršena je i koncentracija: *Moravska* (glavna, centralna) vojska (general Černjajev, oko 50.000 ljudi) u dve glavne grupe, kod Aleksinca i Deligrada; *Istočna vojska* (pukovnik Lešjanin, 25.000) kod Negotina, Zaječara i Knjaževca; *Zapadna vojska* (pukovnik Alimpić, 20.000) kod Lešnice i Kušića; *Ibarska vojska* (general Zah, 24.000) na Javoru. *Opšta rezerva* (18.000) trebalo je da se prikupi kod Jagodine, Paraćina i Čuprije, ali je angažovana pre no što je bila na okupu.

Turci su do objave rata pozvali pod oružje rezervu aktivne vojske (ihtijat), znatan deo redifa I klase i mustafiza, posebno bašibozuka u Bosni i Hercegovini, Bugarskoj i na granicama prema Srbiji i Crnoj Gori. Do kraja juna Dunavski korpus (Ahmed Ejub-paša, oko 50.000) imao je jednu jaku diviziju kod Niša, Bele Palanke i Pirota, a po jednu u Vidinu (Osman-paša) i Nikopolju (Fazil-paša); u Bosni, prema Drini bila je jedna divizija (Ali-paša), a u Sandžaku jedna jaka brigada (Mehmed Ali) — u svemu obe ove grupe oko 15.000 ljudi. Tome treba dodati 20.000 do 30.000 bašibozuka. U maju, povodom bugarskog ustanka, prebačeno je tamo iz Carigrada oko 30.000 ljudi s kojima je došao u Plovdiv i ministar rata Abdul Kerim-paša. Trupe su mobilisane i popunjavane postepeno pa se formacijski sastavi nisu mogli održati. Po objavi rata Porta je pozvala pod oružje sav redif i počela prebacivati u Evropu i azijske trupe. Trupe iz Bugarske primaknute su srpskoj granici, a u Prištini je počeo da se formira nov korpus pod

Skica br. 43

SRPSKO - TURSKI RATOVI 1875-78.

Ali Sahib-pašom. Zadržavši funkciju ministra rata, Abdul Karim-paša postavljen je za komandanta svih trupa protiv Srbije.

Cerniranje Niša, otpočeto prelaskom granice u zoru 2. jula, a izvedeno neenergično sa razdvojenim kolonama na širokom frontu od Jankove klisure preko Pandirala do Babine glave u čemu je uzela učešće i knjaževačka grupa Istočne vojske, završilo se neuspelom. Zaječarska grupa je 2. jula krenula da zauzme Kulu, ali je već kod Velikog Izvora naišla na otpor Osman-pašinih trupa koji nije mogla savladati. Nije uspeo ni napad od 18. jula, preduzet jačim snagama, pa su srpske trupe povučene na levu obalu Timoka. Ejub-paša je 29. jula krenuo iz Niša preko Tresibabe da bi degažovao put Sofija—Niš. Zauzeo je i popalio Knjaževac, posle čega se, sredinom avgusta, sva Istočna vojska grupisala kod Brestovačke i Soko—Banje.

Dotle je Abdul Kerim-paša prikupio glavne snage kod Niša, 19. avgusta krenuo u ofanzivu i potisnuo Srbe na aleksinačke položaje. U teškim borbama koje su se na njima razvile do 11. septembra ističe se odbrana Srba na Šumatovcu, posle čega su Turci preneli težište na levu obalu Morave i potisli srpsko desno krilo. Intervencijom garantnih sila 16. septembra je nastupilo desetodnevno primirje. Černjajev je 28. septembra napao Turke na levoj obali što je dovelo do bitke na Krevetu, koja nije dala očekivane rezultate. Posle dužeg zatišja Kerim-paša je 19. oktobra ponovo napao, potisnuo Srbe na šiljegovačke položaje koje je takođe zauzeo posle četvorodnevnih borbi. Napao je ponovo 29. oktobra i odbacio Srbe sa đuniskih položaja.

Na ostalim vojištima nije bilo operacija od značaja. Na Drini je zauzeta Bijeljina i napuštena.

Garantne sile su u međuvremenu zahtevale od Turske da obustavi neprijateljstva. Rusija je zapretila i ratom. Tako je 1. novembra došlo do dvomesečnog primirja. Černjajev je 4. novembra predao dužnost pukovniku Đuri Horvatoviću i idućeg dana otputovao sa ruskim dobrovoljcima. Produženo do kraja februara, primirje se 28. februara 1877. završilo mirom između Srbije i Turske na osnovu *status quo-a*.

Crna Gora je ušla u rat sa organizacijom od 1871. po kojoj su formirana 23 teritorijalna (plemenska) bataljona organizovana u 6 brigada, a svaka je brigada davala još po jedan bataljon od 500 vojnika za formirane Gardijske brigade. Bila je to milicija čiji

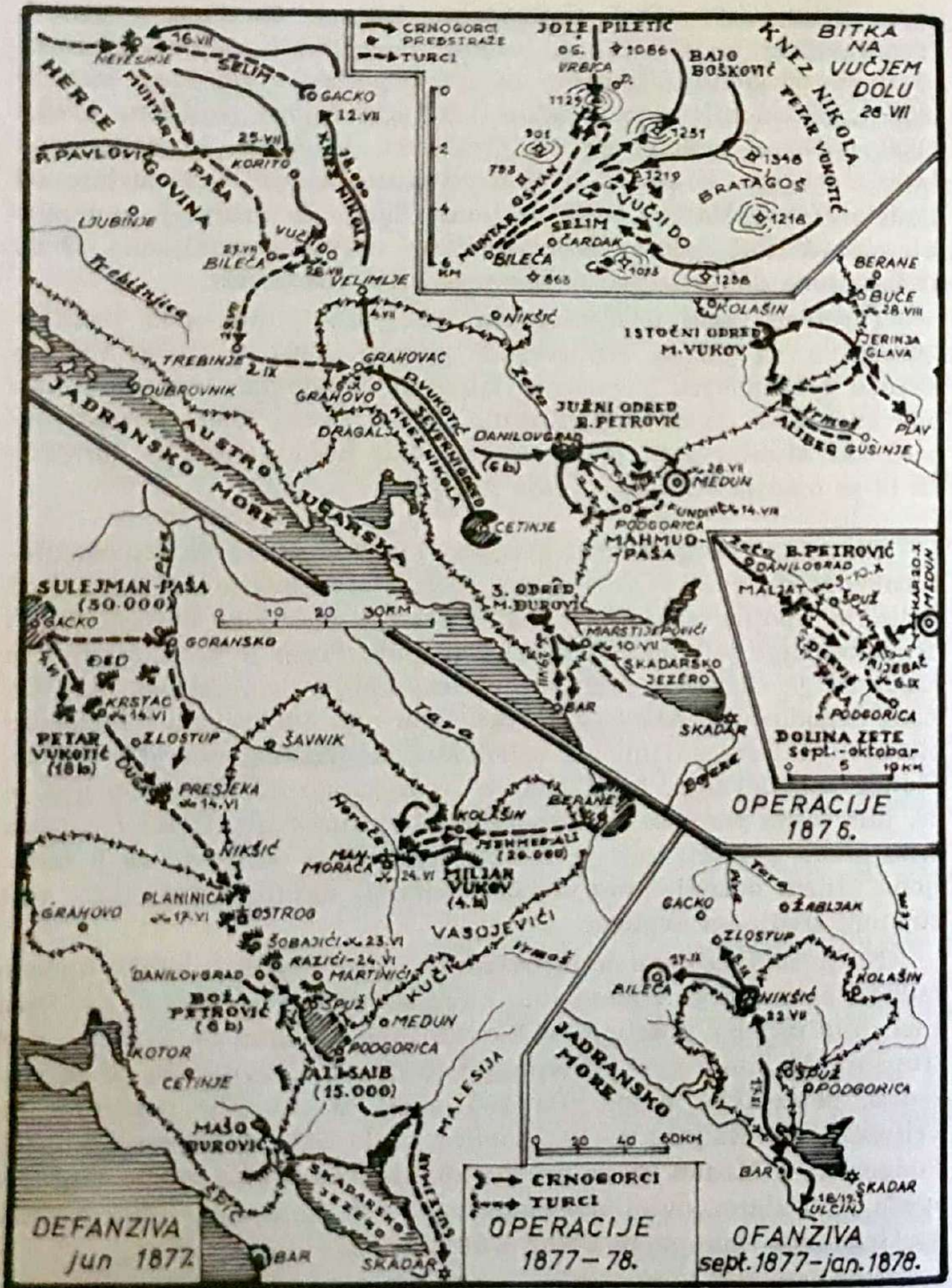
su se pripadnici vežbali prazničnim danima, 30 dana u godini. Prema popisu od 1870. bilo je u Crnoj Gori 16.700 vojnih obveznika od 16 do 60 godina. Starešine su imale poneki vojni kurs. Između 1862. i 1876. dobijeno je iz Srbije 5.500 sprednjača, izolučeno je oko 3.000 pušaka, zaplenjenih na Grahovcu, u Beču je nabavljeno 7.000 ostraguša *Krnka* i 10.000 ostraguša *Wenzel*, obe slabije od modela *Henry-Martini* koji su imali Turci. Iz Srbije je dobijeno i 8 topova. Početkom rata crnogorskoj vojsci se priključilo 10 do 12 bataljona dobrovoljaca iz Hercegovine i Vasojevića.

Turci su imali u Hercegovini oko 20.000 ljudi pod Muhtar-pašom, a na južnoj crnogorskoj granici 4.000 do 5.000 ljudi u Skadru i Podgorici. Pomenute trupe u Novopazarskom Sandžaku bile su takođe delom orijentisane prema Crnoj Gori. Neposredno pred rat Muhtar-paša je odveo nekoliko hiljada ljudi u Sarajevo da bi se ojačala odbrana prema Srbiji.

Glavnina crnogorske vojske pod komandom kneza Nikole (Severni odred) prešla je 4. jula 1876. hercegovačku granicu kod Velimlja. Spojila se idućeg dana sa desetak bataljona hercegovačkih ustanika, čime je pojačana na 18.000 ljudi. Pošto je blokirala Gacko nastavila je ofanzivu prema Nevesinju koje je blokirala 16. jula. Zbog negodovanja Austro-Ugarske, koja nije odobravalala crnogorsku ofanzivu u Hercegovini, a i usled Muhtar-pašinog povratka i neurednog snabdevanja, knez Nikola se povukao na Vučji Do gde je 28. jula teško porazio Muhtar-pašu. Zbog turskog pritiska na južnu crnogorsku granicu gde je komandovao Božo Petrović sa 6 bataljona (Južni odred), knez Nikola je tamo uputio 8 bataljona koji su stigli sredinom avgusta.

Na južnom crnogorskom frontu su Turci napadali koliko uporno toliko i bezuspešno. Tokom jula i avgusta Crnogorci beleže nekoliko značajnih uspeha, posebno na Fundini kod Meduna 14. avgusta, nad trupama Mahmud-paše. Novim pojačanjima Derviš-paša je preduzeo 5. septembra novu ofanzivu koja se završila porazima na Trijebču i na Maljatu 9—10. oktobra, posle čega su Crnogorci opseli Podgoricu, a Medun im se predao 20. oktobra. Za to vreme Muhtar-paša je u Hercegovini bio neaktivan. Tek je 2. septembra krenuo ka Grahovcu, gde ga je Petar Vukotić opkolio 5. oktobra.

Primirje od 1. novembra obuhvatilo je i Crnu Goru, ali do mira sa Turskom nije došlo.

Skica br. 44 CRNOGORSKO - TURSKI RAT 1876-78.

3. INTERVENCIJA RUSIJE

Za vreme srpsko-turskog primirja uzaludni su bili napori Velikih sila da privole Tursku na reforme u korist hrišćana. Poslednje predloge, Londonski protokol od 31. marta 1877, Turska je svojim odgovorom od 24. aprila praktično odbacila. Istog dana joj je Rusija objavila rat proglašivši ga sredstvom pritiska da se Porta primora na izvršenje zaključaka Sila. Velika Britanija se s time nije složila i izjavila je 1. maja da će ostati neutralna samo dok ne dođu u pitanje neposredni britanski interesi, kao Suecki kanal ili Carigrad koji ne sme da padne u druge (ruske) ruke. Rusija je odgovorila 30. maja da neće dirati u Suec niti da želi prisvojiti Carigrad. Francuska i Italija su objavile neutralnost. Sa Austro-Ugarskom je Rusija još 15. januara zaključila u Budimpešti vojnu konvenciju kojom je osigurala njenu neutralnost priznavši joj zauzvrat pravo na okupaciju Bosne i Hercegovine. Rusija se uz to obavezala da neće prenositi operacije u Bosnu, Hercegovinu, Srbiju i Crnu Goru, a Austro-Ugarska da neće preduzeti nikakve vojne akcije u Rumuniji, Srbiji, Bugarskoj i Crnoj Gori. Ovim je Rusija obezbedila desni bok svojih trupa na Balkanu da ne bude ugrožen kao u krimskom ratu. Politička konvencija, koja je ubrzo zatim zaključena, predviđala je austrougarsku aneksiju Bosne i Hercegovine, a za slučaj raspada Turske isključivala je obrazovanje velike kompaktno slovenske države; Bugarska, ostatak Rumelije i Albanija su mogle postati slobodna država, Tesaliju, Epir i Krit anektirala bi Grčka, a Carigrad bi postao slobodan grad.

Pozvana od Porte da kao njen vazal učestvuje u ratu protiv Rusije, Rumunija je prešla na suprotnu stranu i 16. aprila zaključila s Rusijom konvenciju kojom joj je dopustila prolaz trupa kroz svoju teritoriju, svoje železnice stavila pod rusku upravu i obavezala se da će svoju vojsku prikupiti u Maloj Vlaškoj; zauzvrat Rusija joj je zagarantovala integritet. Rumunija se 11. maja proglašila nezavisnom, 13. maja objavila Turskoj rat, a idućeg dana zaključila odbrambeni i napadni savez s Rusijom.

Podsetimo se da je u to vreme ruska vojska bila u punoj reorganizaciji na osnovi iskustava iz rata 1870—71, da je opšta vojna obaveza uvedena tek 1874. Otuda toliko uzdržljivosti ruske vlade prema energičnim zahtevima javnog mnjenja da se pritekne u pomoć Srbiji i Crnoj Gori.

Rusija je otpočela ratne pripreme još u avgustu 1876, a 13. novembra mobilisala je znatan deo svoje vojske. Nove snage mobilisane su 3. marta i 19. aprila 1877. U svemu, do objave rata stavljena je na ratnu nogu polovina kopnenih snaga Rusije.

Ruska pešadija bila je samo delom naoružana puškom *Berdan*¹⁶², koja se može uporediti sa turskom puškom *Henry-Martini*, a većina jedinica starijom puškom *Krnka*¹⁶³ slična puški *Snider*. Još uvek se ruska pešadija borila u razvijenim linijama u dva stepena a dejstvovala plotunima sa 200 do 300 m posle čega je polazila na juriš. Pred prvom linijom samo deo bataljona se razvijao u streljački stroj i dejstvovao jedinačnom vatrom. Naoružanje konjice vatrenim oružjem bilo je na nivou pešadije. Artiljerijski materijal, heterogen i zastareo, bio je takođe slabiji od turskog. U svim rodovima se živo osećao nedostatak obučениh rezervista i oficira.

Ruske železničke linije nisu bile još organizovane za intenzivne vojne transporte, što za početak rata nije bilo od značaja jer su koncentracijski pokreti otpočeli već 7. dana mobilizacije (20. XI 1876).

Ruske pomorske snage na Crnom moru bile su beznačajne. Od 1871, kada je Rusija na Londonskoj konferenciji uspela da poništi odredbe Pariskog mira od 1856. koje su ograničavale njeno naoružavanje na ovom unutrašnjem moru, nije bilo vremena za izgradnju flote.

Rumunsku aktivnu vojsku sa rezervom činilo je 16 pešadijskih i 4 lovačka bataljona, 15 eskadrona i 24 baterije, u svemu oko 20.000 ljudi. Teritorijalna vojska sa svojom rezervom iznosila je oko 32.000 ljudi. Aktivna vojska je bila naoružana puškom *Peabody*, a teritorijalna slabijim puškama *Dreyse* i *Krnka*. Od dolaska na presto Karla Hoencolerskog (1866) rumunska vojska se organizovala i obučavala na pruski način. U jesen 1876. formirala je Rumunija 2 korpusa sastava 2 pešadijske divizije,¹⁶⁴ korpusne artiljerije (6 baterija) i konjičkog puka (4 eskadrona). Mobilizacija je završena 7. maja.

¹⁶² Kalibar 10,6 mm, početna brzina 442 m, nišan do 1.100 m.

¹⁶³ Kalibar 15,2 mm, početna brzina 305 m, nišan do 900 m.

¹⁶⁴ Sastav divizija: 2 brigade od po 6 do 7 bataljona, 1 konjička brigada i 1 artiljerijski puk od 3 baterije.

Uoči rata ruska *Operativna armija* određena za Balkan, u svemu 180.000 ljudi (na hrani)¹⁶⁵ pod komandom carevog brata, velikog kneza Nikolaja Nikolajeviča Starijeg, bila je koncentrisana u Besarabiji, između Pruta i Buga. *Obalska armija*¹⁶⁶, potčinjena je takođe velikom knezu Nikolaju preko komandanta Odeskog vojnog okruga, jaka 70.000 ljudi, bila je raspoređena od rumunske granice do Krima.

Turci su 23. aprila imali glavninu u utvrđenom četvorougaojniku (Silistra, Ruščuk, Varna, Šumla) oko 86.000 ljudi¹⁶⁷; kod Vidina (delovi kod Loma i Orehova) Osman-paša sa 28.000 ljudi¹⁶⁸; između Vidina i četvorougaojnika (kod Nikopolja, Trnova i u drugim mestima) 10.500; u Dobrudži 13.500 ljudi (jedna divizija) pod Ali-pašom; kod Sofije 4.000, a u manjim garnizonima Bugarske i u toku formiranja još 20.000. U svemu oko 162.000 pod Abdul Kerim-pašom, sa štabom u Šumli, koji je zbog svoje visoke starosti (71 godina) glavne odluke prepuštao Ahmed Ejub-paši.

Rusi su prešli Prut 24. aprila i krenuli kroz Rumuniju na Dunav suvim (delovi IX korpusa i tehničke trupe železničkom linijom Bender—Jaši—Galac—Bukurešt) po detaljnim planovima. Ipak, zbog rdavih puteva, nepovoljnih atmosferskih prilika i slabog funkcionisanja železnica pokret je trajao duže no što je bilo predviđeno, za VIII korpus čitavih 12 dana. Prešlo se 350 km za 40 dana. U suštini bio je to veliki bočni marš duž rumunsko-

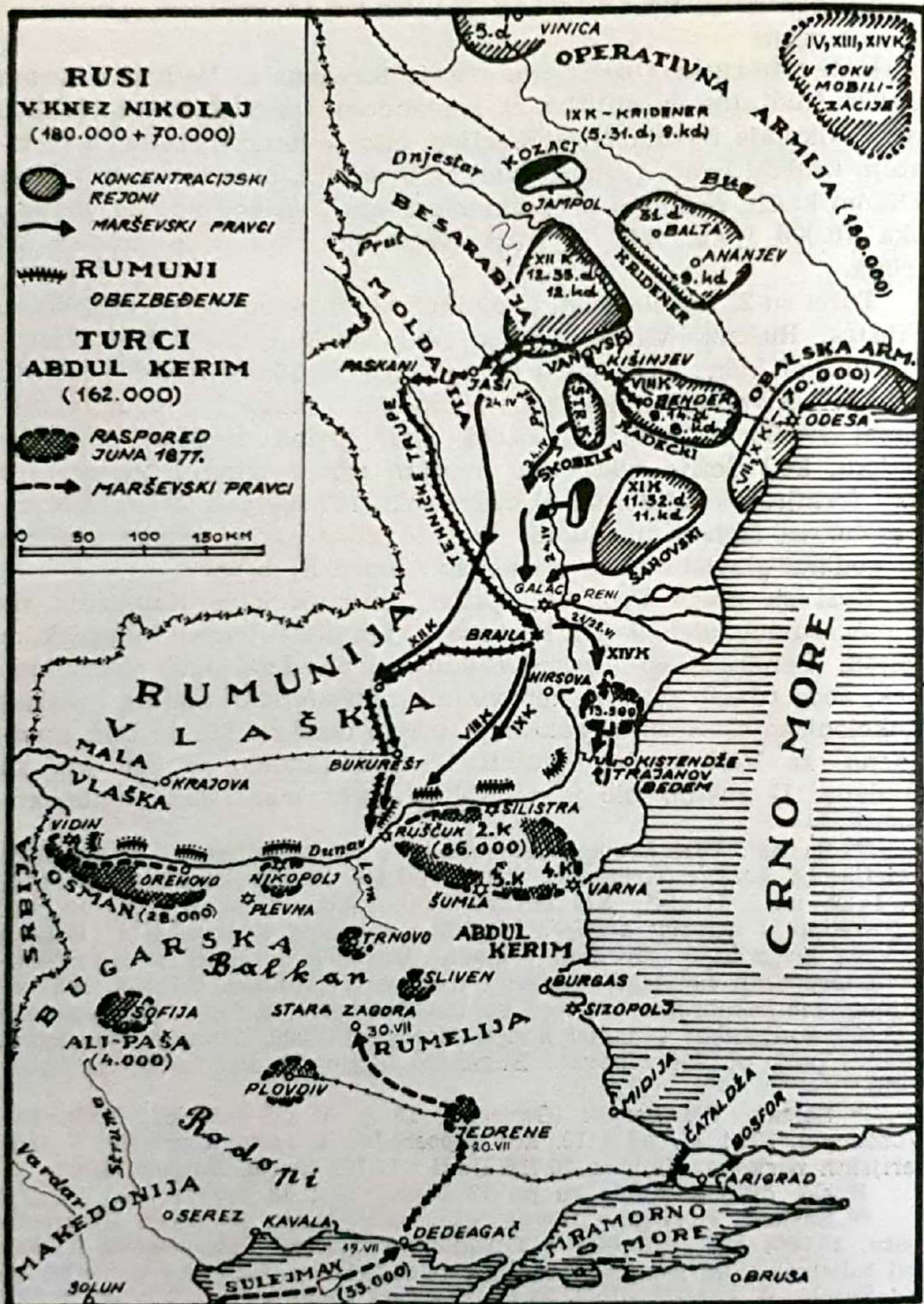
¹⁶⁵ Sastav: VIII korpus (Radecki) 9. i 14. pešadijska i 8. konjička divizija; IX korpus (Kridener), 5. i 31. pd i 9. kd; XI korpus (Šahovski), 11. i 32. pd i 11. kd; XII korpus (Vanovski), 12. i 33. pd i 12. kd; neposredno u sastavu armije: Štrajfkor generala Skobeleva I; Donska kozačka brigada; 3. saperska brigada; Mornarički odred sa 10 rasklopivih torpednih čamaca; parkovi i transportne kolone. Ukupno 105 bataljona, 148 eskadrona, 504 topa sa 180.000 ljudi (od toga 130.000 pešaka i 22.000 konjanika) i 33.000 konja. Boraca 135.000. Tome treba dodati opsadni park od 350 topova i Bugarsku legiju od dva bataljona (2.000 ljudi).

¹⁶⁶ Sastav: VII korpus (Ganecki), 15. i 36. pd i 7. kd; X korpus (Voroncov), 13. i 34. pd i 10. kd; neposredno u sastavu armije: 5 artiljerijskih parkova. Ukupno 70.716 ljudi i 14.792 konja. Boraca 56.000.

Ruske divizije imale su po 12 bataljona i 48 topova.

¹⁶⁷ Sastav: 2. korpus (Esref-paša) sa jednom divizijom (Kajzerli-paša, 15.000) kod Ruščuka i Tutrakana, drugom (Selami-paša, 17.000) kod Silistre; 3. korpus (Ahmed Ejub-paša, 44.000), formiran u 3 divizije kod Šumle; 4. korpus (Rešid-paša, u stvari samo jedna divizija, 10.000) kod Varne.

¹⁶⁸ Prvi korpus formiran u dve divizije.

Skica br. 45 RUSKO-TURSKI RAT 1877-78; početna operacija

-turske granice. Pod zaštitom XI korpusa kod Galca, ostala tri korpusa su došla u rejon Bukurešta. Rumunske trupe su na Dunavu čuvale svoju granicu od turskog upada čime su praktično zaštićavale i pokret Rusa. Postepeno, po izbujanju Rusa na Dunav, grupisane su u Maloj Vlaškoj kod Kalafata, prema Vidinu, čuvajući prelaze Dunava do ušća Olta.

Za to vreme Turci se nisu bitno pomerili. Kerim-paša je bio rešio da brani Dunav posredno, kao što se brane dugačke barijere. Kolebao se jedno vreme da li da pređe Dunav i dočeka Ruse u Rumuniji. Glavna grupa u četvorougonaoniku pojačana je sa desetak hiljada ljudi, a nailazili su i Egipćani (12.000).

U međuvremenu naknadno mobilisane ruske trupe ušle su u sastav Operativne armije.¹⁶⁹

Prelaz Dunava

Pontonskog materijala u organskom sastavu ruske vojske nije bilo dovoljno ni za jedan most preko Dunava. Da bi se podigla tri mosta, kako je bilo planirano, sve što je nedostajalo nabavljano je u Rumuniji. Do sredine juna bilo je sve pripremljeno. Dotle je nadmoćna turska rečna flotila paralizovana na taj način što je minama i obalskim baterijama zaprečen na srednjem Dunavu odsek između Korabije i Ruščuka, a na donjem Dunavu između Renija i Hirsove. Baraž kod Renija sprečavao je i prodor turske crnomorske flote uzvodno.

Veliki knez Nikolaj je odlučio da sa 4 korpusa (VIII, IX, XII i XIII) pređe Dunav kod Svištova, da na levoj obali obrazuje širok mostobran odakle će *Avangardni* (prethodnički) korpus preći Balkan planinu da bi Bugare digao na ustanak. Na donjem Dunavu će XIV korpus preći u Dobrudžu da privuče pažnju na sebe, dok će ostala 4 korpusa čuvati komunikacije i obalu; XI korpus prema Ruščuku, IV kod Kalaraša i Bukurešta, VII kod Odese, a X na Krimu.

Prelazak je otpočeo XIV korpus noću 21/22. juna kod Braile. Izvodio se u prisustvu cara i Nikolaja koji su tamo stigli iduće noći. Otpora je bilo malo. Rastureni Turci po dobrudžanskim tvrđavicama su vrlo brzo napustili svoje objekte i povukli se na Traja-

¹⁶⁹ Tri korpusa: IV (Zotov), XIII (Han) i XV (Cimerman). U svemu 48 bataljona, 60 eskadrona i 332 topa.

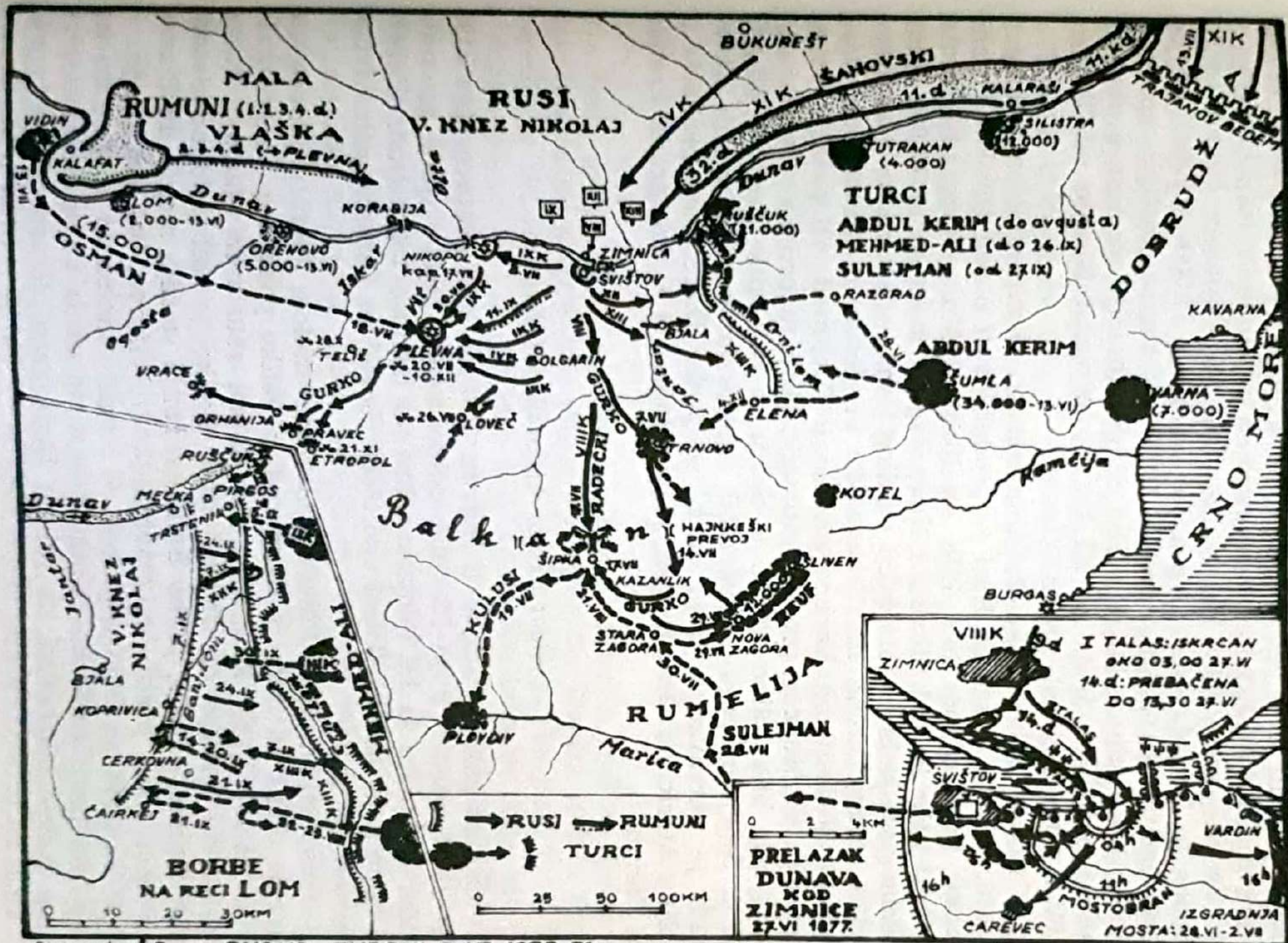
nov bedem. Zbog teškog terena na desnoj obali i visokog vodostaja sav je korpus prebačen tek do 7. jula, što nije bitno ometalo nadiranje. Već 6. jula ruske trupe su bile u visini Hirsove, a 15. dana operacije prodrle su 80 km od mesta prelaska.

Na glavnom pravcu kod Zimnice prelaženje je otpočelo kasnije no što je bilo predviđeno zbog transportnih smetnji noću 26/27. juna, a do večeri istog dana bilo je na drugoj obali već 30 bataljona sa 30 topova. Otpor slabih turskih trupa na obali bio je beznačajan. Posle prelaska koji je trajao do 12. jula, XII i XIII korpus okrenuli su se na istok, prema Jantri, Crnom Lomu i Ruščuku, a IX korpus na zapad, prema Nikopolju. Avangardni korpus (general Gurko, jedna streljačka i tri konjičke brigade) izbio je u Trnovo 7. jula posle kraće borbe a za njom je tamo došao i VIII korpus sa štabom Operativne armije. Dotle je otpora bilo sasvim malo. Kerim-paša je 28. juna poslao po jednu diviziju iz Ruščuka i Šumle na Bjalu, značajnu zbog kamenog mosta na Jantri, ali su one morale vrlo sporo maršovati, naročito prva koja je bila bliža, kada su dopustile da ga Rusi posednu pre njih, 5. jula.

Prvi prelaz Balkana

Dotadanji, laki uspesi ohrabрили su Nikolaja u tolikoj meri, da je nameravao krenuti preko Balkana sa VIII korpusom, verujući da će ova pretnja Carigradu naterati Turke da napuste liniju Ruščuk—Šumla—Varna da bi potrčali u odbranu prestonice. Caru je to ipak bilo suviše smelo — prelaziti Balkan sa čitavim korpusom dok su jake turske snage bile na bokovima. Tako će preći Balkan samo Avangardni korpus sa ograničenim zadatkom da zauzme Šipčenski prevoj.

Više puta, još od maja, uzalud je naređivano iz Carigrada da se utvrde prelazi na Balkan-planini. Nešto malo je urađeno samo na Šipčenskom prevoju (visina 1.250 m). Upravo zbog toga, da ne bi frontalno napadao utvrđeni položaj, Gurko je 14. jula prešao preko nižeg (683 m), neutvrđenog i neposednutog Hajnkeškog prevoja (Republički prevoj), a 17. jula je, uz neznatne borbe, preko Kazanlika stigao u Šipku, selo na podnožju planine. Prema ranijem dogovoru, tog dana je trebalo da se Šipčenski prevoj napadne sa severa i juga; odred VIII korpusa ga je napao sa severa, ali je odbijen jer se Gurko nije pojavio s juga. Avangardni korpus ga je napao tek idućeg dana takođe bez uspeha. Ipak ovaj nesinhroni-

Skica br. 46 RUSKO - TURSKI RAT 1877-78; operacije u Bugarskoj do pada Plevne 10. XII 1877.

zovan dvostrani napad nije ostao bez rezultata. Osetivši se nelagodno između dve vatre, Kulusi-paša je 19. jula napustio prevoj i sa svoja 4 do 5 bataljona povukao se duž planine na Plovdiv.

Za to vreme XIV korpus je izbio na Trajanov bedem, a IX korpus je 17. jula naterao posadu Nikopolja (7.000—8.000 ljudi) na kapitulaciju. Za kratko vreme Rusi su svuda postigli značajne uspehe bez ijedne ozbiljne borbe. Svoju situaciju na desnoj obali su znatno poboljšali kada su XI korpus privukli istočno od Trnova, a IV korpus prebacili preko Dunava.

Gurkov prelaz preko Balkana izazvao je zaprepašćenje u Carigradu. Bilo je i razloga. Rusi su prodefilovali pored 100.000 Turaka koliko je sredinom jula bilo na liniji Ruščuk—Razgrad—Šumla, a Reuf-paša je kod Slivena i Nove Zagore imao samo 12.000 ljudi. Kerim-paša je bio odbio čak i predlog Osman-paše da sa glavninom svojih snaga krene na Trnovo da bi došao u operativnu vezu s njim. Neaktivnog Kerima smenio je Mehmed Ali-paša. I pored gubitaka Šipčenskog prevoja situacija koju je primio nov komandant nije bila toliko rđava. U Sofiji se prikupilo desetak hiljada ljudi, Sulejman-paša, napuštajući crnogorsko vojište, svojih 33.000 ljudi je ukrcavao u Baru da bi se preko Dedeagača prebacio u dolinu Marice, a Osman-paša je po odobrenju iz Carigrada krenuo za Plevnu.

Prva i druga bitka za Plevnu

Osman-paša je stigao u Plevnu 17—19. jula prešavši 180—190 km za 7 dana. Tu je 20. jula odbio napad 10.000 ljudi generala Šilder-Šuldnera iz IX korpusa. Rusi su izgubili 2.400 ljudi ili 34% od boračkog sastava, Turci oko 2.000. Loveč su Osman-pašine trupe preotele 26. jula.

Ovaj sudar kod Plevne, relativno malog dela u odnosu na ukupne efektivne, imao je neuporedivo velike posledice. Osman-paša je sa 15.000 ljudi, koliko je tada imao, zaustavio ofanzivu ruske Operativne armije od 150.000 ljudi koliko je već bilo na desnoj obali Dunava. Dalje, preko Balkana, zbilja se nije moglo. Iz Plevne se neposredno pretilo mostovima kod Svištova, još se manje — posle iskustva sa Osman-pašom — mogle zanemariti krupne turske snage na liniji Ruščuk—Šumla, a saznalo se da su se Sulejmanove trupe počele iskrcavati 19. jula u Dedeagaču. *Neuspeh od 20. jula* — kaže se u delu ruskog Generalštaba — *bio je svojim posledicama*

težak udarac za rusku armiju... Vreme izgubljeno za Ruse značilo je u svakom pogledu korist za Turke.¹⁷⁰

Po višem nalogu Kridener je sa IX korpusom i tri brigade XI i IV korpusa (oko 32.000 ljudi i 170 topova) napao ponovo Plevnu, 30. jula, koju su sada branila 33 bataljona, 7 eskadrona i 50 topova (25.000). U ovoj drugoj bici neuspeh Rusa je bio ubedljiviji: izgubili su 168 oficira i 7.167 vojnika skoro dvostruko više nego Turci. Idućeg dana je štab Operativne armije naglo prebačen iz Trnova u Bolgarin (oko 30 km jugozapadno od Svištova), a kod Svištova je izbila panika koja se prenela čak na rumunsku teritoriju.

Ruski vojni autori objašnjavaju neuspeh u ovim prvim dvema bitkama nedovoljnom mirnodopskom obukom. Ruske trupe su bile navikle na shematske postroje, na tzv. *normalne borbene poretke* koje su zauzimale bez obzira na teren i taktičku situaciju. Videli smo ranije da je još pre prvog svetskog rata bilo ljudi koji su se zalagali za takve poretke da na bojištu ne bi došlo do haosa i anarhije.

Turska protivofanziva

Posle druge bitke za Plevnu postalo je jasno ruskom komandovanju da su angažovane snage bile preslabe. Carski štab u Bjali naredio je da se mobilišu Gardijski i Grenadirski korpus, 24. i 26. divizija, pored 2. i 3. divizije i 3. streljačke brigade koje su po naređenju od 22. jula upućene u Bugarsku iz unutrašnjosti Rusije odnosno iz Dobrudže. Pored toga, na osnovu konvencije zaključene sa rumunskom vladom, tri rumunske divizije (2, 3. i 4) upućene su na položaj severno od Plevne, pa je samo 1. divizija ostala kod Kalafata da motri na Vidin. Rusija je pozvala Srbiju i Grčku da stupe u rat. Prva je prihvatila — o njenoj intervenciji govoriće se kasnije — a Grčka je odbila po savetu Velike Britanije.

Dok su ruska pojačanja bila na putu, Turci su imali dovoljno vremena da pređu u ofanzivu na ruski mostobran, sa tri strane, sa zapada, juga i istoka. Izvešće je nesinhronizovano i neenergično.

Sulejman-paša se 30. jula prikupio kod Stare Zagore gde je privukao i Reuf-pašu. Odavde je 31. jula krenuo protiv Gurka, koji je dan ranije bio zauzeo Novu Zagoru, odbacio ga od Kazanlika

¹⁷⁰ *Der russisch-türkische Krieg 1877 bis 1878 auf der Balkanhalbinsel*, II, 283.

i Šipke i prinudio da se povuče preko Hajnkeškog sedla. Avangardni korpus je zatim raspušten, a odbranu Šipčenskog prevoja je preuzeo VIII korpus. Pošto je reorganizovao svoju armiju i ugušio ustanak Bugara u Rumeliji koji je izazvala ruska konjica, Sulejman-paša je od 21. do 26. avgusta napadao frontalno Šipčenski prevoj, bez uspeha, pa se utvrdio neposredno pred ruskim položajem gotovo ga opsedajući sa tri strane. Na prevoju i neposredno iza njega bilo je 27. avgusta 31.000 Rusa a pred njima 28.000 Turaka. Obe će strane ostati tu u tesnom dodiru i relativnom miru do 6. januara 1878.

Jednovremeno sa Sulejmanovim napadom na Šipku, Mehmed-paša je otpočeo da napada ruski raspored na Crnom Lomu: 22. i 23. avgusta levim krilom, 30. avgusta centrom, a 5. septembra desnim krilom — što je dovelo do nekoliko bojeva bez operativnih rezultata. Mada su svi ti napadi u suštini odbijeni, ruski prestolonaslednik — koji je komandovao XII i XIII korpusom — povukao se 6. i 7. septembra iza Baničkog Loma, na kraću liniju Mečka — Koprivca (40 km). Garnizon Ruščuka je demonstrirao 27. i 30. avgusta, a Osman-paša je 31. avgusta izvršio nasilno rekognosciranje sa jugoistočnog fronta Plevne. Ovakve neusklađene akcije nisu mogle ugroziti ruski položaj u Bugarskoj.

Treća bitka za Plevnu, cerniranje i pad grada

Za treći napad na Plevnu prikupili su Rusi preko 100.000 ljudi, od čega 10.000 konjanika, sa 420 poljskih i 20 opsadnih oruđa.¹⁷¹ Formalno, na čelu te velike armije bio je Karol, knez Rumunije, ali u stvari on je komandovao samo rumunskim trupama. Ruskim trupama komandovao je general Zotov. Osman-paša je raspolagao sa oko 35.000 ljudi i 70 topova. On se dobro utvrdio u polukrugu oko Plevne, samo su zapadna i jugozapadna strana bile delimično utvrđene.

Posle četvorodnevne artiljerijske pripreme, koja nije dala velike rezultate zbog slabe koncentracije vatre, napad je otpočeo 11. septembra jednovremeno na istočni, jugoistočni i južni front Plevne. Rumunska 4. divizija, podržana delovima 5. ruske divizije, na istočnom frontu je zauzela redut Grivica I, general Skobelev je

¹⁷¹ Rumuni 30.000, IV korpus 30.000, IX korpus 30.000, odred generala Imeritinskog 15.000 koji je 3. septembra zauzeo Loveč kao uvod u napad na Plevnu.

osvojio redute na Zelenom brdu odakle se dominiralo gradom, a glavni napad na jugoistočnom frontu, koji su izveli IX i IV korpus, pretrpeo je neuspeh. Osman-paša je 12. septembra protivnapadom povratio redute na Zelenom brdu. U toku 14. septembra Rusi su napustili levu obalu Tučenice da bi se grupisali istočno od Plevne gde su se utvrdili.

Od 7. do 12. septembra Rusi su izgubili kod Plevne 300 oficira i 12.500 podoficira i vojnika (mrtvih 60 oficira i 3.000 podoficira i vojnika), što čini oko 20% od angažovanih efektivna, a Rumuni 58 oficira i 2.511 vojnika ili 24%. Turci navode 3.000 do 4.000 izgubljenih ljudi, što je 12%. Drugi izvori govore o 7.000 gubitaka što bi činilo 23%.

Mehmed Ali-paša napao je ponovo 14. septembra jačim snagama u rejonu Cerkovne i do 20. septembra prodro na desnu obalu Baničkog Loma, dok je Sulejman-paša 17. septembra zauzeo značajno utvrđenje na Šipčenskom prevoju koji su Rusi povratili tek posle šestočasovne borbe. Namera Turaka je bila da se koncentričnim dejstvom zauzme Trnovo. Ovi događaji u sticaju sa neuspešnim napadom na Plevnu doveli su u ruskom taboru do kratkotrajne krize. Srećom, turski napad od 21. septembra na Čairkej pretrpeo je neuspeh, posle čega su se Rusi vratili na Crni Lom.

Sulejman-paša je 26. septembra smenio Mehmed Alija na položaju komandanta Dunavske armije. Reuf-paša je primio komandu na Balkanu, a kada je sredinom novembra postao ministar rata, smenio ga je Vesel-paša.

Posle treće bitke komanda nad ruskim trupama pred Plevnom poverena je generalu Totlebenu, junaku sa Sevastopolja. On se reši na cerniranje i izgladnjivanje grada, eventualno na redovni tvrđavski napad. Cerniranje je dovršeno tek pošto je Gurko zauzeo Gornji i Donji Dubnjak 24. oktobra, a Teliš 28. oktobra. Dotle je Osman-paša pretvorio Plevnu u utvrđen logor obima 30 km koji je sa svojih 50.000 ljudi vezivao Totlebenovih 11 pešadijskih i 2 konjičke divizije (135.000 ljudi)¹⁷². Ruska cirkumvalaciona linija od oko

¹⁷² Osman-paša je otpočeo utvrđivanje Plevne tzv. brzom fortifikacijom da bi je vremenom sve više upotpunjavao. U toku dvomesečnog rada izgradio je 51 utvrđenje u vidu zatvorenog šanca koja su grupisana u pet odseka. Šančevi (reduti) bili su većinom četvrtastog oblika sa stranama od po 60 metara, sa po dva spoljna obuhvatna rova što je omogućilo trospratnu vatru. Visoki profili štitili su branioce i od punih pogodaka artiljerije, ali su pred frontom stvarali prilično mrtav prostor. Reduti su bili povezani rovovima takođe visokog profila. Prepreka nije bilo. Smatralo se da je dovoljan brisan prostor.

60 km je takođe dobro utvrđena. Rovovi, pokriveni i otkriveni, vezivali su baterije. Na 4 do 5 dana marša od cernirajuće armije bilo je sredinom novembra u centralnoj Bugarskoj još 13 i po ruskih divizija sa 125.000 ljudi. Oko 40.000 ruskih trupa bilo je u Dobrudži, a oko 60.000 u Obalskoj armiji (VII i X korpus).

Na sopstven predlog, da bi sprečio deblokadne pokušaje iz pravca Sofije gde je formirana nova armija trupama iz Bosne i Trakije, Gurko je 23. novembra sa 2 i po divizije (30.000—35.000) odbacio Turke sa njihovih položaja kod Vrace, Praveca i Etropola, posle čega je Mehmed Ali-paša, koji je od 19. novembra tu komandovao, povukao svoje trupe (oko 35.000 ljudi sa 75 topova) na prevoj Araba Konak (951), gde ga je smenio Šakir-paša. Ne uspevši da prevoj zauzme u prvom naletu, Gurko se s glavninom svoje armije smestio početkom decembra u Orhanijskoj kotlini u očekivanju pada Plevne.

Pošto je Sofijska armija bila nesposobna da preduzme deblokadu Plevne, pokušao je to Sulejman-paša sa istoka. Njegovi ofanzivni udari iz Ruščuka prema Pirgosu 19. i 26. novembra, kada je prodro do Trstenika, a zatim jači napad u pravcu Elena—Trnovo, gde je bilo i nešto taktičkog uspeha i za trenutak izazvao uznemirenje pred Plevnom, nisu dali očekivane operativne rezultate. Plevna je ostala u obruču pa se 10. decembra predala pošto je istog dana Osman-paša uzaludno pokušao da probije opsadni obruč kojom je prilikom i ranjen.

Drugi prelaz Balkana

Sredinom decembra veliki knez ^{Nikolaj} Nikolaj je raspolagao sa 260.000 boraca i 1.300 topova, a Turci, bez tvrđavskih posada, sa 130.000 ljudi i 300 topova šarene operativne vojske. Na stranu Rusa stupila je u rat i Srbija. Bilo je uslova da se operacije nastave i u toku zime.

Ruske trupe sa Plevne podeljene su između armijskih odreda ruskog prestolonaslednika, Radeckog (nazvana i Južna armija) i Gurka (Zapadna armija). Tri divizije ostavljene su u opštoj rezervi. Za nastavak ofanzive naredeno je: da Gurko (80.000, od toga 6.000 konjanika) krene 25. decembra na Sofiju odakle će skrenuti na istok da bi na Šipčenskom prevoju napao Vesel-pašu sleđa; Radecki će otpočeti operacije preko Šipčenskog prevoja 5. januara 1878; radi demonstracije general Karzov će krenuti 2. januara preko Trojan-

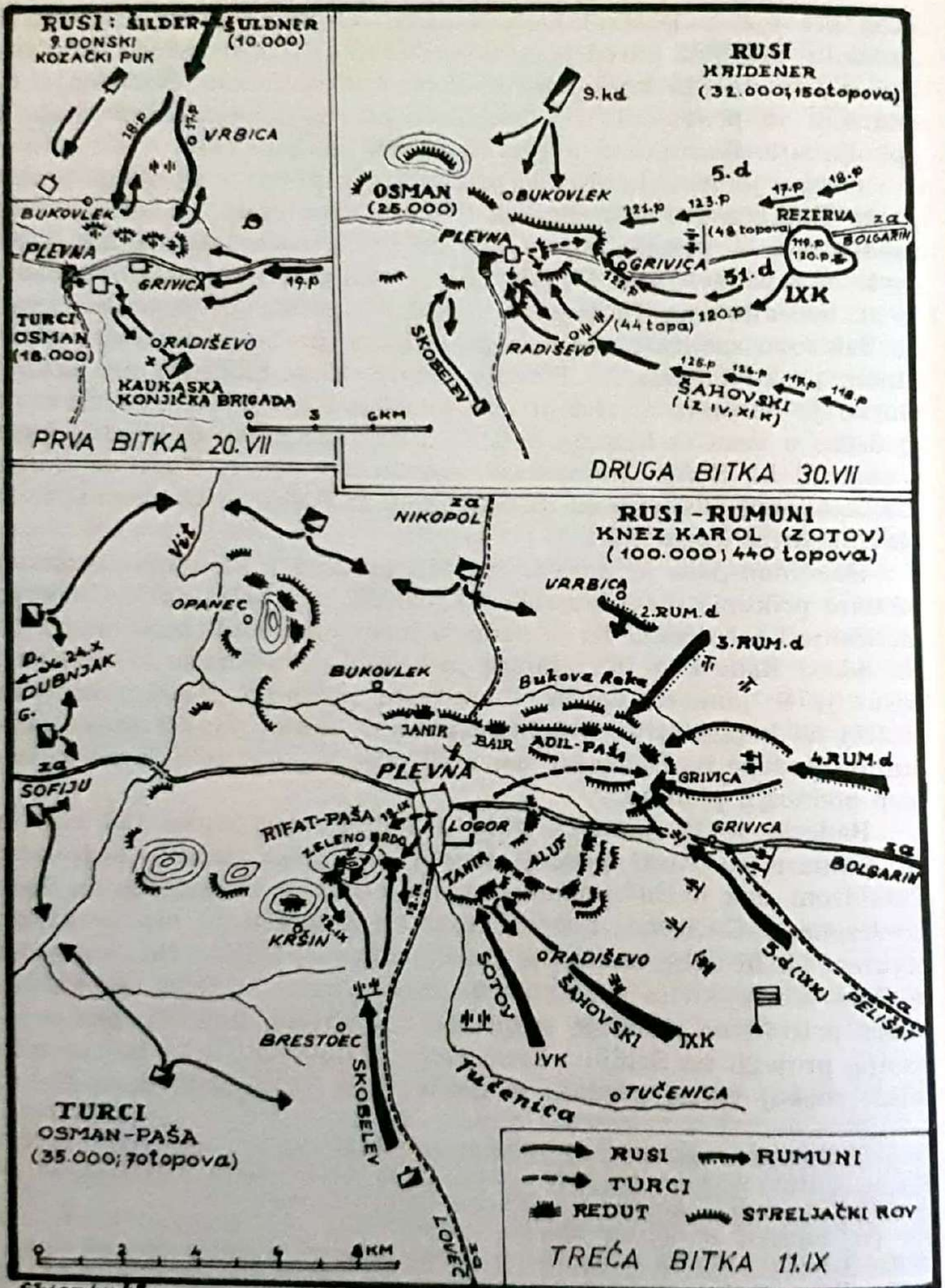
skog prevoja, a general Delinshauzen od Elene prema Slivenu i Jambolu; armijski odred prestolonaslednika (70.000) ostaće u defanzivi s tim da što bolje vezuje Turke pred sobom. Naredenje za ofanzivu je predviđalo da se Turci po mogućnosti obuhvataju i opkoljavaju. Rumunima je ostavljeno da zauzmu Vidin.

Gurko je iz Orhanije 25. decembra otpočeo svoj drugi prelaz preko Balkana trima kolonama. Umesto dva dana — kako je bilo predviđeno — trebalo mu je šest da pređe zavejanu planinu. Obišavši sa zapada Arabu Konak, gde je bila Šakirova glavina, izbio je 31. decembra na Taškisen, u njenu pozadinu, gde je naišao samo na Šakirovu zaštitnicu koja je posle kraće borbe odstupila za glavinom preko Petriča na Plovdiv. Uputivši za Šakirov deo snaga, Gurko je nastavio za Sofiju gde je ušao 4. januara. Kod Slivnice je došao u vezu sa Srbima koji su u međuvremenu oslobodili Pirov i nadirali ka Sofiji. Našavši se između dve vatre, Turci iz Sofije (20 bataljona) odstupili su na Samokov. Iz Sofije je Gurko nastavio glavinom za Pazardžik.

Sulejman-paša je upravo kod Pazardžika i Plovdiva sredinom januara prikupio glavinu (oko 60.000) da bi sprečio dalje Gurkovo nadiranje ka Jedrenu. Tu je nameru morao napustiti kada je armijski odred Radeckog 16. januara presekao put Jedrene — Plovdiv, pošto je 9. januara vešt看 manevrom prinudio Vesel-pašu (oko 20.000) na kapitulaciju. Sulejman-paša se morao povući preko besputnog Rodopa na Dedeagač bez artiljerije koju je ostavio na severnom podnožju planine.¹⁷³

Radecki je 19. januara izbio u Jedrene (od Šipke 160 km), a 30. januara su ruski prednji delovi bili pred slabo posednutom Čataldžom, dok je Sulejmanova armija čekala u Dedeagaču da bude prevezena u Carigrad. Put za tursku prestonicu je bio praktično otvoren, ali bi dalje nadiranje značilo izazvati Veliku Britaniju čija je flota bila uplovila u Mramorno more. Tako su Rusi već 31. januara pristali na primirje potpisano u Jedrenu, koje su, bez ovlašćenja, protegli na Srbiju i Crnu Goru. Uslovi za Turke bili su vrlo teški: ruskoj vojsci predata je gotovo sva Trakija, tvrđave Vidin,

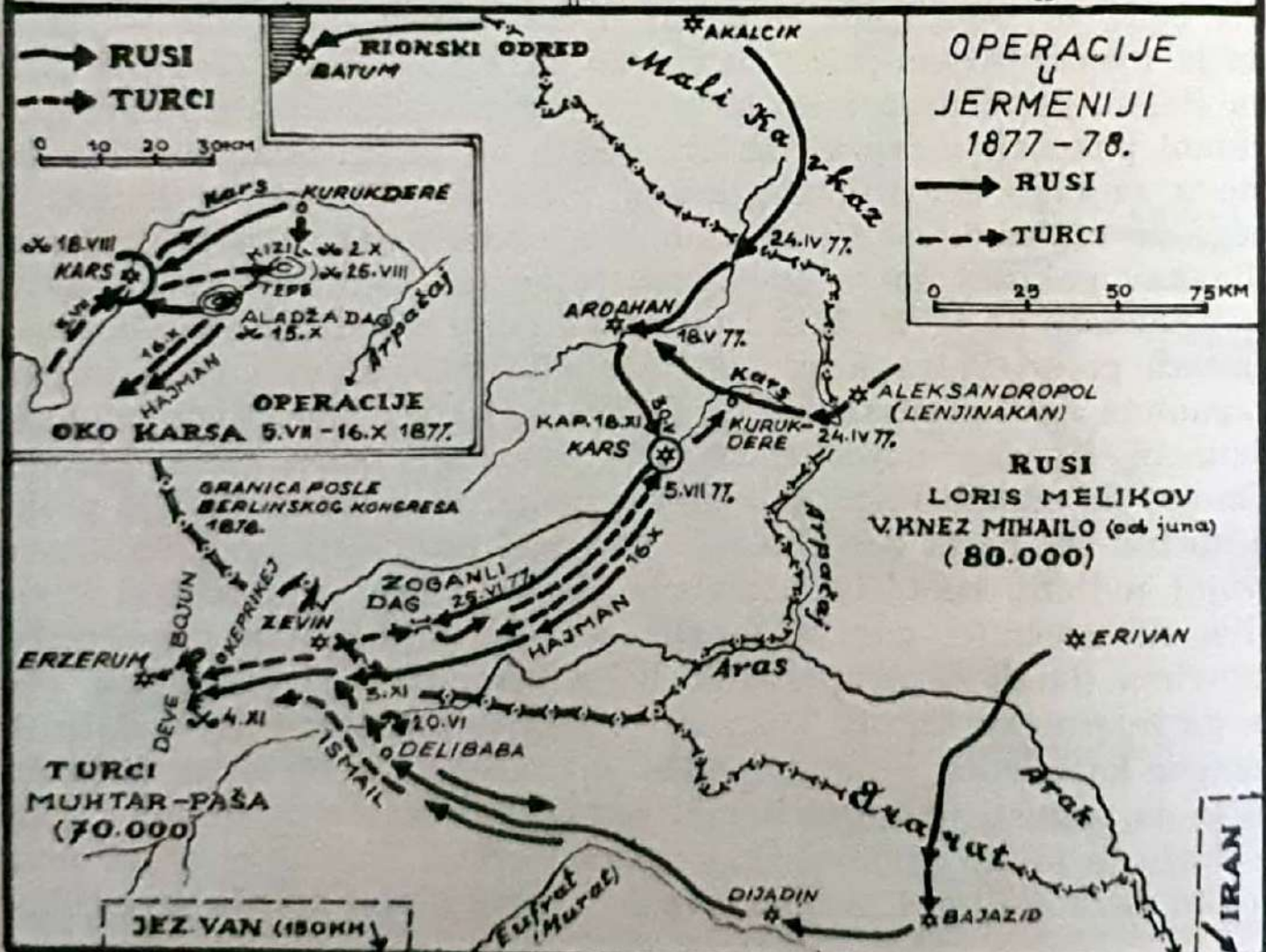
¹⁷³ Sulejman-paša je 21. decembra 1878. osuđen na večitu robiju što je sultan 9. januara 1879. smanjio na šest godina. Optužba ga je teretila za mnoge greške i propuste koje se mogu svesti u tri grupe: što po dolasku u dolinu Marice krajem jula nije podržao Reuf-pašu protiv Gurka i što je dangubio u prvoj polovini avgusta pre no što je napao Ruse na Šipčenskom prevoju pod izgovorom da ugušuje ustanak; što nije energično krenuo preko Jantre u pomoć Plevni; najzad, što po padu Plevne nije grupisao sve snage u Jedrenu za zaštitu Carigrada.

Ruščuk, Silistra, Šumla i Erzerum u Aziji, a između Čataldže i Carigrada uspostavljena je neutralna zona. Napuštanje utvrđene Čataldže značilo je za Turke lišavanje Carigrada svake odbrane. Zajedno sa primirjem Porta je bila primorana da prihvati i osnove za mir: Rumunija, Srbija i Crna Gora postaću nezavisne, biće i proširene, naročito Crna Gora; Bosna i Hercegovina i druge hrišćanske provincije dobiće autonomiju, a svi krajevi gde Bugari imaju većinu obrazovaće Kneževinu Bugarsku u vazalnom odnosu prema Turskoj.

Završio se rat koji je suočio stotine hiljada ljudi na svakoj strani bez ijedne rešavajuće bitke! U prethodnim ratovima imamo Solferino, Kenigrec, Gravlot-Sen Priva i mnogo drugih generalnih sudara, ovde samo niz bojeva strategijski beznačajnih. Ne računajući Plevnu za 215 dana operacije bilo je svega oko 15 borbenih dana zajedno sa nasilnim rekognosciranjima.¹⁷⁴ Plevna dominira događajima. Neznatan garnizon, improvizovana tvrđava u veštim i odlučnim Osman-pašininim rukama, zaustavila je ofanzivu velike armije otpočetu tako glatko. Pred Plevnom ruska taktika nije položila ispit, ni pešadijska, ni artiljerijska. Šansu — vreme — koju im je stvorio Osman-paša, Turci nisu iskoristili. Nigde nisu pokušali da stegnu pesnicu za udar strategijskog značaja. Operativno nepovezani pokušaji na ruski istočni bok ili na Šipčenskom prevoju ne mogu se tako shvatiti. Očigledno, Turci su bili bolji u defanzivi nego u ofanzivi. Slabi su bili i u operativnim kombinacijama. Nikakav pokušaj da se prve ruske divizije, prebačene preko Svištova, odbace na levu obalu Dunava! Treba uporediti i oba Gurkova prelaza preko Balkana sa Sulejmanovim frontalnim i vrlo skupim napadima na Šipčenski prevoj. O strategijskoj i operativnoj dezorijentaciji Turaka najbolje svedoče događaji posle pada Plevne. Umesto da odmah napuste odbranu balkanskog lanca, koji je praktično bio već načet kod Šipke, a utvrđeni četvorougao da ostave svojoj sudbini, što bi im omogućilo da sve snage grupišu kod Plovdiva ili istočnije, gde bi mogli tući bitku pod vrlo povoljnijim uslovima (imali su neuporedivo bolje komunikacije nego Rusi, pre svega železničku liniju), Turci su se sasvim rasparčali da bi doživeli počesne katastrofe. Sulejman-paša je bio doista kriv, ali da li je on smeo da napusti toliku teritoriju bez borbe? Šta će na to reći sultan od koga je toliko zavisio? Operativna inercija Turaka se objašnjava koliko prestarelim i neobrazovanim generalima lišenih kvalifiko-

¹⁷⁴ Izzet-Fuad Pacha, *Les occasions perdues...*, str. 157.

Skica br. 48 RUSKO - TURSKI RAT 1877-78; završne operacije

vanih štabova toliko i neuređenim komandnim odnosima, a svakako i orijentalnim javašlukom.

Plevna je otkrovenje za poljsku fortifikaciju. Kombinacija vatre i zaklona izazvala je veliko interesovanje u Evropi. Otada se ašovu pridaje veći značaj. Ipak je teorija ostala pri napoleonskim shvaćanjima strategije izražene brzim potezima i rešavajućim udarima, potvrđenim na ratištima Italije, Češke i Francuske.

OPERACIJE U JERMEENIJI

Naređenjem za mobilizaciju od 13. novembra 1876. za Kavkaz su stavljene na ratnu nogu tri pešadijske, jedna grenadirska i jedna konjička divizija, pored kozaka, tvrđavskih posada i lokalnih trupa, a u proleće 1877. mobilisane su još tri divizije.

Jermensko ratište nije bilo ni u kakvoj operativnoj vezi sa Balkanom. O nekom koncentričnom nadiranju na Carigrad nije moglo biti ni reči. Udaljenost, planinske barijere, slabe komunikacije i siromaštvo izvora Male Azije ili Anadolije isprečile bi se odlučno pred takvu strategijsku koncepciju. Rusija se na Kavkazu mogla držati i defanzivno. Nije bilo bojazni o manevru Turaka po unutrašnjim pravcima između kavkaskog i balkanskog ratišta. Ofanzivu su nalagali politički obziri, pre svega ruski prestiž u očima tek savladanih kavkaskih naroda, a za ofanzivu na obema ratištima bilo je u Rusa dovoljno snaga bar dotle dok se neka evropska kopnena velesila nije umešala, što nije bilo mnogo verovatno s obzirom na sporazum s Austro-Ugarskom i na prijateljske odnose s Nemačkom.

U odnosu na rat 1828—29, prilike na Kavkazu su se donekle izmenile, moglo bi se reći u korist Rusa. Sada nisu imali za leđima neprijateljski Iran, granica je bila povoljnija, Kurdi su bili delimično pridobijeni, bar se neće sasvim angažovati na strani Turaka. Velika nezgoda bila je nadmoćnost turske flote, naročito u vezi sa neprijateljskim raspoloženjem muslimanskih plemena na Kavkazu. Iskoristivši ove dve okolnosti, Turci su izazvali ustanak Abhazaca već u martu 1877, u maju i Čečenaca na Tereku, prebacili na Kavkaz hiljade Čerkeza koji su posle krimskog rata bili odatle emigrirali u Malu Aziju, ali nisu mogli da ozbiljno potresu rusku vlast niti da spreče rusku ofanzivu.

Rusi su prešli granicu već 24. aprila u četiri kolone, sa 85.000 ljudi (12.000 konjanika)¹⁷⁵ pod komandom generala Loris-Melikova, čoveka jermenskog porekla, poznavaoća prilika. Rionski odred upućen je na Batum, a ostale tri kolone — iz Akalcika (1 i po divizija i 5 konjičkih pukova), Aleksandropola (Gimri, Lenjinakan, 1 i po pešadijska divizija, mešovita kozačka divizija, kavkaski draguni i više neredovnih formacija) i Erivana (1 pešadijska divizija ojačana konjicom) — pošle su koncentrično na Erzerum.

Turci su na ruskoj granici imali 4. korpus (ordu) sa 6 pešadijskih divizija, bez konjice ukoliko je nisu digli među Kurdima. Na druge snage iz svojih azijskih poseda nisu mogli računati zbog pretećeg držanja Irana i buntovnih prilika u Arabiji i Siriji. Muhtar-paša, turski komandant na ovom ratištu, raspolagao je sa oko 70.000 ljudi¹⁷⁶ kojima je sve nedostajalo, naročito transportna sredstva.

Rionski odred bio je preslab da nešto preduzme prema dobro utvrđenom Batumu. Ardahan je zauzet 18. maja sadejstvo desne i dela srednje kolone, posle čega je desna kolona spojena sa srednjom na centralnom pravcu pošto je u osvojenoj ardahanskoj tvrđavi ostavljen deo Rionskog odreda. Leva kolona je preko Bajazida prodrla do Delibabe. Kars je opsednut krajem maja kada je komandu preuzeo veliki knez Mihailo uz koga je ostao Loris-Melikov. Muhtar-paša se sredinom juna sa 10.000 ljudi postavio kod Zevina, gde je zatvarao oba puta od Karsa za Erzerum i treći put Bajazid — Erivan. Odavde je Muhtar-paša odbacio 20. juna oslabljenu levu kolonu, a zatim je 25. juna razbio centralnu kolonu koja je, očigledno, bila preslaba da cernira Kars i zauzme Erzerum. Ruska ofanziva se završila porazom i povlačenjem na granicu, upravo na Kurukdere, na desnoj obali reke Kars. Muhtar-paša se sporo kretao za odstupajućim protivnikom. U Kars je stigao tek 5. jula. Rusi su ga napali 18. avgusta ne bi li ga odbacili od Karsa i ponovo pretrpeli neuspeh. Nedelju dana kasnije, 25. avgusta, napao ih je Muhtar-paša i uspeo samo da im preotme vis Kiziltepe što mu je donelo titulu Gazije. Ostatak avgusta i septembar prošli su bez znatnih događaja.

¹⁷⁵ Znatne snage bile su na Kavkazu gušeći ustanke i održavajući red. U svemu na azijskom ratištu je bilo oko 200.000 ljudi redovne i neredovne vojske.

¹⁷⁶ Kod Batuma, Ardahana i Karsa oko 30.000, između Erzeruma i Karsa 20.000, u oblasti jezera Van 12.000—15.000.

Dobivši pojačanja¹⁷⁷ veliki knez Mihailo krenuo je 2. oktobra u drugu ofanzivu¹⁷⁸. Napad na turski položaj tog dana nije uspeo. Muhtar se ipak povukao bliže Karsu na Aladža Dag (brdo), gde je 15. oktobra ubedljivo tučen.

Pobeda na Aladža Dagu je imala dalekosežne operativne posledice. Muhtar-paša se povukao na Zoganli Dag gde je sačekao Ismail-pašu koji se povlačio pred levom ruskom kolonom, a odavde je sa 30.000 ljudi odstupio na terenski basamak Deve Bojun, između Erzeruma i Keprikeja. Za njim se kretao general Hajman sa slabijom polovinom srednje kolone pošto je veća opsela Kars. Spojivši se 3. novembra sa levom kolonom, Hajman je već idućeg dana odbacio Muhtar-pašu na Erzerum. Zima je tada prekinula operacije. Kars je pao 18. novembra, a Erzerum Rusi nisu stigli ni da cerniraju. U grad oni će ući tek u februaru po odredbama primirja od 31. januara.

4. PONOVA INTERVENCIJA SRBIJE ✓

Po savetu Rusije, Srbija je u odnosu na rusko-turski rat zauzela stav oružane neutralnosti. Posle neuspeha u drugoj bici za Plevnu, Rusija je zatražila 22. oktobra da Srbija što pre stupi u rat. Mobilizacija srpske vojske naređena je 24. oktobra, koncentracija je završena početkom decembra a rat je objavljen 13. decembra.

Za ovaj drugi rat Srbija je mobilisala 124 bataljona, 24 eskadrona i 232 topa, u svemu 82.000 ljudi. Pada u oči da je srpska vojska reorganizovana u znatno manji broj bataljona nego u prvom ratu, manji je i broj ljudi. Sada se, izvesno, ide na bolji kvalitet posle negativnog iskustva sa neorganizovanom narodnom vojskom. Sva je vojska podeljena na pet kora koji se zovu i korpusi: Šumadijski, Moravski, Timočki, Drinski i Javorski. Vrhovni komandant bio je knez Milan a načelnik štaba general Kosta Protić. Prema Srbiji su Turci imali slabe snage. Od Bele Palanke do Novog Pazara je Hafis-paša raspolagao sa 20.000 ljudi većinom bašibozuka.

Prema srpskom ratnom planu koji je vodio računa o ruskim željama i interesima — knez Milan je 11. decembra posetio ruski

¹⁷⁷ Jedna grenadirska i jedna pešadijska divizija, odgovarajuća artiljerija i 4 konjička puka.

¹⁷⁸ Sada je srednja kolona bila znatno jača apsolutno i relativno: 66 bataljona i 114 eskadrona; Erivanska kolona 27 bataljona i 26 eskadrona, a Rionska 15 bataljona i 20 eskadrona.

glavni štab — Moravski i deo Timočkog korpusa su imali da privežu tursku posadu Niša, Javorski korpus da nastupa ka Novom Pazaru i Sjenici, radi vezivanja glavnih Hafis-pašinih snaga, Drinski korpus da se drži defanzive prema Bosni, dok bi Šumadijski i deo Timočkog korpusa preduzeli energičnu ofanzivu na levi bok turskih snaga u Bugarskoj.

Moravski (pukovnik Miloško Lešnjanić) i deo Timočkog korpusa prešli su granicu 15. decembra i uz lakše borbe zauzeli položaje severno i zapadno od Niša s obe strane Južne Morave. Odred Moravskog korpusa zauzeo je 18. decembra Prokuplje a idućeg dana Čečinski most čime je Niš odsečen od Leskovca, što je izazvalo i ustanak u okolini Vlasotinaca. Ubrzo zatim je presečen i put za Belu Palanku čime je Niš (25.000 stanovnika) sa garnizonom od oko 5.000 ljudi bio potpuno cerniran, ali nije bilo dovoljno snaga da se napadne. Posle dvodnevni borbi 24. decembra zauzeta je Kuršumlija.

Šumadijski korpus (general Belimarković) krenuo je od Pandirala preko Babine glave na Belu Palanku, a Timočki korpus (pukovnik Đura Horvatović) iz Zaječara je 15. decembra zauzeo Veliki Izvor a Zaječarskim odredom i Kulu, odakle je Horvatović nameštao da krene na Vidin, ali su Rumuni, koji su dotle zauzeli Lom i podišli tvrđavi, smatrali da je sadejstvo Srba nepotrebno. Okrenuvši se na jug i obezbeđivši se jednom kolonom prema Belogradčiku, Horvatović je glavninom 19. decembra posle kraće borbe zauzeo prevoj Svetog Nikole, gde je došao u vezu sa jednim ruskim konjičkim odredom. Odavde je krenuo preko Babine glave na Belu Palanku koja je zauzeta akcijom oba korpusa kratkom ali krvavom borbom. Posle dvodnevnog napada Šumadijski i Timočki korpus zauzeli su i Pirot gde su ušli 28. decembra. Šumadijski korpus je 29. decembra upućen pod Niš, a Horvatovićeva glavnina, sadejstvujući Rusima u pravcu Sofije, došla je s njima u vezu kod Slivnice.

Dok je deo Timočkog korpusa obezbeđivao pravac sa Kosova preko Kuršumlije kojim je nadirao Hafis-paša, Šumadijski i Moravski korpus su 10. januara posle uporne borbe prinudili Niš na kapitulaciju. Srpske trupe ušle su u grad 12. januara. Po padu Niša privučen je i Timočki korpus radi daljih ofanzivnih operacija prema jugu. Njega je smenio Zaječarski odred.

Rat se bližio kraju pa je trebalo zauzeti što veći deo turske teritorije. Moravski i Timočki korpus su preko Prokuplja krenuli za Kosovo i preoteli Kuršumliju koju je Hafis-paša bio u međuvremenu zauzeo. Njihovo dalje nadiranje zadržali su Turci na samo-

kovskim i prepolačkim položajima gde su od 23. januara do primirja vođene teške borbe. Šumadijski korpus je 21. januara ovladao Grdeličkim tesnacem, a 30. januara zauzeo Vranje. Idućeg dana izbacio je prednje delove u pravcu Kumanova i Prištine. Dalju njegovu akciju zaustavilo je primirje.

Javorski korpus otpočeo je nastupanje ka Sjenici i Novom Pazaru, zauzeo Kladnicu i izbio do Deževke. Usled velikog snega koji je pao 23. decembra nastupilo je zatišje koje je trajalo do primirja. Na Drini nije bilo nikakvih događaja od značaja. Pre ulaska u drugi rat Rusija i Austro-Ugarska su saopštile Srbiji da ne sme preduzimati operacije preko Lima i Drine gde počinje austrougarska interesna sfera.

Rusko-tursko primirje predvidelo je prema Srbiji demarkacionu liniju u širini od 5 kilometara severno od Džumaje, Čustendila, Vranja i Prištine; prva tri mesta ostavilo je ruskoj i srpskoj vojsci, poslednje turskoj.

Prema zvaničnim srpskim podacima Srbija je u drugom ratu izgubila 3.876 ljudi mrtvih, ranjenih i nestalih, a 1.534 vojnika umrlo je u bolnicama.

5. OPERACIJE CRNOGORACA

Tursko-crnogorski pregovori završeni su bez rezultata 16. aprila 1877, a kada je Rusija stupila u rat knez Nikola je 26. aprila izdao proklamaciju o produženju rata što je značilo pokrenuti operacije više nedelja pre no što su Rusi mogli preći Dunav.

Upravo to su vreme Turci nameravali iskoristiti da slome Crnu Goru, posle čega bi prebacili svoje snage na dunavsko vojište. Krajem maja prikupili su kod Gackog oko 30.000 vojnika pod Sulejman-pašom, pretežno nizama, kod Spuža i Podgorice oko 15.000 pod Ali Saib-pašom, kod Berana oko 20.000 pod Mehmed Ali-pašom takođe većim delom nizama. Crnogorci se u toku zime nisu mogli bitno ojačati. Preko Kotora dobili su nešto hrane i municije. Prema Sulejman-paši oni su grupisali u rejonu Duge 18 bataljona pod Petrom Vukotićem; prema Saib-paši bio je Božo Petrović sa 6 bataljona; prema Ali-paši nalazio se Miljan Vukov sa 4 bataljona; slabije snage su zatvarale druge pravce.

Raspored, opšta situacija na balkanskom ratištu i odnos snaga nametali su Turcima koncentričnu operaciju u dolinu Zete. Sulejman-paša pošao je 4. juna u pravcu Krsca gde je istog dana posle

oštre borbe odbacio Crnogorce na Presjeku a odavde 14. juna na Planinicu uz velike sopstvene gubitke. Za to vreme je Saib-paša uzalud nastojao da se probije u Danilovgrad.

Na Planinici su Crnogorci rešili na ratnom savetu da Turke dočekaju u Ostroškom klancu kroz koji se od 17. do 25. juna Sulejman-paša ipak probio do Spuža izvanredno teškim borbama koje su nazvane *devet krvavih dana*. Dotle je Mehmed-paša preko Kolašina prodro u dolinu Morače gde su ga Crnogorci 24. juna dočekali i razbili.

Kada je Sulejman-paša napustio Crnu Goru da bi otišao na dunavsko vojište, Crnogorci su prešli u ofanzivu. Zauzeli su Nikšić 8, a Bileću 17. septembra. Dalji prodor u Hercegovinu zaustavila je Austro-Ugarska kojoj je Bosna i Hercegovina bila pripala Budimpeštanskim sporazumom. Ona se protivila i svakoj akciji kroz Sandžak u pravcu srpske granice. Za dalje operacije ostao je samo jug. Posle uverljivih demonstracija prema Spužu i Podgorici, knez Nikola je početkom novembra krenuo na primorje, 9. januara 1878. prisudio Bar na predaju, a 19. januara zauzeli su Crnogorci i Ulcinj. Pripreme za napad na Skadar obustavilo je primirje od 31. januara.

✓ 6. SANSTEFANSKI MIR I BERLINSKI KONGRES

Neposredno posle primirja a neobaveštena još o njemu, 2. februara je grčka vlada saopštila da će grčka vojska okupirati grčke pokrajine Turske, a uporedo su grčke trupe upale u Tesaliju gde je bilo došlo do ustanka, ali ubrzo su se povukle na intervenciju Sila. Ustanak u Tesaliji ugušen je u maju. Duže je trajao ustanak na Kritu.

U toku primirja Rusi su ušli u neutralnu zonu sa dozvolom sultana i smestili svoj glavni štab u San Stefanu (Ješilkej) na dva sata marša od Carigrada, dok se pred njim usidrila britanska flota. Zategnutost između Rusije i Velike Britanije došla je do vrhunca. Sporazumele su se privremeno da neće posedati Galipoli niti azijsku obalu. Srpska vlada je u to vreme obavestila ruski glavni štab o svojim zahtevima: Vidin, Kosovo, Metohija i Makedonija sa Solunom do Drima i ušća Strume, a Austro-Ugarska je predložila sazivanje evropskog kongresa u Baden-Badenu za rešavanje svih pitanja koja je pokrenula ruska pobeda.

Upravo da bi Evropu stavila pred gotove činjenice Rusija je već 3. marta zaključila s Turskom Sanstefanski preliminarni mir

kojim je prekrojila Balkan prema svome nađenju: novostvorenoj Bugarskoj, zamišljenu kao državu u ruskoj interesnoj sferi, dodelila je ne samo zemlje severno i južno od balkanskih planina, nastanjenim pretežno Bugarima, već gotovo svu Makedoniju sa obalom zaključno od Kavale do Soluna isključno, svu teritoriju do Ohridskog jezera, čak i srpske ratne tekovine, Pirot i Vranje.

Crna Gora je dobila Nikšić, Gacko, Spuž, Podgoricu, Žabljak i Bar. Srbija je neznatno proširena u pravcu Novog Pazara i Kosovske Mitrovice, bez ovih gradova, a dobila je, pored Malog Zvornika, i severni deo Niškog Sandžaka. Niš je knez Milan jedva spasio pretnjom da ga Srbi neće ostaviti sve da ga i ruska vojska napadne. Rusija je sebi vratila deo rumunske Besarabije koji je izgubila na Pariskom miru 1856, a Rumuniji je zauzvrat dala deo Dobrudže. Prema tome Turska je izgubila teritorijalnu vezu sa posedima koji su joj ostali u zapadnom delu Poluostrva (Albanija, Tesalija, Epir), što je trebalo da popravi odredba o mogućnosti prelaza (ne zadržavanja!) turskih trupa kroz vazalnu Bugarsku, a sa Bosnom je sačuvala samo uzan koridor kroz Novopazarski sandžak. U Bugarskoj Rusija je dobila upravu na dve godine s pravom držanja svojih trupa, a u Aziji Kars, Ardahan, Bajazid i Batum.

Protiv Sanstefanskog mira protestovale su Velika Britanija, Austro-Ugarska, Srbija, Rumunija i Grčka. Velika Britanija nije htela dopustiti da Moreuzi budu na dohvat Rusije preko Bugarske. Austro-Ugarska nije odobravalala kršenje Budimpeštanske konvencije. Obe su se spremale za rat. Bečka vlada je stavila Rusiju pred alternativu: rat ili evropski kongres. Bizmark, koji se predstavljao kao „pošten berzanski posrednik“ podržavao je u suštini Austro-Ugarsku s kojom će već iduće godine sklopiti ugovor o savezu. Pod tim pritiskom Rusija se 30. maja sporazumela sa Britanijom o osnovnim linijama po kojima će se revidirati Sanstefanski mir, a na to je Bizmark sazvaio kongres u Berlinu za 13. jun.

Članovi kongresa bile su samo Velike sile i Turska. Predsedavao je Bizmark. Rumunski i grčki predstavnici saslušani su samo po njihovim problemima. Srpskom predstavniku, Jovanu Ristiću, nije dopušteno da pred Kongres brani srpske interese, mogao je samo predati memoar o tome. Srpski i crnogorski predstavnici dejstvovali su van kongresa kod predstavnika sila.

Odbačena ruskom diplomatijom u austrijsku interesnu sferu, Srbija je 8. jula zaključila sa Austro-Ugarskom Berlinsku konvenciju kojom je obezbedila austrijsku diplomatsku pomoć, radi sticanja nezavisnosti i teritorijalnog proširenja, no samo istočno od

Skica br. 99 Balkan prema Sanstefanskom miru i Berlinskom kongresu

Novog Pazara i Mitrovice, uz obavezu da će sklopiti trgovinski ugovor sa Austro-Ugarskom i izgraditi železničku prugu Beograd—Niš sa vezama za Piroć i Vranje.

Zahvaljujući ranije postignutim sporazumima, Berlinski kongres je završio posao za mesec dana. Sanstefanska Bugarska, kako je nazvana ova veštačka tvorevina ruskih diplomata, korenito je smanjena i podeljena na dve različite državnopravne oblasti: Kneževina Bugarska, obuhvatala je uglavnom Podunavlje do Balkana i Sredačku (Sofijsku) oblast pod sizerenstvom sultana, i Istočna Rumelija — dolina srednje Marice sa središtem u Plovdivu kao turska provincija sa posebnim privilegijama. Predlog Rusije da se Istočna Rumelija nazove Južnom Bugarskom odbačen je na insistiranje Velike Britanije. U Bugarskoj i Istočnoj Rumeliji ruska okupacija je ograničena na 9 meseci i 50.000 ljudi, dotle dok se tamo ne organizuju uprava i milicija, a u toku dalja 3 meseca trebalo je da se ruska vojska povuče i iz Rumunije. Prevoje na Balkanu, na granici Bugarske i Istočne Rumelije, Turska je dobila pravo da posedne svojim trupama, ali nije ih smela držati u unutrašnjosti Istočne Rumelije. Rumunija je svoj deo Besarabije između Pruta i Kilije morala predati Rusiji a dobila je Dobrudžu do linije Silistra — Mangalija. Dunav je demilitarizovan od ušća do Đerdapa, a regulisanje plovidbe u Đerdapu povereno je Austro-Ugarskoj. Nezavisna Srbija je proširena pirotskim, niškim, vranjskim i topličkim okrugom, a Crna Gora, takođe uz priznanje nezavisnosti, dobila je Bar, Plav, Gusinje, Kolašin, Nikšić i Podgoricu. Ulcinj¹⁷⁹ je ostao Turskoj. Novostečena crnogorska obala (bez Špiča koji je pripao Austro-Ugarskoj) neutralizovana je s tim što je sanitarna i pomorska policija poverena Austro-Ugarskoj. Austro-Ugarskoj je priznato i pravo na okupaciju i upravu nad Bosnom i Hercegovinom i na garnizone u Novopazarskom sandžaku. Grčka granica je pomerena do linije Kalamas — Salambrija kao kompenzacija za proširenje slovenskog uticaja na Balkanu. Ruske tekovine u Aziji su nešto smanjene; Bajazid je ostao Turskoj. Velika Britanija je posebnim ugovorom s Turskom od 4. juna dobila Kipar uz obavezu da će dati Turskoj oružanu pomoć u slučaju ako bi je Rusija napala u Aziji. Najzad Porta se obavezala da će svim svojim podanicima dati slobodu vere i ravnopravnost. Ustanak na Kritu okončan je posebnim sporazumom od 23. oktobra 1878.

¹⁷⁹ Kasnije (1880) su Plav i Gusinje zamenjeni za Ulcinj.

Berlinski ugovor je krupna etapa u razvoju istočnog pitanja. Kompromisni je sporazum tri najzainteresovanije velike sile — Rusije, Austro-Ugarske i Velike Britanije — pogodba koja odgovara odnosu snaga. Iscrpena ratom¹⁸⁰ Rusija je morala ustuknuti pred pretećim stavom svojih suparnica koje su joj efikasno i odlučno zaprečile prodor na Srednji istok. Od Moreuza je sada bila dalje nego pre. Njena kontrola nad novoustrojenom Bugarskom biće kratkog veka, a nezadovoljna Rumunija će se odbiti od nje. Svojom politikom interesnih sfera Rusija je dopustila Austro-Ugarskoj da zakorači na Balkan i bacila Srbiju u njen naručaj. Ipak, neosporan rezultat rusko-turskog rata je veliki korak u pravcu nacionalnog oslobođenja balkanskih naroda. Berlinski kongres, ma koliko bio pazar velikih, nije mogao da ne ojača nacionalno načelo u rešavanju istočnog pitanja koje su postavili srpski ustanci još početkom veka. Srbija, Crna Gora i Rumunija postale su nezavisne države i formalno, a to će praktično biti i nova Bugarska uprkos sultanovom sizerenstvu. Nismo bili daleko od ideje da Balkan treba da pripadne balkanskim narodima.

7. OKUPACIJA BOSNE I HERCEGOVINE

U neizvesnom stanju u kome se našla Bosna i Hercegovina posle vojničkog poraza Osmanskog Carstva, do leta 1878. zavlada je u njima potpuna anarhija. Krajem maja muslimani zatraže od Porte da se u pokrajinama uvede autonomija, a Bosanci i Hercegovci da se ujedine radi odbrane. U Sarajevu, početkom juna, sazovu Narodnu skupštinu u kojoj je bilo i nemuslimana. Iz njene sredine je izabran Narodni odbor od 24 člana koji otpoče rad 10. juna u vladinoj zgradi pod predsedništvom Mustaj-bega Fadilpašića.

Na glas o predstojećoj okupaciji austrougarskim trupama, naoružani muslimani Sarajeva izaberu za vođu Hadži Loju čiji će uticaj sve više jačati. Vlast nije mogla više računati ni sa vojskom. Od 41 bataljona, koliko je tada bilo u Bosni i Hercegovini, 30 je bilo popunjeno domaćim muslimanima a dislocirano upravo tamo odakle je bilo ljudstvo, pa se nije mogao izbeći jak uticaj stanovništva na njih. Mnogo pouzdaniji nisu bili ni 5 albanskih bataljona. Donekle se moglo računati samo na 6 azijskih. Ipak, na skupu begova zaključeno je 11. juna da se treba pokoriti okupaciji ako je sultan na to pristao. Pokrajinsko veće se usprotivilo takvoj

¹⁸⁰ U Rusiji je ostalo malo neangažovanih divizija.

odluci i sa sednice od 13. jula izvestilo Carigrad da je Bosna spremna na borbu protiv okupacije. Narodni odbor, mada formalno ukinut, nastavio je svoj rad, širio sve više svoj delokrug dok nije prisvojio sve prerogative vlasti. Dok su austrijske trupe dizale mostove na Savi, odbor je pozvao na oružje sve sposobne ljude bez razlike na veru, a sve stanovništvo da se odupre upadu austro-ugarskih trupa. Hadži Lojo je 21. jula razvio barjak bašibozuka za odbranu granica.

Austrougarska proklamacija narodu o okupaciji stigla je u Sarajevo 25. jula. Dva dana kasnije je tamo došlo do ustanka kome su prišle i trupe. Obrazovana je 28. jula vlada sa Hafis-pašom, doskorašnjim vojnim komandantom i protivnikom otpora, kao šefom uprave, i Smail-begom Teslidžikom kao vrhovnim komandantom. Glavnu reč je ipak imao Hadži Lojo. Događaji u Sarajevu preneli su se ubrzo u unutrašnjost. Već idućeg dana u Mostaru se raspalo 5 domaćih bataljona. Vest o zbacivanju Portine uprave oduševila je muslimanske mase na otpor. Sada je za otpor i većina begova.

Improvizovana vlada u Sarajevu nije imala ni vremena ni uslova da organizuje efikasan otpor. U anahronističkoj feudalnoj zemlji, gde je pored iskonskih suprotnosti između feudalca i kmeta bilo gotovo isto toliko oprečnosti između muslimana i raje, nije moglo biti identičnosti interesa pa niti zajedničke borbe. Hrišćani, koji imaju većinu u zemlji, zauzimaju pretežno pasivan stav. Na oružje su ustali gotovo sami muslimani. Prema približnom proračunu bilo je u svemu 93.000 ustanika sa 75 topova.¹⁸¹ Srbi su dali dve čete, jednu pod Ristom Bujakom, drugu pod Đokom Popovićem.

Do 5. jula za okupaciju Bosne mobilisala je Austro-Ugarska XIII armijski korpus (6, 7. i 20. divizija), a za Hercegovinu 18. diviziju. U svemu 72.713 ljudi i 13.313 konja.¹⁸² Tome treba dodati 9.000 ljudi posadnih trupa mobilisanih za zaštitu dalmatinske granice. Za zaštitu bosansko-hrvatske (slavonske) granice određena

181

	ustanika	redovnih trupa	topova
u istočnoj Bosni	12.700	1.300	11
u dolini Bosne i Sarajevu	10.500	3.500	39
u jugoistočnoj Bosni	8.700	300	2
u Krajini	33.000	8.000	19
u Hercegovini	14.300	700	4
Ukupno	79.200	13.800	75

¹⁸² Ukupno 56 bataljona, 14 eskadrona, 12 tehničkih četa, 112 topova i 4 zapregnuta mostovna trena.

je 36. divizija sa ojačanim mirnodopskim stanjem. Za komandanta XIII korpusa određen je general Josif Filipović, kome je podređen i komandant 18. divizije, general Stevan Jovanović.

OPERACIJE U BOSNI

Glavnina XIII korpusa je upućena dolinom Bosne prema Sarajevu, 7. divizija iz Stare Gradiške preko Banjaluke na Travnik, a 20. divizija iz Šamca preko Gračanice za Tuzlu.

Glavnina XIII korpusa prešla je Savu kod Broda 29. jula. Zbog rđavih puteva, koje je trebalo popraviti, čelo kolone je zadržano na odmoru u Derventi 31. jula i 1. avgusta. Jedan izviđački eskadron naišao je 3. avgusta na otpor kod Žepča a u povratku pao je u zasedu kod Maglaja gde je izgubio 2 oficira i 45 vojnika. Bio je to prvi ozbiljan nagoveštaj otpora. Maglaj je 5. avgusta zauzela 6. divizija, pošto je ustanike odbacila na Žepče.

Dotle se verovalo da će se okupacija sprovesti bez značajnog otpora. Sada su bile potrebne nove snage. Mobilisane su 1. i 36. divizija, kasnije još 4. divizija i 20. pešadijska brigada.

U međuvremenu glavnina XIII korpusa je nastavila nadiranje; 7. avgusta je odbacila ustanike od Žepča na Visoko, pa se 13. avgusta u prostoru Zenica — Vitez sastala sa 7. divizijom koja se preko Banjaluke, bojevima kod Rogolje i Jajca, probila do Travnika, gde se spojila sa brdskom brigadom upućenom preko Kostajnice i Prijedora, pa je zajedno s njom nastavila za Vitez. U njenoj pozadini ustanici su 14. avgusta preoteli Banjaluku koja je ponovo zauzeta 17. avgusta pojačanjima iz Gradiške.

Prešavši Savu kod Šamca 29. jula, 20. divizija je krenula preko Gradačca za Gračanicu. Pošto je tu savladala slab otpor, nastavila je za Tuzlu za koju je 9. i 10. avgusta vodila ozbiljnije borbe. Usled jakog otpora 20. divizija se zatim povukla na Gračanicu gonjena ustanicima, a odavde je odstupila na Doboj, gde je stigla 15. avgusta. Zadržala se na levoj obali Bosne i tu trpela jak pritisak.

Uprkos povlačenju 20. divizije za koje je saznao 12. avgusta u Zenici, Filipović je nastavio nadiranje za Sarajevo — glavnom kolonom pravcem Busovača—Kiseljak a pomoćnom preko Kaknja i Kalotića — gde je ušao 19. avgusta pošto je kod Bilalovca, Kalotića, Visokog i u samom gradu savladao jak otpor. Pre ulaska austrougarskih trupa u Sarajevo Hafis-paša se predao Filipoviću.¹⁸³

¹⁸³ U borbama za Sarajevo Hadži Lojo je ranjen, kasnije zarobljen na Romaniji i sa amputiranom nogom odveden u zarobljeništvo.

Ulaskom u Sarajevo ustanak nije bio slomljen, niti je Bosna bila okupirana. Zauzeto je samo nekoliko gradova i ovladano najpotrebnijim drumovima. Za efektivnu okupaciju trebalo je mnogo više snaga, pa je 21. avgusta otpočela mobilizacija štaba 2. armije, štabova III, IV i V korpusa, 13, 14, 31. i 33. divizije i 14. konjičke brigade, u svemu 58 bataljona, 15 eskadrona i 14 baterija, ili 68.500 ljudi i 10.700 konja. Za komandanta armije koja će u svemu imati 160 bataljona, 30 eskadrona i 300 topova postavljen je general Filipović.

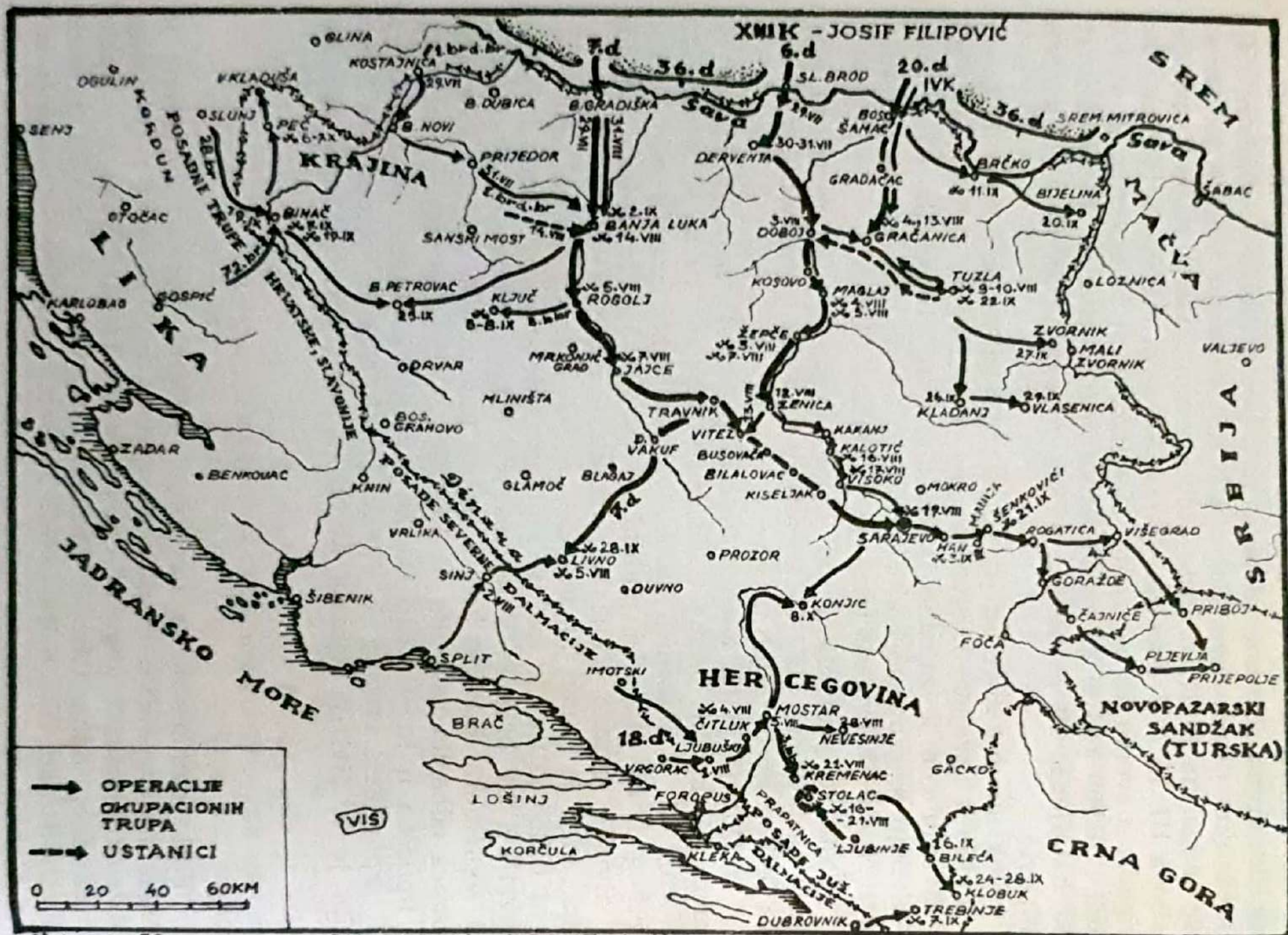
Dok su ove nove snage stigle, od ranijih pojačanja Filipović je uputio u Sarajevo 1. diviziju, gde je ostala i 6. divizija, u Doboju 4. diviziju gde je zajedno sa 20. divizijom obrazovala III korpus, 7. diviziju je grupisao kod Travnika, a 36. diviziju uputio u Banjaluku. Njena 72. brigada imala je da zauzme Bihać.

Pošto su prikupljene sve trupe, sredinom septembra su operacije nastavljene: III i IV korpus su upućeni u Posavinu, a V korpus je kod Broda ostao u rezervi.

Iz Doboja je III korpus krenuo prema Tuzli, a sa severa, od Šamca, IV korpus prema Gradačcu i Brčkom. Tuzla je zauzeta 22, Zvornik 27, a Vlasenica 29. septembra. Jakog otpora bilo je kod Brčkog i na Majevidi planini. U Krajini je 3. brdska brigada 7. divizije zauzela Ključ 8. septembra, posle trodnevne borbe, a dan ranije je napad 72. brigade na Bihać pretrpeo neuspeh. Utvrđeni Bihać zauzet je tek 19. septembra dejstvom 72. brigade preko Zavalja i 28. brigade V korpusa od Slunja. Petrovac je okupiran 25. septembra. Borbom kod Hana na Romaniji 6. divizija je 3. septembra odbacila ustanike na Rogaticu. Čim je pristigla, 1. divizija je upućena u jugoistočnu Bosnu. Razbivši ustanike kod Senkovića 21. septembra, zauzela je Višegrad i Goražde 4. oktobra. Iz Travnika je 7. divizija zauzela Livno 28. septembra uz male gubitke.

OPERACIJE U HERCEGOVINI

Posle demonstracija na donjoj Neretvi, general Jovanović je prešao hercegovačku granicu 1. avgusta kod Vrgorca i Imotskog, zauzeo Ljubuški 2. avgusta, odbacio ustanike od Čitluka 4. avgusta, a narednog dana ušao u Mostar. Odavde je 3. brdska brigada zauzela Stolac. Oko 6.000—7.000 Turaka koji su pod Ali-pašom bili kod Gabele napustili su Hercegovinu i ukrcali se u Kleku. Dotle su ustanici opkolili Stolac. General Jovanović ga je deblokirao

Skica br. 50

OKUPACIJA BOSNE I HERCEGOVINE 1878.

bojem kod Kremenca 21. avgusta. Nevesinje je zauzeto 28. avgusta. Iz Dubrovnika je 20. brdska brigada ovladala Trebinjem 7. septembra. Bileća je pala 16. septembra a Klobuk 28. septembra posle petodnevnog bombardovanja. Veza Jovanovićevih i Filipovićevih trupa uspostavljena je 8. oktobra kod Konjica.

U toku okupacije Bosne i Hercegovine beleži bečki *Kriegsarchiv* 60 bojeva i čarki u kojima su austrougarske trupe imale 946 mrtvih (44 oficira), 3.980 ranjenih (131 oficir), 272 nestala (3 oficira) — ukupno 5.198 ljudi. Najveće gubitke pretrpeli su kod Bihaća (Žegra) 7. septembra (554), kod Senkovića 21. septembra (478), pri zauzimanju Sarajeva 19. avgusta (373) i kod Ključa 6—8. septembra (313).¹⁸⁴

U maju 1879. austrijske trupe su posele Špič na crnogorskoj obali i severni deo Novopazarskog Sandžaka (Priboj, Pljevlja i Prijepolje) bez otpora. U Sandžaku će ostati do aneksije Bosne i Hercegovine.

¹⁸⁴ *Die Occupation Bosniens und der Hercegowina*, prilog 12.

Glava šesta

KOLONIJALNI RATOVI

1. KOLONIJALIZAM KAPITALISTIČKOG LIBERALIZMA

Francuska revolucija i ratovi koji su se na nju nadovezivali bitno su poremetili kolonijalne odnose. Velika Britanija se domogla znatnog dela francuskih, holandskih i španskih kolonija, Francuska je Lujzijanau prodala Sjedinjenim Državama, a španske i portugalske kolonije u Srednjoj i Južnoj Americi krenule su takođe putem emancipacije od matičnih zemalja.

Posle Napoleonovih ratova, u Americi Britanci su posedovali Kanadu, što je tada značilo samo istočni deo današnjeg člana Komonvelta, deo Hondurasa, deo Gvajane i veći deo ostrva Američkog sredozemnog mora; Francuzi su u Karipskom moru sačuvali Gvadelupu i Martinik, na severu Sen Pjer, Miklon i još neka manja ostrva, a na jugu deo Gvajane; Španci su držali još Kubu i Portoriko; Holandani deo Gvajane (Surinam) uz nekoliko manjih antilskih ostrva, a danska su bila Devojačka ostrva. U Africi su samo Portugalci mogli govoriti o kolonijama držeći, bar nominalno, Mozambik, Angolu i Gvineju. Na krajnjem jugu Britanci tek što su preoteli holandsku koloniju rt Dobre nade nastanjenu Burima — emigrantima iz Holandije, prošaranim Francuzima i Nemcima. Ostale evropske posede čine retka trgovačka uporišta na obali koja su im pretežno služila za unosnu trgovinu robljem i tropskim proizvodima. U Aziji su Britanci zavladali znatnim delom Indije, zauzeli Cejlon i Malaku na Malajskom poluostrvu; Holandani, kojima su Britanci 1816. vratili indonežanske posede a ugovorom od 17. marta 1824. s njima podelili interesne sfere u tom kraju sveta, razvili su svoju kolonijalnu eksploataciju samo na Javi;

Portugalci su držali Makao na kineskoj obali i neka susedna ostrva, pola Timora u Indoneziji i Goa u Indiji; Španci su vladali Filipinima; Francuzi i Portugalci su u Indiji sačuvali samo neka uporišta. Britanci su otpočeli kolonizaciju Australije i Novog Zelanda. Okeanija je bila još u fazi otkrivanja.

Evropski kolonijalni posedi bili su raznolike političke i privredne strukture što se može svesti na tri osnovna obrasca: u plantažama tropskih oblasti u korist evropskog kapitala radi jevtina, negde još i ropska radna snaga; u umerenim oblastima naseljeni Evropljani, pošto su potisli ili istrebili domoroce, dali su otetoj zemlji svoj nacionalan karakter, a njih same su eksploatisale metropole nametanjem neravnopravnih političkih i privrednih odnosa; tamo gde se nije moglo neposredno vladati, eksploatacija se obavljala posredno preko lokalnih vladalaca a izražavala se monopoliističkom trgovinom kojom su se evropske kompanije bogatile kako na račun proizvođača u kolonijama tako i na štetu potrošača u metropolama.

BRITANSKA PREVLAŠT

Više decenija posle Napoleonovih ratova Velika Britanija je dominirala svetom, industrijskom proizvodnjom, razvijenošću trgovine, finansijskom snagom i svojom nedostižnom ratnom mornaricom. Učvrstivši svoj ekonomski i strategijski položaj novim kolonijama, stečenim u revolucionarnim i Napoleonovim ratovima, stvorili su Britanci vrlo povoljnu osnovu za dalju kolonijalnu ekspanziju kojoj se nije mogla isprečiti nikakva suparnička sila, već samo otpor napadnutih naroda.

Ta se nova kolonijalistička faza razvija u drukčijim ekonomskim i političkim koncepcijama. Kolonijalizam ograničen na trgovinu nekih egzotičnih proizvoda i crnim robljem, zasnovan na merkantilističkoj i fiskalnoj eksploataciji prekomorskih poseda, postala je stvar prošlosti. Industrija, koja za razliku od predene manufakture proizvodi sada na veliko, traži sirovine i tržišta, a rastuće stanovništvo metropola velike količine hrane. Pod pritiskom ekonomskog razvoja, kojim idu uporedo i humanitarne ideje, Velika Britanija je 1839. ukinula ropstvo u svojim kolonijalnim posedima i sistematizovala kolonizaciju belaca finansijskim sredstvima stvorenim prodajom zemlje koja se više ne poklanja. Sve se britansko kolonijalno carstvo postepeno otvaralo svetskoj trgo-

vini, u duhu liberalnih ideja koje su potisle merkantilizam, a u kolonijama se uvodila administrativna i politička samouprava.

Velike mase emigranata iz Velike Britanije odlaze u njene kolonije umerenog pojasa, pre svega u Kanadu gde je već u toku američkog rata za nezavisnost preovladao engleski elemenat imigracijom *lojalista* iz novoosnovanih SAD. Podela ove kolonije na gornju (englesku) i donju (francusku), izvedena 1791, nije umirila Francuze koji 1837. dižu neuspeli ustanak pod Papinoom za oslobođenje od britanske dominacije. Ustav od 1840. objedinio je Kanadu uz veću samoupravu, a zakonom od 1867. postavljeni su osnovi *dominiona* sa odgovornom vladom. Do 1873. svi su britanski posedi od Atlantika do Pacifika severno od SAD grupisani u federativnu državu Kanadu po ustrojstvu sličniju svom velikom južnom susedu nego metropoli. Domoroci-Indijanci, koji su se još 1885. dizali na oružje u dolini Seskečivana, istrebljeni su ili strpani u rezervate.

Australija je čista tvorevina tog perioda. Dug niz decenija bila je zemlja deportiraca iz Velike Britanije. Velika potera za otkrivenim zlatom pedesetih godina je gotovo utrostručila stanovništvo, na preko milion ljudi pretežno britanskog porekla. Tokom te decenije šest britanskih kolonija je dobilo demokratsko uređenje, no tek će se 1901. spojiti u Australijsku Federaciju kao *dominion* Britanske zajednice naroda. Domoroci, australijski crnci, gotovo su nestali. Britanska kolonizacija Novog Zelanda počinje početkom XIX veka, od 1841. je britanska krunska kolonija, 1852. je dobila samoupravu, a 1907. status *dominiona*. Domoroci, Maori, dali su veliki otpor bezobzirnoj kolonizaciji belaca. Ustajali su na oružje više puta, naročito 1843—47. i 1861—71.

Britanska kolonijalna ekspanzija u Južnoj Africi protiv Bura i crnaca bila je složenija. Nezadovoljni britanskom upravom, Buri se 1835—38. sele na severoistok, gde obrazuju države Natal, Oranje i Transval, potiskujući i porobljavajući crnce. Pod izgovorom da će zaštititi crnce Zulu od Bura, Britanci su 1843. anektirali Natal. Buri se ponovo sele a Britanci dovlače radnu snagu iz Indije. Šireći uporedo prema severu svoju Kapkoloniju — kako je sada nazvana ranija burska kolonija rta Dobre nade — dolaze Britanci u ratne sukobe sa Kaferima 1834—36. i 1846—47. kada obrazuju Britansku Kaferiju, a posle kaferskog ustanka 1850—53. naseljavaju Nemce, pre svega one najamnike koji su se u sastavu britanske armije borili na Krimu.

Britanska taktika protiv Kafera izražava se brzim potezima lakih kolona koje se oslanjaju na utvrđena uporišta. Nemačka sela biće takvi prirodni oslonci. U raznim nijansama i dimenzijama biće to klasična evropska taktika u kolonijama.

U nastavku na drugi kaferski rat Buri su 1848. pod Pretorijusom napali britanske garnizone da budu odbačeni severno od Vala, ali, iznureni sukobima sa Basutima, Britanci su im vratili Oranje, što je 1854. potvrđeno konvencijom zaključenom u Blumfontejnu. Basute su 1843. stavili pod svoj protektorat, 1868. anektirali im zemlju, a 1871. prisajedinili Kapkoloniji koja je do 1875. dobila odgovornu vladu. Južna Afrika je za Britance imala više strategijski i komunikacijski nego imigracioni značaj, suprotno Kanadi i Australiji.

Anglo-burmanski ratovi

Oslobodivši se francuskog suparništva trima karnatskim ratovima (1744—48, 1750—54. i 1756—63), nazvanim po jugoistočnoj obali Indije, ovladavši zatim južnom Indijom u četiri majsorska rata (1767—69, 1780—84, 1789—1792. i 1799) i oborivši najzad državu Marata u srednjoj Indiji maratskim ratovima (1775—82, 1803—06. i 1817—18), Istočnoindijska kompanija, nosilac britanske ekspanzije i eksploatacije, stavila je pod neposrednu svoju vlast dolinu Ganga do Delhija, severozapadni (maratski) deo Dekana, obalu Arapskog mora i obalski pojas od krajnjeg juga do Bengala, a vladare (radže) unutrašnjosti potčinila svojoj kontroli. Nezavisnost je sačuvala samo država Sika u Pendžabu, donekle i Sind, na donjem Indu.

Zauzeće Bengala i dalji pritisak prema istoku doveli su Britance u sukob sa Burmom, koja je 1784. bila zauzela Arakan a 1821—22. i Asam. Januara 1824. Burmanci su iz Manipura i Asama upali u Džahar koji su držali Britanci. Nastao je tako *prvi anglo-burmanski rat 1824—26*. Neprijateljstva su otpočela februara 1824. a 5. marta je vicekralj Indije objavio ratno stanje. Cilj Burmanaca je bio istočni Bengal. Gotovo sva njihova vojska pod komandom najboljeg generala Mahe Bandule prodrla je kroz džunglu i preko planina da bi 17. maja osvojila Čitagong na ušću Ganga. U isto vreme su Britanci, ostavivši desetak hiljada ljudi da spreče nadi ranje Burmanaca niz Bramaputru, krenuli sa 11.000 pod Arčiboldom Kembelom morem na nezaštićeni Rangun i zauzeli ga 10. maja. Tu su pojačani novim snagama iz Bengala, a general Morison je

zauzeo Arakan, Tenaserim i južnu Burmu. Kada je prestala sezona kiša, Maha Bandula, povučen iz Bengala, u novembru je preduzeo neuspeli napad na Rangun navodno sa oko 60.000 ljudi. Zatim je Kembel krenuo napred, 2. aprila 1825. zauzeo Danubju, gde je Bandula poginuo, a 25. aprila i Prom.

Početak novembra su Burmanci napali Prom ponovo sa 60.000 kako kažu britanski izvori. Odbivši sve napade, krenuo je zatim Kembel ponovo napred na Malun gde su se Burmanci utvrdili sa 10.000 do 12.000 ljudi. Mir koji je zaključen 26. decembra burmanski kralj nije hteo ratifikovati, pa je Kembel 19. januara 1826. nastavio nadiranje, zauzeo Malun, pošao prema Avi, burmanskoj prestonici. Definitivan mir zaključen je 24. februara. Burma je ustupila Velikoj Britaniji pokrajine Arakan i Tenaserim, odrekla se Asama i platila ratnu odštetu.

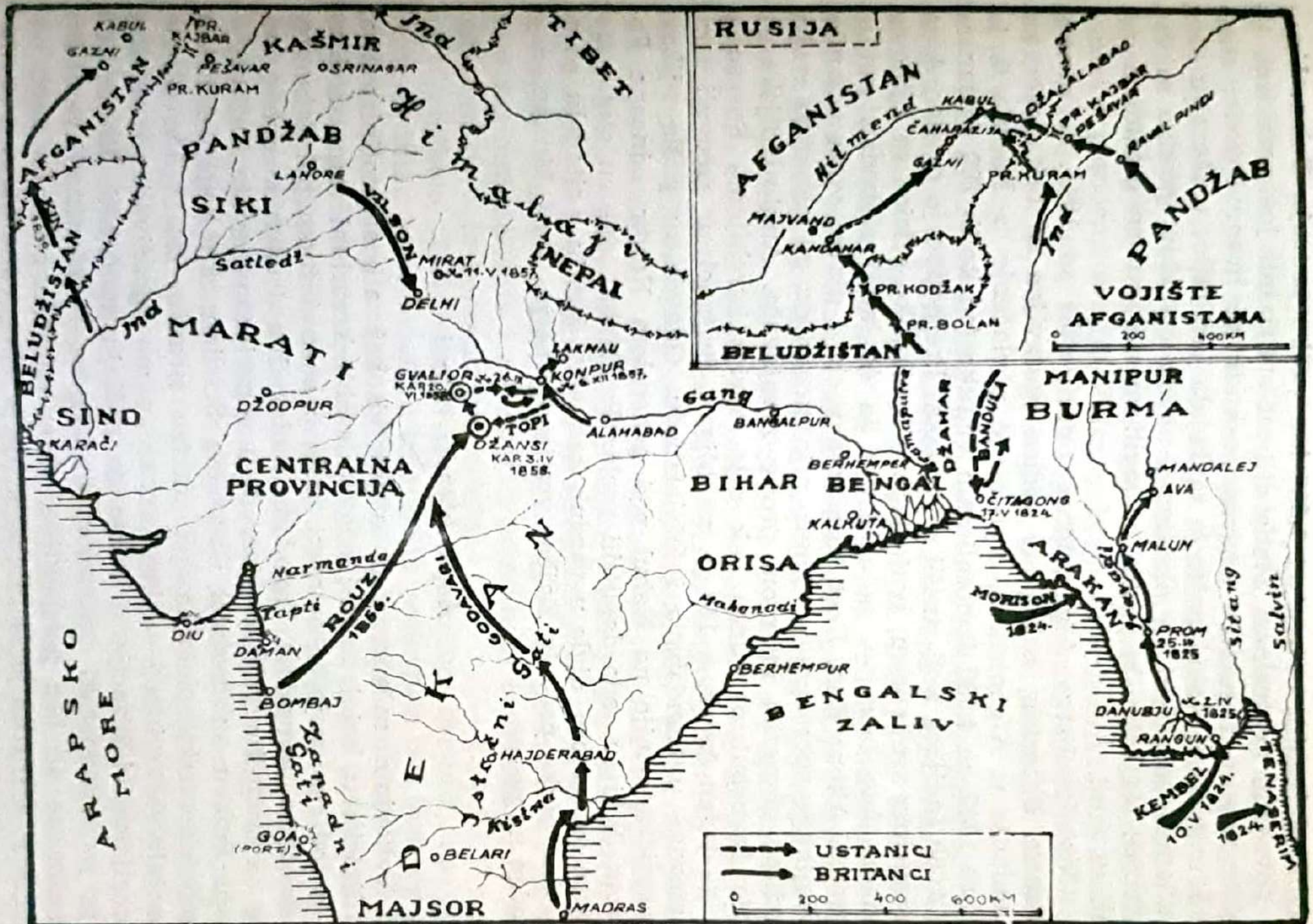
Burmanski borci iako mnogobrojniji nisu bili ravni britanskim dobro opremljenim i naoružanim trupama. Koristili su se mnogo palisadama i rovovima ali ih nisu uporno branili. Britanski gubici (od sedam angažovanih ljudi šest je izbačeno iz stroja) potiču najviše od bolesti.

Povod *drugom anglo-burmanskom ratu 1852.* našli su Britanci u postupku sa nekim njihovim trgovcima u Rangunu. General Godvin krenuo je tamo sa 8.000 ljudi, zauzeo ga 14. aprila, a Prom 9. oktobra posle sezone kiša koja je bila prekinula operacije. Rat je završen britanskom aneksijom rangunske oblasti, čime je Burma odsečena od mora. Otada je sva obala od Karačija oko Indije do Tenaserima bila u britanskim rukama.

Prvi anglo-afganistanski rat 1838—1842.

Osiguravši svoje indijske posede sa severoistoka prvim burmanskim ratom, okrenuli su se Britanci severozapadu, tobože da zaštite Indiju od Rusa koji su od afganistanske granice bili daleko još stotinama kilometara. Rešili su da sa afganistanskog prestola u Kabulu zbace Dost Muhameda a na njegovo mesto da postave kao svog vazala Suđu Šaha, člana stare dinastije. Britancima se pridružio vladar Pandžaba, Randžit Sing, ali nije dozvolio prolaz britanskim trupama kroz svoju teritoriju kuda je išao najkraći put za Kabul.

Pošto nije mogla kroz Pandžab, britanska armija od 21.000 ljudi pod Džonom Kinom krenula je januara 1839. sa srednjeg Inda

Skica br. 31

BRITANSKI KOLONIJALNI RATOVI u Afganistanu, Indiji, Burmi

dugim obilaznim putem od 1.500 km preko prevoja Bolan. Usput je povredila neutralnost Sinda čiji su emiri bili još nezavisni. Uz velike napore i gubitke izazvane oskudicom hrane i vode, stigla je 3. avgusta u Kabul pošto je savladala jači otpor u Gazniju. Dost Muhamed se sklonio u planinu a novembra 1840. predao se Britancima. Na kabulski presto postavili su nepopularnog Sudu a vladali su sami.

Nezadovoljstvo Afganistanaca pretvorilo se 1841. u otvoren ustanak. Elfinston, koji je te godine postavljen za britanskog komandanta u Afganistanu, otpočeo je povlačenje iz Kabula 6. januara 1842. sa 4.500 demoralisanih vojnika (od kojih 700 Britanaca) i 12.000 Indijaca koji su išli s vojskom. Prethodno je predao Afganistancima svoju kasu, svoje topove i nekoliko oficira sa njihovim ženama kao taoce — za obećanje da će imati slobodan put do granice. Akbar Kan, Dost Muhamedov sin i glavni vođa ustanika, s kojim je sporazum postignut, nije mogao da ga nametne svojim ljudima obuzetim mržnjom protiv zavojevača. Anglo-indijska armija je usput napadana dok nije sasvim istrebljena. Spasao se svega jedan čovek, a 120 je zarobljeno. Britanci su sačuvali samo garnizone u Kandaharu i Džalalabadu. Odavde su pošle njihove *osvetničke* armije na Kabul pod generalom Notom odnosno Polokom (Siki su sada dopustili prelaz Pandžaba), gde su stigle sredinom septembra, digle u vazduh kabulsku čaršiju i citadelu pa se zajedno preko prevoja Kajbar vratile u Indiju. Dost Muhamed je vraćen na presto.

Anglo-kineski ratovi

Vekovima začaurena u svojoj visokoj ali stereotipizovanoj civilizaciji u kojoj su već odavno usahli kreativni impulsi, Kina se pored sve svoje ogromnosti našla u beznadežnom položaju pred dodirrom sa evropskim Zapadom. Sudar dve društvene epohe, novog sa srednjim vekom! Uvereni u superiornost svoje kulture — svoju državu su nazivali Carstvom Sredine oko koga se nalaze samo varvarska plemena, pa su sve strance, čak i Evropljane, smatrali varvarima — Kinezi su se svesno ograđivali od zapadne materijalne civilizacije s kojom se počinju suočavati. Birokratija koja je vladala tom ogromnom imperijom — klasično izvanredno obrazovana ali bez perspektive, okrenuta više prošlosti nego budućnosti — tražila je stabilnost svoje privilegovane klase u hermetičnom zatvaranju zemlje prema stranim uticajima.

Vojna organizacija Kine poticala je iz početka XVII veka kada je mandžurska dinastija Čing ovladala zemljom. Održao se iskonski mandžurski sistem osam stegova četvero boja (žute, bele, crvene i plave). Računa se da je 1825. bilo na plati oko 10.000 oficira, 236.000 vojnika, 41.000 prekobrojnih i 5.000 zanatlija. Pored ove mandžurske (regularne) vojske obrazovala je dinastija Čing kinesku pomoćnu armiju *Zelenog barjaka* i rasturila je u manjim jedinicama po celoj zemlji. Ona je 1825. brojala oko 618.000 ljudi. Bila je to više policija nego vojska, pa se nije mogla ni skupljati u veće jedinice.

Pred sudarom sa Zapadom obe ove armije, regularna i pomoćna, bile su u punoj dekadenciji. Atrofirane u garnizonskoj službi, izgubile su sav operativni potencijal. Oružje je bilo sasvim zastarelo. Vatrene sprave su bile retkost. Oficiri nespremni. Od njih se traži samo fizička snaga i veština: rukovanje lukom, vitlanje mačem, dizanje tereta. Među njih se zavukla korupcija kao i u čitavom državnom aparatu. Povlačile se plate po spiskovima nepostojećih vojnika. Jedinice, posebno one od *Zelenog barjaka*, spale su negde na jednu šestinu predviđenog brojnog stanja. Plate su neredovno stizale a obrok je bio nedovoljan. Vežbe su postale slikovita formalnost. Oficiri su maltretirali vojnike i iskorišćavali ih za svoje poslove. Nedisciplinovana vojska je postala pretnja stanovništvu. Vrlo složen sistem komandovanja — podešen da se provincijski komandanti ne bi osilili — ogromna prostranstva sa slabim komunikacijama i nedostatak pozadinske organizacije onemogućavali su veće koncentracije trupa.

Početak XIX veka Evropljani, pretežno Britanci, na obali Kine su imali samo nekoliko trgovačkih poslovnica bez ikakvog političkog ili vojnog uticaja. Kineska vlada nije podržavala prekomorsku trgovinu, smatrajući da u zemlji ima svega u izobilju. Trgovina je dugo bila jednosmerna dok se nije našao opijum iz Indije kao zamena za kinesku svilu, čaj i rabarbaru. Opijum je 1833. dosegao polovinu britanskog uvoza u Kinu. Trgovačka ekspanzija Velike Britanije, kao posledica industrijske revolucije, naišla je u Kini na zatvorena vrata. Sukob se zaoštrio na opijumu koji se uprkos zabrani krijumčario u zemlju. Kada je 1839. kineska vlada preduzela oštrije mere došlo je do *prvog anglo-kineskog rata 1840—42.* ili *opijumskog rata* kako je nazvan. Neprijateljstva su otpočela 3. novembra 1839.

Nadmoćnost Britanaca nad zaostalom vojskom i flotom Kineza nije nigde dovedena u pitanje ali su oni u početku angažovali slabe

snage — 18 brodova i oko 4.000 ljudi kopnene vojske pod admiralom Eliotom. On je jula 1840. zauzeo Čušan, a u maju 1841. Kanton (Kuang Ču). Novi komandant, admiral Parker, energičnije je nastavio rat, 27. avgusta zauzeo Amoj (Hsia Men Tao), čiji je garnizon hrabro izginuo, a 13. oktobra Ningpo (Hin Hsien). Dotle je general Hju Gof zauzeo ostrvo Hongkong. Operacije su nastavljene u proleće 1842. kada se Gof iskrcao na ušću Jangcekjanga (Čang Čijang), zauzeo Vu Sung i Šangaj, pred Činkijangom (Čen Maj), uništio 1.500 ljudi koji su do jednog hrabro pali u borbi, a 10. avgusta se pojavio pred Nankingom (Nančing). Kineska vlada je 29. avgusta potpisala u Nankingu mir kojim je ustupila Britancima Hongkong i otvorila pet svojih luka stranoj trgovini. Ugovore koje je potpisala iduće godine sadrže početke *eksteritorijalnosti* za strane emporijume u Kini. Kineski poraz iskoristile su SAD, Francuska, Belgija i Švedska da iznude povoljne ugovore za sebe.

Nankinški mir nije zadovoljio Britance. Oni su tražili pravo trgovanja u celoj Kini i držanje stalnog predstavnika u Peking (Pejping), što kineska vlada nije htela da dozvoli. Došlo je tako do *drugog anglo-kineskog rata 1850—58*. Britanci su 1856. zauzeli Kanton gde se nisu mogli održati. Tokom 1857. došlo je na Jangcekjangu do mnoštva bojeva između britanskih topovnjača i kineskih džunki. Te se godine Britancima pridružiše Francuzi. Krajem decembra anglo-francuska flota pod admiralom Simorom ponovo je zauzela Kanton. Padom forova Taku na ušću Haj Hoa 20. maja 1858. kineska vlada je primorana da 26. juna potpiše Tjencinski mir, kojim su napadači dobili pravo trgovanja celom zemljom. SAD i Rusija su iskoristile priliku da nametnu svoje ugovore.

Kada je britanska vojna ekspedicija pokušala da silom uđe u Haj Ho, kako bi dopratila u Peking britansku i francusku diplomatsku misiju, naišla je na otpor jer Kinezi nisu pristali da misije puste tim putem. Došlo je tako do *trećeg anglo-kineskog rata 1859—60*. Ponovni napad na forove Taku odbijen je krvavo pri čemu su Britanci izgubili tri topovnjače. Tom prilikom su Amerikanci, iako neutralni, pomogli Britance. U Hongkongu u proleće 1860. prikupio je general Grant 12.000 anglo-indijskih trupa a Montoban 7.500 Francuza. Prenevši operacije u zaliv Čili (Pohai), oni su odbacili Kineze 13. avgusta kod Hsin Hoa, zauzeli forove Taku odostrag 21. avgusta i istog dana ušli u Tjencin, odakle su krenuli za Peking sa 4.000 ljudi. Odbacivši Kineze kod Tung Čua 18. septembra i Palikaoa tri dana kasnije, došli su pod Peking, opljačkali

carevu letnju rezidenciju i 25. oktobra primorali kinesku vladu da prizna Tjencinski mir.

Ugovori nametnuti Kini ovim ratovima činili su pravnu osnovu odnosa između Zapada i Kine sve do 1943. Tokom šezdesetih godina mnoge evropske države su iščupale od Kine trgovačke koncesije: Prusija, Holandija, Portugalija, Španija, Belgija, Italija, Austrija.

Indijski ustanak 1857—1858.

U međuvremenu su Britanci 1843. anektirali Sind, a sa dva krvava pohoda, 1845—46. i 1848—49. oborili državu Sika u Pandžabu. Poverovavši da su neograničeni gospodari Indije, pristupili su socijalnim, verskim i ekonomskim reformama stranim indijskim idejama. I bez toga je bilo mnogo razloga nezadovoljstvu stanovništva. Stranom intervencijom i eksploatacijom se beda Indije povećala što su doprineli i ratovi protiv Afganistana, Burme i Kine čiji je glavni teret nosila Indija. Kraj XVIII i prva polovina XIX veka beleže nekoliko ustanaka surovo ugušenih.

Povod najznačajnijem među njima, ustanku iz 1857—58. koji se u engleskoj istoriografiji naziva *Indijska pobuna* (Indian Mutiny), dalo je uvođenje puške *Enfield*, tipa *Minié*, čiji je metak na jednom kraju — koji je trebalo odgristi da bi se barut sipao u cev — bio podmazan goveđim lojem ili svinjskom mašću, što je vređalo verska uverenja domorodačkih vojnika obe vere, hinduske odnosno muslimanske. Prvi buntovni znaci javljaju se januara i marta 1857. u nekim garnizonima blizu Kalkute. Ono što je tamo samo sevnulo buknuo je u Miratu 11. maja kada je 85 sipoja (sipahi, vojnici) degradirano pred strojem i stavljeno u gvožđa zato što su odbili da vežbaju novom municijom. Nekoliko domorodačkih pukova se pobunilo, pobilo deo svojih (britanskih) oficira i krenulo odavde u Delhi gde su mogula proglasili šefom ustanka. Pobunjeničkim trupama pridružio se deo stanovništva, neki zbačeni i aktivni kneževi. Pobunio se najveći deo domorodačkih trupa bengalske oblasti, neznatan deo bombajske, a treća, madraska oblast, ostala je lojalna Britancima. Teritorijalno, ustanak je zahvatio dolinu Ganga (od Kalkute isključno do Delhija zaključno) i centralne provincije.

Ustanak je pogodio Britance u nezgodnom času. Prema 311.000 domorodačkih trupa (zajedno sa lokalnim milicijama) bilo je svega 40.000 britanskih. Taj nepovoljan odnos, umesto normalnog 3:1

kako se dotle održavao, nastao je zbog krimskog rata, odakle se neke britanske trupe nisu vratile. Tom prilikom su smanjeni i britanski kadrovi u indijskim jedinicama. Uz to se veliki deo britanskih trupa nalazio u tek osvojenom Pandžabu.

Odavde, sa severozapada, upravo je pošla britanska protivofanziva. Delhi je zauzet 20. septembra na juriš sa 12.000 ljudi (četvrtina Britanaca) pod generalom Vilsonom, posle nekoliko dana vrlo krvavih borbi u kojima su napadači izgubili 4.000 vojnika. Zarobljenog (poslednjeg) mogula, Bahadura Šaha, internirali su a njegova dva sina i unuka pobili, čime se dinastija sasvim ugasila. Konpur, na Gangu, koji su pobunjeni sipoji na čelu sa Nana Sahibom, jednim od razbaštinjenih kneževa Marata, bili zauzeli 27. juna i gde su pobili britanski garnizon sa ženama i decom — obostrano se rat vodio svirepo — povratio je general Hevlok dolazeći iz Alahabada. Laknau, gde se britanski garnizon održao, deblokirao je Hevlok 25. septembra a po drugi put 16. novembra general Kolín Kembel, glavni komandant u Indiji koji je došao da zameni umrlog Ensona. U međuvremenu su ustanici iz Gvaliora, predvođeni Tantijom Topi, krenuli na Konpur i 26. novembra odbacili garnizon u utvrđenja. Naišav iz Laknaua, Kembel je 6. decembra tukao Topija kod Konpura. Bila je to rešavajuća bitka ustanka. Vrativši se na Laknau sa 30.000 i moćnom artiljerijom Kembel je marta 1858. konačno deblokirao grad pošto je razbio ustanike koji su ga opsedali.

Maharana od Džansija se takođe pridružila ustanku. Protiv nje krenuo je general Rouz sa trupama iz Bombaja u sadejstvu s jednom kolonom iz Madrasa. Dok je opsedao Džansi naišao je Topi. Njega je Rouz tukao 1. aprila 1858. na reci Betvi a dva dana kasnije zauzeo na juriš i grad Džansi. Odavde je krenuo na Kalpi gde je 22. maja razbio maharanu i Topija koji su zatim nastavili borbu u tvrđavi Gvalior. Maharana je poginula u borbi 17. juna, a 20. juna predao se i Gvalior. Tantija Topi je uhvaćen tek aprila 1859. i obešen. Sudbina Nana Sahiba nije poznata. Red je povraćen u Indiji tek krajem 1859. pošto je mnoštvo letećih kolona prokrstarilo ustaničke oblasti. Tada je u Indiji bilo 96.000 ljudi britanskih trupa, a indijska domorodačka vojska reorganizovana onim elementima koji su Britancima ostali verni. Istočnoindijska kompanija je ukinuta 1858. a vlast nad Indijom je preuzela britanska vlada. Kompanijske pukove (9 pešadijskih i 4 konjička) preuzela je britanska vojska.

Francuski kolonijalni pothvati doimperijalističkog perioda — u Senegalu, Madagaskaru, Indokini i Okeaniji, da pomenemo samo najznačajnije — dobiće tek posle rata 1870—71. izrazitiji imperijalistički karakter, pa će se tada i obraditi. Ovde pripadaju samo invazija Alžira i ekspedicija u Meksiko.

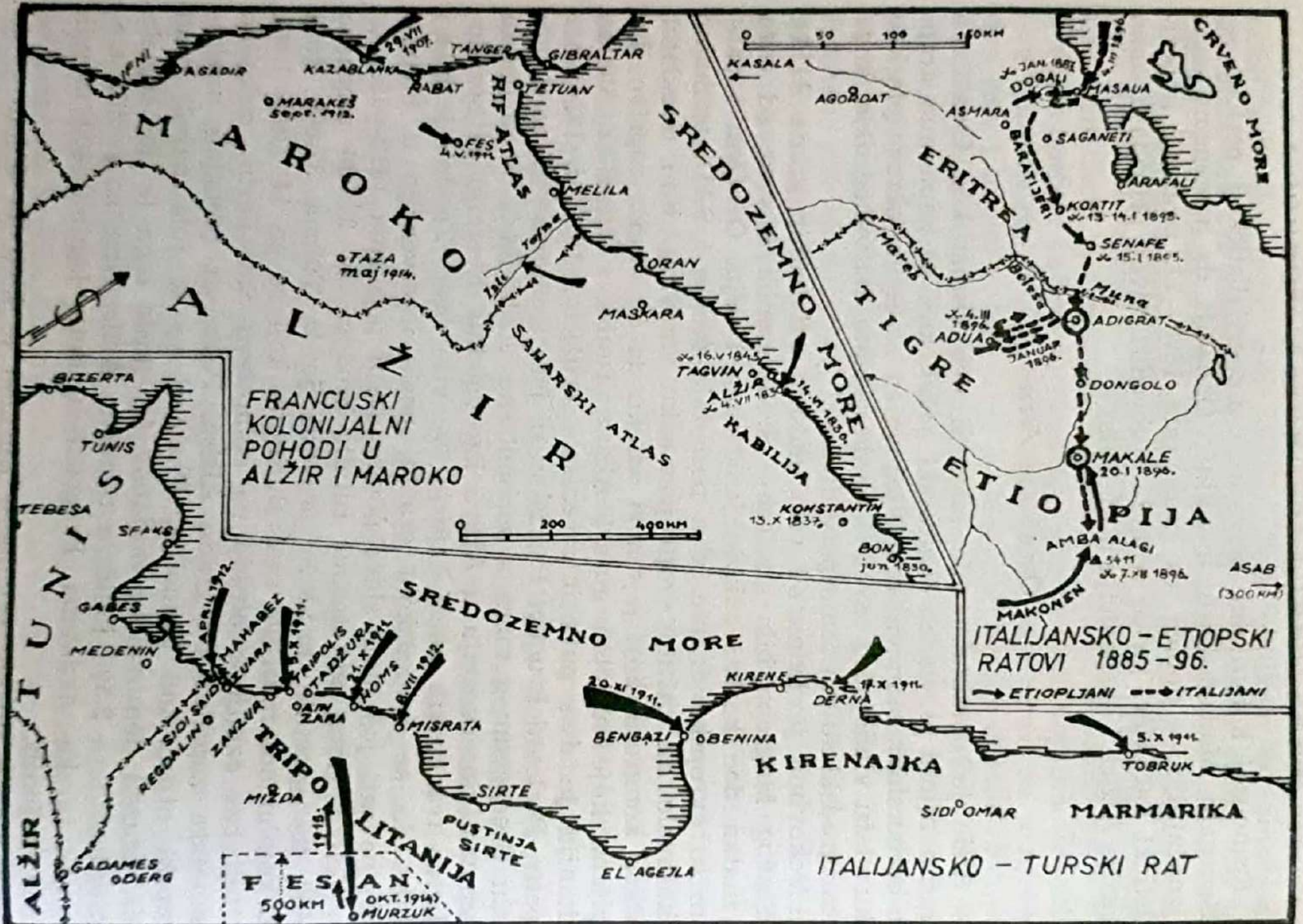
Osvajanje Alžira

Alžir je nominalno bio sastavni deo Osmanskog Carstva a stvarno njime je vladao janičarski *odžak* koji se nametnuo arapsko-berberskom stanovništvu. Njegove su glavešine obrazovale kao neku vrstu vladajućeg saveta i birale regenta, nazvanog *deja*, koga je carigradski sultan samo potvrđivao.

Vekovima je jedna od vrlo unosnih privrednih grana Alžira i čitavog Magreba bilo gusarenje Sredozemnim morem, od čega je znatan deo koristi odlazio janičarima i deju. Oružjem i dan-
kom su evropske države, a u poslednje vreme i SAD, uzaludno pokušavale da zaštite svoju pomorsku trgovinu. Kao mandator Bečkog kongresa, koji je doneo odluku da se okonča ropstvo Evropljana koje su oteli gusari Alžira, Tunisa i Tripolisa, Velika Britanija je dva puta intervenisala oružjem, 1816. i 1824, bez uspeha. Poslovni krugovi Pariza su se jače zainteresovali za drugu obalu Sredozemnog mora a nepopularna vlada Šarla X je počela posmatrati intervenciju u Alžiru kao zgodnu diverziju za nezadovoljstvo francuskih masa koje je sve više raslo. Zgodna je bila i prilika da se francuskom oružju, posle intervencije u Španiji 1823, povrati još malo slave potamnele u porazima 1812—15.

Velika flota od stotinu ratnih brodova sa 27.000 mornara i 400 transportnih brodova prevezla je iz Tulona 37.000 ljudi pod komandom ministra rata Burmona koji su se 14. juna 1830. iskrcali bez ozbiljnog otpora na poluostrvu Sidi Feruh, nekoliko kilometara zapadno od grada Alžira. Pošto su savladali tursko-arapski otpor kod Staelija, Francuzi su 4. jula napali grad Alžir, zauzeli dominantan Sultanov for posle čega je dej Husein kapitulirao i sa 2.500 janičara napustio Alžir, čime se svršila trovekovna turska vladavina. Francuzi su dotle izgubili 400 mrtvih i 1.900 ranjenih.

Na glas o julskoj revoluciji Burmon je hteo da delom svoje vojske podrži Šarla X, ali se admiral Dipere, komandant flote,

Škica br. 82

ITALIJSKI I FRANCUSKI KOLONIJALNI RATOWI U SEVERNOJ AFRICI

usprotivio. Bela burbonska zastava je i u Alžiru zamenjena trobojkom. Burmona je smenio Klozel. Alžirska ekspedicija je nastavljala pod julskom monarhijom. Buržoazija koja sada vodi u Francuskoj glavnu reč nije ispustila plen iz ruku.

Do leta 1833. Francuzi su zauzeli samo uzani primorski pojas od Bona do Orana. Okupacione trupe smanjene su na desetak hiljada ljudi, a domaće formacije koje su Francuzi počeli da stvaraju nisu mogle nadoknaditi povučene pukove. Praktično, Francuzi su držali samo neke primorske gradove. Van njih bili su izloženi napadima međusobno nepovezanih četa. Otpor Arapa organizovali su tek Abd el Kader, emir Maskare, i Hadži Ahmed, bej Konstantina. S prvim su Francuzi 26. februara 1834. zaključili Demišelov sporazum, nazvan po istoimenom francuskom generalu, što nije prekinulo neprijateljstva. Iduće godine Abd el Kader je preoteo grad Medeju a 25. juna u močvarama La Makta, blizu Orana, gotovo uništio jednu francusku kolonu od 2.000 ljudi. Francuzi su se zadovoljili zauzećem Maskare, 7. decembra, da bi se okrenuli protiv Hadži Ahmeda koji je napadao Bon na drugom kraju Alžira. Pod Konstantinom Klozel je krajem novembra 1836. pretpreo težak neuspeh. Na to je Bižo, guverner Orana, 29. maja 1837. postigao sa Abd el Kaderom sporazum u Tafni kojim mu je prepustio svu unutrašnjost Alžira, pa je general Vale 23. oktobra iste godine mogao zauzeti Konstantin.

Pokušaj uspostavljanja kopnene veze Konstantina sa gradom Alžinom, Abd el Kader je protumačio kao povredu ugovora u Tafni i 18. novembra 1839. objavio Francuzima rat. On je dotle organizovao svoje snage, formirao je i odred vojske na evropski način. Generalu Bižou, koji je decembra smenio maršala Valea na položaju guvernera Alžira, stavljeno je na raspolaganje 100.000 ljudi. On je krenuo u ofanzivu novom strategijom, akcijom mnoštva lakih pokretnih kolona sa komorama na tovarnoj stoci. Pošto je zauzeo niz Abd el Kaderovih uporišta, zajedno sa Maskarom (1841), primorao ga je da se povuče u pustinju. Blizu Tagvina, jugozapadno od Alžira, 16. maja 1843. Francuzi su ga iznenadili posle čega se sklonio u Maroko. Kada je marokanski sultan odbio da ga izruči, Bižo je upao u njegovu zemlju i tukao Marokance kod Islija 14. avgusta 1844, posle čega je sultan priznao Francuzima alžirske granice iz doba turske dominacije i obavezao se Tangerskim sporazumom od 10. septembra da će proterati Abd el Kadera koji je otada nastavio da ratuje u okolini Orana. Opkoljen sa svih strana predao se decembra 1847. Posle toga glavni

nosio otpora bili su berberi Kabilije, visoravni istočno od Alžira, koju je savladao Mak Maon tek 1857.

Osvojeni Alžir, od 1848. *francuska teritorija*, postao je zemlja francuske kolonizacije. Broj francuskih i evropskih kolonista, naseljenih brigom države, dostigao je 1861. preko 200.000 ljudi koji su se smestili na najboljoj zemlji otetoj na razne načine od domorodaca, najviše brutalnim sistemom *kantonmana*, drugim rečima sužavanjem teritorija arapskih plemena. Napoleon III je ukinuo tu praksu i pretvorio državnu kolonizaciju — kolonizaciju siromaha — u kapitalističku. U samoj konstantinskoj oblasti 410.000 hektara podeljeno je na 110 ličnosti i društava, od čega je Opšte alžirsko društvo dobilo 100.000. Na drugom kraju Alžira druga jedna kompanija dobila je 65.000 hektara uz jedinu obavezu da podigne jednu branu. Ovaj sistem *individualne inicijative* — kako je nazvan — jedno vreme je praktično prekinuo kolonizaciju Evropljana.

Relativan mir koji je posle savlađivanja Kabilije nastao u Alžiru prekidan je u više mahova, naročito na jugu 1864. i 1866—70. Ustanak širih razmera buknuo je posle francuskog poraza u Evropi 1870—71. Povod su dali domorodački pukovi koji su odbili da ratuju u Evropi. Ustanak pod vođstvom Muhameda el Mokranija je zahvatio najpre oblasti Konstantina i Alžira a zatim svu Kabiliju i jug. Do kraja 1871. je ugušen dovučenim trupama iz metropole. Tom je prilikom oduzeto domorocima stotine hiljada hektara u korist francuskih doseljenika, delom iz Elzasa i Lotaringije koji su napustili svoje domove pred nemačkom okupacijom. Ustanici iz 1876. i 1881, prilikom napada na Tunis, imali su lokalni karakter. Kasnije je prodor Francuza kroz Saharu na jug dao povoda mnogim borbama.

Ekspedicija u Meksiko 1861—1867.

Otkako je stekao nezavisnost, Meksiko je bio poprište borbi između klerikalne i liberalne partije. Kao odjek španske dominacije klerikalci su u početku vodili glavnu reč, a 1857. izabran je za predsednika Benito Huares, čist Indijanac, odlučan antiklerikalac koji je ukinuo mnogobrojne manastire, sekularizovao ogromna crkvena dobra i uveo civilni brak. Suprotna partija pod Miramonom latila se oružja. Huares se održao i do decembra 1860. umirio zemlju.

Pritisnut finansijskim teškoćama Huares je odložio plaćanje dugova koje je Miramon učinio u borbi protiv njega. Pogodene ovom merom, Španija, Velika Britanija i Francuska složile su se Londonskom konvencijom oktobra 1861. da intervenišu oružjem. Pri tome je španski dvor nameravao da Meksiku nametne monarhijski režim sa burbonskim princom, a za Napoleona III, pod uticajem njegove žene, carice Evgenije, intervencija je u Meksiku trebalo da bude krstaški pohod u interesu crkve. Trebalo je stvoriti moćnu katoličku državu pod Maksimilijanom, bratom austrijskog cara Franje Josipa, sposobnu da zaustavi uznemiravajuću ekspanziju Anglo-Saksonaca, možda i da povрати Teksas i Kaliforniju i podrži katolike u Lujzijani, ranijoj francuskoj koloniji. Trenutak nije bio nepovoljan. Nalazeći se u građanskom ratu, SAD nisu mogle da insistiraju na Monroevoj doktrini. Ove fantastične ideje nazvali su njihovi tvorci *najveća misao* (Napoleonove) *vladavine*.

Španski general Prim iskrcao je 6.000 ljudi u Vera Krusu decembra 1861, a 2.500 Francuza je tu naišlo januara iduće godine. Britanci učestvuju samo flotom. Pod tim pritiskom Huares je pristao da plati što je utvrđeno ugovorom u Soledadu 19. februara. Španci i Britanci su zatim povukli svoje snage. Prim je uvideo vrlo brzo da monarhijska ideja nema korena u Meksiku. Ostali su Francuzi da nastave rat himera.

Komandant francuskog ekspedicionog korpusa (7.300 ljudi), general Lorance, zauzeo je grad Orisabu 19. aprila 1862. gotovo bez otpora, a u napadu na Pueblu, koju je branio general Saragosa, pretrpeo je 5. maja krvav neuspeh. Na njegovo mesto Napoleon šalje u Meksiko generala Forea sa novih 30.000 ljudi. Fore zauzima Pueblu 17. maja 1863. pošto je general Bazen kod San Lorensa, 13. maja, tukao meksičku deblokadnu vojsku. Fore je 3. juna ušao u grad Meksiko, a Huares se povukao u unutrašnjost ne napuštajući borbu.

Konstituanta, koju su sazvali Francuzi, proglasila je za cara Maksimilijana. U njoj je bilo predstavljeno samo 350.000 ljudi od 7 miliona stanovnika. Posle izvesnog kolebanja Maksimilijan je prihvatio presto pošto mu je Miramarskom konvencijom Napoleon obećao vojnu podršku do 1868. Dobivši papin blagoslov stigao je u Meksiko maja 1864. Priznale su ga sve evropske sile, samo su SAD odbile da to učine. Negodovale su i države Južne Amerike.

Francusko oružje nije bilo dovoljno da Maksimilijanu obezbedi meksički presto protiv narodne volje. Bazen je krajem 1865. raspolagao sa 28.000 Francuza, 20.000 Meksikanaca—Maksimilija-

novih pristalica, 8.500 lokalnih trupa, 6.000 austrijskih i 1.300 belgijskih dobrovoljaca, ukupno sa 63.000 vojnika od kojih je samo polovina bila upotrebljiva za operacije. S tim snagama nisu se mogli uništiti Huaresovi gerilci. Oni su iscrpljivali Bazenu vojsku, presecali joj komunikacije, naterivali je na vrlo nesigurnu odbranu. Bazen je pokušao terorom. Dekretom od 3. oktobra 1865, koji je potpisao Maksimilijan, proglašeno je da neće više biti zarobljenika, što je značilo da će ih ubijati. Na osnovu toga su pogubljeni Huaresovi zarobljeni generali Arteaga i Salasar. To je meksikanskoj oslobodilačkoj borbi dalo samo svirep, beskompromisniji karakter.

Kraj američkog građanskog rata iz osnova je izmenio Bazenu situaciju. Strepeći od američke intervencije, Napoleon ga je upozoravao da drži trupe na okupu što je zahtevala i situacija na terenu gde su izolovani francuski odredi znali stradati. To je ujedno značilo prepustiti zemlju Huaresu. Pod pritiskom SAD i situacije u Evropi, gde je pruska pobeda nad Austrijom 1866. temeljno izmenila političke i strategijske odnose, Napoleon je februara 1867. povukao svoje trupe uprkos Maksimilijanovim protestima, kome je zauzvrat bio uzaludno savetovao abdikaciju da bi se izabrao predsednik republike po volji Meksikanaca a Francuzi spasli obraz. Sa poslednjim pristalicama Maksimilijan se zatvorio u Keretaru, severozapadno od Meksika, gde je 15. maja 1867. savladan, mesec dana kasnije osuđen na smrt, a 19. juna streljan. Više po gubitku prestiža nego po snazi, Meksiko je za Napoleona III značio približno ono što je bila Španija za njegovog velikog strica.

2. IMPERIJALISTIČKI KOLONIJALIZAM

Nove kolonijalne koncepcije sazrevale su naglo. Proizvodnja, komunikacije, finansijski kapital sve su brže pretvarali merkantilistički kolonijalizam u imperijalistički. U kolonijama imperijalizam dobija svoj neposredan izraz.

Novog maha prekomorskim akcijama dalo je otvaranje Sueckog kanala koji je, uz razvoj parobrodarstva, približio bazen Indijskog okeana i Pacifika na dohvat Evrope. Ekonomska kriza iz 1873. je učvrstila uverenje da treba tražiti prekomorska tržišta. Umešali su se i vojnopomorski imperativi. Trebalo je na svim morima podići slagališta uglja i obezbediti tehničku pomoć novom

pogonskom sredstvu što se pretvorilo u strategijska uporišta. Posle 1878, kada su Berlinskim kongresom regulisana evropska pitanja, evropske sile se velikim delom svoje aktivnosti podaju kolonijalnoj ekspanziji. Stvara se kolonijalna psihoza koja gura i u neracionalne poduhvate samo da bi se zahvatile što veće površine Zemljine kugle — bile to i pustinje — da bi se što veći deo svet-skog atlasa obojio sopstvenom nacionalnom bojom. Na kolonijalnom poslu, pored ekonomskih impulsa i strategijskih obzira, nacionalni prestiž nije bila najmanja poluga. Velika država — govorio je francuski državnik Žil Favr, veliki pobornik kolonijalizma — dužna je da širi svuda gde može svoj jezik, svoje oružje, svoju zastavu, svoj genije.

Kolonijalna ekspanzija se ostvaruje principijelno na dva načina. U retko naseljenim krajevima slabije civilizacije i neizgrađene državne organizacije — kao u crnoj Africi — ide se na direktan posed; u gusto naseljenim državama starih kultura — kao u Aziji — traže se interesne sfere koje treba da osiguraju rentabilan plasman kapitala i robe. Dva tipa kolonijalizma, neposredan i posredan, sa istim ciljem, što intenzivnija eksploatacija kolonijalnih objekata — zemalja i naroda. Uzaludno su intelektualci i socijalisti osuđivali skupocene i nehumane kolonijalne akcije preduzete u korist uzanog kruga kapitalista, tvrdeći da bi se uloženi novac bolje iskoristio u metropolama za opšte blagostanje. Drugi su hvalili njegovu civilizatorsku i nacionalnu misiju. U svakom slučaju buržoaska eksploatacija unela je u kolonije nove elemente koji će ubrzati njihov društveni razvoj.¹⁸⁵

Velika Britanija je na čelu kolonijalne ekspanzije već više od dva veka. Ali kada je Dizraeli, njen prvi ministar, 1. januara 1877. proglasio britansku kraljicu Viktoriju *caricom Indije* on je kolonijalizmu dao novo ime, sadržaj i polet. Svi se britanski posedi sada povezuju u jedinstven pojam — *British Empire* — koji će se ekonomski i strategijski izgrađivati kao celina. Za Britanijom će ići Francuska koja će sebi stvoriti takođe čitavu kolonijalnu imperiju. Pored drugih starih kolonijalnih sila koje će grčevito čuvati svoje ranije stečene posede, na kolonijalnu arenu pojavljuju se Nemačka, Italija, SAD i Belgija.

¹⁸⁵ K. Marks, *Budući rezultati britanske vladavine u Indiji* (K. Marks-F. Engels, *Izabrana dela*, I, str. 326—332).

Zaostala i politički neorganizovana, neistražena, tajanstvena Afrika nudila se kao najprimamljiviji plen. Političkom kolonijalizmu krče put istraživači, misionari, trgovci.

Tunis

U kulisama Berlinskog kongresa francuskom ministru spoljnih poslova je njegov britanski kolega Solzberi, sa znanjem premijera Dizraelija, ponudio Tunis, tada regenstvo pod naslednim bejovima koje je samo teorijski pripadalo Osmanskom Carstvu, sa čim se složio i Bizmark. Za Britance je ponuda značila kao neka kompenzacija za Kipar, koji su oni tada dobili na Kongresu, a nemački kancelar je nastojao da Francusku odvrati od Rajne i revanša. U isto vreme i na isti način Bizmark je ponudio Tunis i Italijanima, za koji su se oni bili već živo zainteresovali, smatrajući ga prirodnim produženjem Italije, a Solzberi, za nijansu manje dvoličan od Bizmarka, govorio im je da zauzmu „nešto“ u Severnoj Africi. Obojica su smatrala da je francusko-italijansko suparništvo korisno za njihovu politiku. U Tunisu se već odavna vodila potmula borba između francuskih i italijanskih interesa.

Francuzima nije bilo teško naći povod za napad. Granična plemena nisu mnogo poštovala tunisko-alžirsku granicu. Pod generalom Foržemolom 23.000 ljudi krenulo je 22. aprila 1881. iz Bona i Tebese i upalo dolinom Međerde u Tunis, tobože da kazne pleme Krumir koje je često prelazilo na alžirsku stranu. Otpora je bilo malo. Grad Kef se predao 26. aprila. Jedna se francuska brigada iskrcala 10. maja u Bizerti pod generalom Brearom koji je dva dana kasnije u Bardu prinudio beja Muhameda es Sadoka na ugovor o francuskom protektoratu. Do prvih dana juna Krumiri su bili umireni. Ali već početkom jula buknuo je ustanak na jugu pod vodstvom Ali ben Kalife, glavarara najmoćnijeg plemena visoravni Sahela. Njemu se pridružio i grad Sfaks koji je zauzela francuska flota 16. jula, pošto ga je pretvorila u prah i pepeo. Kalifa je nastavio borbu južnije, gde je digao na oružje sva plemena između Gabesa i Tripolitanije. Francuska flota je zauzela Gabes 23. jula, ali je trebalo savladati unutrašnjost. Taj je zadatak poveren Sosjeu sa novim ekspedicionim korpusom od 30.000 ljudi. Zauzećem svetog grada Kajruana, 26. oktobra, praktično su umireni

sever i centar Tunisa. Na jugu, gde je ustanike pomagao tripolitski paša, borbe su potrajale do proleća 1883.

Italija i Turska su uzaludno protestovale protiv francuske intervencije. Duboko razočarana, Italija se približila Nemačkoj i Austro-Ugarskoj i s njime zaključila Trojni savez.

Egipat i Sudan

Egipatskom paši Ismailu sultan je 1867. podario titulu *kediva* (gospodara) koja je značila bezmalo suverenitet. Pod njegovom vladavinom otvoren je 1869. Suecki kanal. On je 1872. krenuo u osvajanje juga, zauzeo Sudan, ali se upad u Etiopiju završio porazom. To je dovršilo državne finansije već dovedene u kritičan položaj bezumnim kedivovim rasipništvom. Svoj paket akcija Sueckog kanala prodao je Ismail Velikoj Britaniji 1875. čime je ona na ovaj za nju vitalan vodeni put stekla ista prava kao i Francuska. Ove dve glavne verovničke sile su prezaduženom Ismailu nametnule 1876. finansijsku kontrolu a kada se on tome usprotivio sultan ga je zamenio njegovim popustljivijim sinom Tefvikom.

Mešanje evropskih sila u unutrašnje poslove zemlje izazvalo je revolt Egipćana, u prvom redu oficira koji su bili glavni branioci nacionalnih interesa. Na čelo pokreta protiv stranaca a i u odbranu felaha od feudalaca i aristokratije, okupljene oko strane (albansko-turske) dinastije, stao je pukovnik Arabi, sin felaha, koji je kao ministar rata uzeo praktično svu vlast u svoje ruke. Da sačuvaju svoje finansijske interese Velika Britanija i Francuska poslale su pred Aleksandriju svoje eskadre. Ali su Britanci intervenisali sami. Ne odričući se svojih interesa u Egiptu, Francuska se povukla, strepeći od nemačke intervencije u Evropi. Britanci su 11. jula 1882. bombardovali Aleksandriju, a četiri dana kasnije su je i zauzeli. Pošto su i Italijani odbili da učestvuju u oružanoj intervenciji — bombardovanje Aleksandrije šokiralo je Evropu — nastavili su je Britanci sami. Za njih sada nije bila više u pitanju zaštita Kanala već kontrola celog Egipta. Protestovala je jedino Rusija.

U avgustu se pred Aleksandrijom pojavila britanska flota sa dve ukrcane divizije i nešto indijskih trupa pod generalom Vulzijem. Arabi-paša se glavninom bio takode orijentisao prema Aleksandriji. Vulzli je razglasio da će izvršiti desant u Abukiru, a zatim je flotom ušao u Kanal i iskrcao se bez otpora u Ismailu, na ogorčenje Lesepsa, konstruktora Kanala, što se njegovo delo

upotrebljava za takve svrhe. Arabi-paša je na to sa 25.000 ljudi zauzeo položaj kod Tel el Kebira, na putu Ismaila—Kairo, gde se utvrdio. Da bi izbegao gubitke na otvorenoj glasilji pred protivničkim položajem, Vulzli je sa 13.500 ljudi i 60 topova krenuo u napad 13. septembra posle ponoći, orijentišući se prema zvezdama, i u zoru je razbio iznenađene Egipćane. Uveče 14. septembra britanska konjica je bila u Kairu, gde joj se predalo 10.000 ljudi. Arabi-paša je otišao u izgnanstvo.

U međuvremenu, 1881, Sudan se pobunio protiv egipatske okupacije. Muhamed Ahmed, nazvan Mahdi, što znači Muhamedov prorok, proglasio je *sveti rat* protiv *Turske* (u stvari Egipćana čije su paše bile većinom Turci). Posle britanske okupacije Egipta u Sudan je upućen pukovnik Hiks (Hiks-paša) sa nekoliko britanskih oficira i 8.000 do 9.000 Egipćana. Sva je ova ekspedicija uništena kod Kažgila novembra 1883. Januara 1884. poslat je u Kartum britanski general Gordon, ranije egipatski guverner Sudana, da evakuiše garnizon. Njega su u gradu blokirali *derviši*, kako su zvani Mahdijevi vojnici. Jednu egipatsku kolonu od 4.000 ljudi koja je pod Baker-pašom krenula iz Suakina gotovo je uništio Osman Digna kod El Teba februara 1884, a dve britanske pešadijske i jedna konjička brigada, kojima je komandovao general Grejem, jedva su se održale u kari i uz velike gubitke marta i aprila kod El Teba i Tamaina. Gordon se najlakše mogao deblokirati dolinom Nila. Tuda je krenuo Vulzli, a kada je stigao pred grad 28. januara bilo je već prekasno. Sudanci su noću 25/26. januara zauzeli Kartum na juriš pri čemu je Gordon poginuo. Londonska vlada je tada rešila da privremeno odustane od daljih intervencija. Britanske trupe su povučene na Asuan. Zatim su Sudanci zauzeli Kasalu. Muhameda Ahmeda, umrlog juna 1885, zamenio je Abdula kao *kalifa* (zamenik).

Do 1896. su Sudanci ostavljeni sami sebi. Njihov napad leti 1889. kod Vadi Halfe odbile su britansko-egipatske trupe. U međuvremenu organizovali su Britanci egipatsku vojsku kojoj su dodali i nekoliko sudanskih bataljona, sve pod svojim oficirima. Kičener, egipatski *serdar* (glavni komandant) krenuo je juna 1896. od Vadi Halfe na jug sa 5 egipatskih i 6 sudanskih bataljona, nešto konjice i artiljerije, gradeći za sobom železnicu. Krajem godine zauzeta je Dongola, što je omogućilo izgradnju pruge od Vadi Halfe do Abu Hamada kroz Nilovu okuku. Abu Hamad je zauzet 7. avgusta 1897. gde je pruga stigla krajem oktobra. Tu je Kičener pojačan jednom britanskom brigadom, pa je u svemu

raspolagao sa 14.000 ljudi. Na Atbari, 8. aprila, uz gubitak od 500 ljudi tukao je jednu sudansku približnu snagu. Pojačavši se na 25.000 ljudi novim britanskim i egipatskim trupama, krenuo je Kičener na Omdurman levom obalom Nila. Raspolagao je i sa deset topovnjača dovezenih po delovima iz Britanije i prenesenih na rukama preko katarakta. Na desetak kilometara od Omdurmana došlo je do rešavajuće bitke 2. septembra 1898. U liniji, čovek do čoveka, anglo-egipatske trupe su dočekivale juriše derviša ubitačnom vatrom, kao Napoleon pod Piramidama, samo neuporedivo efikasnijom puškom. Do borbe prsa u prsa došlo je samo jednom kada je britanska konjica izvršila ispad. Nijednog trenutka nije ishod bitke bio u pitanju. Od 60.000 ljudi derviši su imali 10.000 mrtvih, 1.600 ranjenih i 4.000 zarobljenih, a Anglo-Egipćani svega 500. Bio je to više pokolj nego bitka. Iste večeri Kičener je ušao u Kartum. Raniji egipatski Sudan ugovorom od januara 1899. stavljen je pod britansku zaštitu, pa se otada govori o Anglo-Egipatskom Sudanu.

Italijansko-etioipski rat 1895—1896.

Jedno italijansko parobrodsko društvo otkupilo je 1861. od lokalnog sultana zaliv Asab, gde je osnovalo slagalište uglja. Ovaj posed, znatno proširen, preuzela je 1882. italijanska država, a 1885. pripojena je i Masua u sporazumu sa Britanijom kojoj je išlo u prilog da se mahdijevci odseku od mora. Egipat i Turska su uzaludno protestovali.

Italijanska penetracija u unutrašnjost izazvala je otpor Etiopljana. Jedna italijanska kolona od 500 ljudi uništena je januara 1887. kod visa Dogali. Marta 1888. negus Jovan IV kreće protiv Italijana ali se mora vratiti zbog upada mahdijevaca u njegovu zemlju. U borbi s njima poginuo je kod Matame marta 1889, a njegov naslednik Menelik II je 2. maja zaključio sa Italijanima sporazum u Učaliju po kome je Etiopija za dobijeno oružje i novac priznala italijanske posede sa južnom granicom na liniji Arafali—Saganeiti, dala neke trgovačke olakšice i saglasila se sa posredništvom Italije u svojim odnosima sa Evropom, što su Italijani protumačili kao protektorat i u tome smislu notificirali sporazum evropskim silama koje su ga prihvatile bez protesta. Avgusta 1889. zauzeta je Asmara. Od 1. januara 1890. italijanski posedi na Crvenom moru nazvani su Kolonija Eritreja.

Italijanska vlada pod predsedništvom Krispija, temperamentnog pobornika ekspanzije, išla je za efektivnom vlasti nad Etiopijom. Jedno od sredstava bilo je sejanje nesloge između rasova i negusa. Sa rasom Tigrea, Mangašom, Italijani su 6. decembra 1893. zaključili sporazum što je negusa žestoko naljutilo. On je 27. februara 1893. otkazao Učaliski ugovor. Zauzeti borbom sa mahdijevcima od kojih su 17. jula 1894. oteli Kasalu, Italijani nisu odmah reagovali. Dotle se ras Mangaša pokorio negusu. Pod pritiskom Italijana ujediniła se sva Etiopija. Krajem decembra krenuo je general Baratijeri, guverner Kolonije na Aduu, ali se pod pritiskom Mangaše morao povući. Kod Koatita, 13—14. januara 1895. i kod Senafea 15. januara, Baratijeri tuče Mangašu. Zauzima Adigrat i Aduu koju napušta po nalogu iz Rima gde je trenutno bila ojačala antikolonijalna struja. Ovlašćen avgusta 1895. da okupira ceo Tigre, Baratijeri ponovo zauzima Aduu, Makale i Ambu Alagi. Raspolaže tada sa 14 bataljona, što italijanskih što domorodačkih, jednim eskadronom, dvema brdskim baterijama, u svemu sa 15.000 ljudi. Ras Makonen uništio je 7. decembra italijansku posadu u Ambi Alagi (1.700 ljudi), a 20. januara predala mu se posada Makale (1.200). Adua je ponovo napuštena.

Ovi neuspesi su izazvali veliko ogorčenje u Italiji. Krispi pojačava Baratijerija i navaljuje na njega da jednom svrši sa Etiopijom. Najzad ga smenjuje, ali mu ne saopštava odmah svoju odluku. Dok je general Baldisera, njegov naslednik, plovio prema Eritreji, Baratijeri se rešio na ofanzivu. Raspomagao je sa 33.000 ljudi zajedno sa desetak hiljada domorodaca, a na putu iz Italije su bile još dve divizije u svemu oko 16.000 ljudi. Prema italijanskim ocenama Etiopljani su u rejonu Aduie imali oko 70.000 ljudi, od čega 10.000 konjanika. Baratijeri je uveče 29. februara 1896. krenuo pod mesečinom u tri kolone sa 15.000 ljudi i 56 topova na položaj pred Aduu da tu sačeka napad Etiopljana. Ali kolone nisu stigle na označen položaj. Napadnute u zoru, do podne su sve razbijene. Italijani su imali oko 6.000 mrtvih (295 oficira i 4.050 podoficira i vojnika Italijana), a preko 1.800 je zarobljeno. Zajedno sa ranjenicima izgubljeno je 57 odsto oficira i 43 odsto vojnika. Veće gubitke Italijani nisu imali u svima ratovima za nezavisnost zajedno.¹⁹⁶ Baldisera se iskrcao 4. marta u Mesau, deblokirao Adigrat pa evakuisao Tigre. Mirom u Adis Abebi 26. oktobra 1896. ukinut je Učaliski ugovor, priznata nezavisnost Etiopije a njena granica određena na liniji Mareb — Belesa — Muna.

¹⁹⁶ A. Cabiati i E. Grasselli, *Le guerre coloniali d'Italia*, str. 138.

Somaliju, na rogu Afrike, dotle su podelili Britanci, Francuzi i Italijani utvrdivši sporazumno međusobne granice. Na značajniji otpor naišli su samo Britanci protiv kojih je Muhamed bin Abdulah Hasan 1901. pokrenuo čitav *sveti rat*. Savladan je tek 1920.

Porobljavanje podsaharske Afrike

Crna ili podsaharska Afrika prosto je razgrabljena poslednje tri decenije pred prvi svetski rat. Sa uporišta na obali krenulo se u unutrašnjost sa svih strana, stopama istraživača, misionara i trgovaca. Starim kolonijalnim silama — Britaniji, Portugaliji i Francuskoj — pridružila se Nemačka. Bizmark se dugo opirao kolonijalnoj politici smatrajući da Nemačka nije dovoljno bogata da bi mogla izgraditi i održavati flotu kojom će štititi svoje kolonije. Prema njegovim shvatanjima Nemačka je bila i trebalo je da ostane evropska kontinentalna imperija u tesnoj kombinaciji interesa sa izvesnim marginalnim državama nalazeći se u privlačnoj sferi njene moći. Morao je ipak popustiti kolonijalnom pritisku velikog kapitala.

Grabilo se ono što se moglo dohvatiti. Nizale su se aneksije ili protektorati kada je to bilo korisnije. Da bi se uvelo malo reda u ovu bezglavu jurnjavu, punoj potencijalnih sukoba, evropske države (osim balkanskih i Švajcarske) i SAD utvrdile su Berlinskim aktom od 26. februara 1885. neku vrstu međunarodnog kodeksa za podelu Afrike čija su dva glavna principa predviđala da „civilizovana“ država koja poseduje neku tačku na obali ima prava i na unutrašnjost a da samo okupacija ostvaruje to pravo. U suštini međunarodno je legalizovan haos što se jasno odražava i na političkoj karti Afrike pred prvi svetski rat. O pravima i interesima „necivilizovanih“ afričkih naroda niko nije vodio računa. U tom neobuzdanom otimanju njihovih zemalja uočavaju se ipak neke tendencije kolonijalnih sila koje se obavezno sudaraju međusobno. Francuzi povezuju u celinu svoje posede u Severnoj i Centralnoj Africi, a uzaludno nastoje da preko gornjeg Nila prodru na Indijski okean smerom zapad—istok. Na tom pravcu im se isprečila Velika Britanija, čiju će tendenciju sever—jug, kroz Egipat i Sudan prema Centralnoj i Južnoj Africi, preseći nemački istočnoafrički posedi. Portugalci će uzaludno nastojati da spoje Angolu i Mozambik u teritorijalnu celinu. Između njih će se uklinuti Britanci. Belgijski kolonijalizam pokrenuo je kao lični poduhvat belgijski kralj Leo-

pold II, poslovno vrlo preduzimljiv čovek. Stvorio je svoj Kongo (Kinšasa, Leopoldvil), pa ga je, u nemogućnosti da njime upravlja sopstvenim sredstvima, morao predati državi (Belgiji). Sporovi između evropskih kolonijalnih sila rešavali su se bilateralnim sporazumima. Najteži, između Britanije i Francuske izbio je kada su Francuzi iz zapadne Afrike prodrli do Fašode na gornjem Nilu, 10. jula 1898. Kičener je uzaludno zahtevao od njih da napuste dolinu Nila. Između Pariza i Londona spor se zaoštrio do ivice rata. Francuska je najzad popustila. Bio je to početak raspleta mnoštva njihovih međusobnih kolonijalnih sukoba, ne samo u Africi, što je 1904. dovelo do Srdačnog sporazuma (Antante).

Otpora domorodaca bilo je mestimično, više tamo gde je društveni život bio razvijeniji, gde je prelazio plemenske okvire. Ovde se mogu registrovati samo veći pokreti. Britanci su u nekoliko mahova morali ratovati sa konfederacijom ašantskih plemena na Zlatnoj obali (danas Gana). Njena otporna snaga nije slomljena prvim ašantskim ratom (1824—26). Ašantski kralj Kuaka Dua I se ponovo latio oružja 1863. U drugom ašantskom ratu (1873—74) general Vulzli je zauzeo Kumasi pobedivši u teškim borbama Duavog naslednika Kofija Karakarija kod Amodfula i Ordahsua. Konfederacija je tada priznala britanski protektorat, ali britanska vlast nametnuta je tek 1896. kada je Kumasi trajno okupiran. Neuspeo ustanak Ašantija od 1900. završio se aneksijom ašantskih zemalja. U jugozapadnoj Africi Nemci su suočeni sa dva vrlo opasna ustanka, Hotentota i Herera. Prvi je počeo oktobra 1903. pod Mozengom, Vitbojem i Kristijanom, a kada su Nemci protiv njih poslali glavne svoje snage, januara 1904. pod vodstvom Samuela Maharera krenuli su u borbu i 7.000—8.000 Herera. Njihov ustanak je ugušen 1905, a Hotentota tek marta 1907, pošto su Nemci angažovali preko 20.000 ljudi sa 1.000 oficira.

U Južnoj Africi zemlje crnaca su otimali Buri i Britanci, a sudarali se između sebe. Granice burskih republika, Oranjea i Transvala, bile su određene samo na jugu, rekom Oranje, prema Kapskoj koloniji. Na zapadu su Buri ratovali sa Bečuancima, na severu sa Matabeleima, na istoku sa Svasima a najviše sa Zuluima na jugoistoku protiv kojih su pretrpeli izrazit neuspeh. Teškoće Transvala nastale ovim ratovima iskoristili su Britanci i anektirali ga 12. aprila 1877. Time su preuzeli njihove sporove sa Zuluima što je 1878. dovelo do rata. Pod svojim kraljem Kečvajom, Zulu su 22. januara 1879. kod Isandlavane uništili jednu britansku kolonu od blizu 2.000 ljudi, a zatim se dugo odupirali britanskim

snagama. Otpor konfederacije plemena Zulu slomljen je bitkom kod Ulundija 4. jula 1881. Kao mahdijevci kod Omdurmana uzaludno su Zulu nastojali da razbiju britansku karu. Pre toga su, krajem 1880, transvalski Buri pod Pretorijusom, Žuberom i Krigerom ustali na Britance, tukli ih na granici Natala pod Žuberom kod Lejugs Neka i Madžuba Hila i primorali ih da mirom od 3. avgusta 1881. priznaju nezavisnost Transvala i Oranjea pod britanskim „sizerenstvom“, što se moglo protumačiti kako se htelo, pa je Londonskim ugovorom od 27. februara 1884. ta klauzula ukinuta, s tim što je Velika Britanija zadržala samo pravo kontrole spoljnopolitičkih ugovora. Posle pobune 1879—80. protiv vlasti Kapske kolonije stavljeni su Basuti 1884. pod neposrednu britansku kontrolu. Plemena Matabele (Južna Rodezija) Britanci su pokorili 1893, a Bečuanu su okupirali 1885, da bi je deset godina kasnije stavili pod svoj protektorat. Britanska ekspanzija dovela je 1899. ponovo do rata sa Burima koji će se posebno obraditi zbog svog vojnog značaja.

Na obalama Madagaskara Francuzi su od XVII veka posedovali neka trgovačka uporišta. Penetracija u unutrašnjost nailazila je na otpor plemenâ Hova, gospodara visoravni i ostrva, koje podržavaju Britanci, glavni kolonijalni rivali Francuske. Kada je kraljica Ranavalo II osporila strancima pravo posedovanja zemlje, Francuzi su maja 1883. bombardovali i okupirali Majungu, zatim zauzeli Tamatave i Dijego Suares. To nije bilo dovoljno da se pokore Hove. Kada pregovori sa kraljicom Ranavalo III nisu dali zadovoljavajuće rezultate, Francuzi su decembra 1884. okupirali Vohemar i bombardovali glavne luke na istočnoj obali. Do sporazuma je došlo 17. decembra 1885: Francuska je priznala dominaciju Hova nad celim ostrvom, a ovi su joj ustupili nekoliko tačaka na obali i priznali joj praktično protektorat. Britanci su ga takođe priznali, pošto su se Francuzi složili sa njihovim protektoratom nad Zanzibarom.

Pri sprovođenju protektorata nailaze Francuzi na otpor. Posle kratkoročnog ultimatum, predatog oktobra 1894, iskrcavaju kod Majunge 15.000 ljudi pod komandom generala Dišena da bi dolinom reke Betsiboke prodrli ka glavnom gradu Tananarivu koji zauzimaju 30. septembra 1885. Otpora je bilo malo, ali je 4.000 ljudi umrlo od bolesti. Kraljica je morala prihvatiti faktički protektorat. Kada je gro francuskih trupa napustio ostrvo došlo je do nereda koje je ugušio general Galjeni, deportovao kraljicu i 1896. pretvorio protektorat u aneksiju.

Maroko

Početakom XX veka sva je Afrika bila već podeljena među evropskim kolonijalnim državama osim Etiopije i Maroka, donekle i Liberije koja je bila pod jakim uticajem SAD. Libija se nalazila pod turskim suverenitetom.

Za Maroko se interesuje Francuska kao sused Alžira, Španija koja već četiri veka drži uporišta na severnoj obali što nije išlo bez povremenih borbi, a za Britaniju je Maroko bio značajan zbog Gibraltara. Konferencija u Madridu 1880. priznala je Francuskoj značajne privilegije susedstva — zahvaljujući podršci Bizmarka a uprkos otporu Španije i Britanije — a druge sile su dobile široke trgovačke povlastice čak i izvesna eksteritorijalna prava. Za energične i vešte vlade sultana Mulaja Hasana (1873—1894) Maroko je sačuvao svoju nezavisnost. Ipak je Španija 1884. okupirala sahar-sku obalu Rio de Oro, nazvanu i Španska Zapadna Afrika. Francuzi su 1891. anektirali neke marokanske oaze na alžirskoj granici.

Napad na sultanat Maroko dobija nov zamah francusko-italijanskim sporazumom, zaključenim 1. decembra 1900, po kome je Italija ostavila Francuskoj slobodne ruke u sultanatu a ova Italiji u Libiji. Mulajev naslednik Abd el Azis je olakšao penetraciju Francuza svojim raspikućstvom čime je osilio plemenske centrifugalne težnje. Pukovnik Liote, kasniji maršal, iz južnog Alžira otkida od Maroka komad po komad. Ali za nedvosmislenu prevlast nad tom zemljom bila je potrebna saglasnost Velike Britanije koja je postignuta 8. aprila 1904. u okviru Srdačnog sporazuma. Francuska se odrekla svojih „prava“ u Egiptu u korist Britanije, a ova je zauzvrat ostavila slobodne ruke Francuskoj u Maroku uz obavezu da ne podigne utvrđenja prema Gibraltaru a da Tanger, pandan ovoj britanskoj tvrđavi, bude neutralizovan što je ostvareno tek 18. decembra 1923. konvencijom između Britanije, Francuske i Španije. U međuvremenu, ugovorom od 30. juna 1902, Italija se obavezala da će ostati neutralna u slučaju (nemačkog) napada na Francusku. Sa Španijom postigla je Francuska sporazum o podeli Maroka ugovorom od 6. oktobra 1904, po kome je Španija dobila interesnu sferu na severu, u Rifu, a na jugu priznat joj je Rio de Oro.

Dok se Francuska spremala da interveniše u Maroku, preteći se umešala Nemačka iskoristivši zauzetost Rusije na Dalekom istoku u ratu sa Japanom i revolucijom. Ona nameće međunarodnu konferenciju u Algesirasu koja se otvara sredinom januara 1906. Nemci zahtevaju internacionalnu kontrolu Maroka, ali ostaju usam-

ljeni. Algesiraski akt od 7. aprila 1906. ovlašćuje Francusku i Španiju da organizuju policiju u marokanskim lukama pod teorijskom kontrolom jednog generalnog inspektora, Švajcarca ili Holandanina.

U međuvremenu, Francuzi su 29. jula 1907. bombardovali Kazablanku i zauzeli grad. Sultana Abd el Azisa smenjuje tada Abd el Hafiz koji će dati veći otpor. Španci 1909. guše ustanak u severnom Maroku, kojom prilikom proširuju svoju teritoriju, a Francuzi 4. maja 1911. zauzimaju Fes, tobože da bi zaštitili tamošnje Evropljane, što prelazi ovlašćenja dobijena u Algesirasu. Nastaje agadirska kriza koja se rešava ugovorom od 4. novembra 1911. Nemačka se zadovoljava samo delom Konga a Francuzi dobijaju slobodne ruke u celom Maroku. Ugovorom u Fesu od 30. marta 1912. Abd el Hafiz priznaje protektorat Francuske. Španija je dobila enklavu Ifni na atlantskoj obali i u severnom Maroku uspostavila svoj protektorat na osnovu francusko-španske konvencije od 27. novembra 1912. Uz jak otpor Marokanaca, pod komandom Liotea zauzimaju Francuzi Marakeš septembra 1912. a u maju 1914. i grad Tazu. Pred prvi svetski rat imaju tamo 80.000 ljudi. Tokom rata zadržaće tamo svoje bitne pozicije sa znatno smanjenim efekti- vima. Tek posle rata će u teškim borbama savladati zemlju.

Italijansko-turski rat 1911—1912.

Italija je tek 1911. krenula na Libiju u ostvarenju svog sporazuma s Francuskom od decembra 1900. Povod je lako nađen u teškoćama koje su italijanski građani imali sa turskim vlastima u libijskim gradovima. Ultimatum je upućen Carigradu 26. septembra, a rat je objavljen 29. septembra.

Politički i ratni cilj bila je Libija. To je bio i operativni cilj koji se mogao lako izolovati od sveg Osmanskog Carstva neuporedivo nadmoćnom italijanskom flotom. Iz međunarodnih obzira rešila je Italija da ne prenosi rat na balkanske i azijske posede Turske, ma koliko joj bili na dohvatu, bar oni na Jadranskom moru. Trebalo je prosto oteti Libiju u čisto kolonijalnom ratu. Verovalo se da će okupacija glavnih njenih obalskih centara prinuditi Portu na popuštanje, a da će domorodačko stanovništvo (Arapi i Berberi) zauzeti prijateljski stav prema italijanskim trupama, a u krajnjem slučaju da će biti pasivni.

Prema toj optimističkoj proceni u Libiju je upućen Specijalni armijski korpus (general Kaneva) od dve divizije sa jakim kor-

pusnim delovima, u svemu 34.000 ljudi sa 72 topa. U toku rata su tamo upućena još dva štaba divizije sa 7 brigada i mnoštvo drugih trupa — među kojima jedno odeljenje vazdušnih brodova i nekoliko eskadrila (avijacija je u ovom ratu dobila svoje vatreno krštenje) — u svemu 55.000 ljudi i 134 topa. Tokom rata prošlo je kroz Libiju oko 200.000 ljudi. Turci su u Libiji pod pukovnikom Nešat-bejom imali jednu diviziju regularne vojske sa slabim efektivima, od toga u Tripolitaniji oko 5.000, a u Kirenajki 2.000 ljudi. Bilo je i nešto neredovnih trupa prošaranih regularnim elementima pod komandom turskih oficira. U toku rata preko Egipta i Tunisa stiglo je iz Turske nešto kadrova a prokrijumčareno je i oružje tolerancijom britanskih odnosno francuskih vlasti.

Dok se turska flota 28. septembra sklanjala iz Bejruta u Moreuze, italijanski ratni brodovi su blokirali Libiju, presekli kabel Tripolis—Malta i bombardovali radio-stanicu u Derna. Uz snažnu podršku flote Tripolis je zauzet 5. oktobra, istog dana Tobruk, 17. oktobra Derna, 20. oktobra Bengazi, sutradan Homs, uz sasvim slab otpor regularnih trupa. Odmah zatim, neočekivano, stanovništvo je ustalo na oružje i prinudilo Italijane da se povuku bliže obali. Da bi podvukla svoju odlučnost Italija je 15. novembra proklamovala aneksiju Tripolitanije i Kirenajke, neobičan akt usred rata.

Pošto su prikupili jače snage, od kraja novembra do sredine decembra su Italijani proširili mostobran Tripolisa od Zanzura do Tadžure, a u unutrašnjosti do Ain Zare, uz teške borbe. Mostobran kod Homsa proširen je teškim borbama od 1. decembra do kraja februara 1912. Po zauzeću Bengazija, Turci i Arapi su se povukli na Beninu, odakle su 12. marta izvršili jak protivnapad na mostobran koji su Italijani odbili. Oštre borbe vodile su se oko Derne, manje kod Tobruka. Sredinom aprila iskrcala se jedna divizija na poluostrvu Mahabez, 27. juna zauzela Sidi Said, 6. avgusta Zuara, a 16. avgusta Regdalin čime je presekla najseverniji snop karavanskih puteva iz Tripolitanije za Tunis. Misrata je zauzeta 8. jula.

Ni druga se pretpostavka Rima nije ispunila — da će Turska popustiti posle okupacije obale. Da bi se pojačao pritisak, u maju 1912. okupirala je Italija Dodekanez koji će poslužiti i kao uporište za blokadu turskih obala. Otpora je bilo samo na Rodosu. Van Dodekaneza italijanska flota je mestimično stupala u akciju protiv turskih pomorskih delova vodeći računa da ne izazove nepoverenje Velikih sila koje su stale na stanovište da rat treba lokalizovati na Libiju. Austro-Ugarska je, na primer, protestovala povodom nekih

akcija italijanske flote na Jadranu. Porta je popustila tek kada joj je zapretio rat sa balkanskim narodima. U Lozani 18. oktobra 1912. potpisan je mir po kome je Turska dala autonomiju libijskom narodu zadržavši suverenitet kalife, dakle, ne priznavši italijanski suverenitet, a Italija se obavezala da će povući svoje trupe sa Dodekaneza, pošto se Turci povuku iz Libije, što nije ispunila.

Ukupni italijanski gubici: 1.432 mrtva, 4.220 ranjenih i 1.948 umrlih od bolesti.

Posle Lozanskog mira Italijani su otpočeli nadiranje u unutrašnjost na dva međusobno nezavisna pravca, iz Tripolitanije i Kirenajke. Penetracija je išla vrlo sporo a otpor barbara pod Sulejmanom el Barunijem i Muhamedom ben Abdalahom bivao sve jači. Do februara 1914. prodrli su Italijani u Fesan do Murzuka, ali su komunikacije sa obalom bile stalno ugrožene. Do prvog svetskog rata ustanak se proširio svom Tripolitanijom; Italijani su potisnuti ponovo na obalu.

POHOD NA AZIJU

U imperijalističkoj fazi kolonijalizma pohod na Aziju se bezobzirno nastavio od Egejskog mora do Tihog okeana. Govoreno je već o bagdaskoj železnici i o otimanju Dodekaneza. Jači pritisak se oseća u Centralnoj Aziji a najviše na Dalekom istoku.

Ruska ekspanzija

Vekovno rusko nadiranje na istok i jug, u teritorijalnom kontinuitetu kroz retko naseljene oblasti, nema kolonijalni karakter. Pravilnije bi bilo uporediti ga sa širenjem SAD prema Pacifičku, razume se bez divljeg Zapada, istrebljenja autohtonog stanovništva i rezervata. Ali na kraju će se ruska ekspanzija sudariti sa kolonijalnim silama pa je od interesa da se ovde pomene.

Do sredine XIX veka carska Rusija je bila zavládala celim Sibirom sa Čuhotskim poluostrvom i Kamčatkom, pustim oblastima sa po kojim naseljem lovaca i ribara, prostrane zemlje koje se sada naglo kolonizuju političkim prognanicima, kozacima, rudarima i slobodnim seljacima. Otisnuvši se na pučinu, Rusi su zauzeli Kurile a preko Beringovog moreuza prešli su na tle Amerike, gde su pod svoj suverenitet stavili Aljasku sa Aleutima. Posle krimskog rata

a još više posle Berlinskog kongresa, kad se Velika Britanija uz podršku Nemačke i Austro-Ugarske energično isprečila njihovom nadiranjju na Srednji istok, Rusi se šire u Centralnoj Aziji i na Dalekom istoku. U Turkestanu — prostranoj stepi prošaranoj oazama, gde vladaju anahronistički feudalni dinasti u krvavim međusobnim rasprama — krajem šezdesetih godina Rusi potčinjavaju Buharu, 1873. Kivu, 1883. Merv, a 1890—92. penju se na Pamir, na „krov sveta“. Izbili su tako na severne granice Irana i Afganistana, gde se njihov uticaj jako oseća, što je Britance u Indiji izvanredno uznemirilo. Rusko-britanskim ugovorom od 11. marta 1895. u Pamirskoj oblasti utvrđene su ruske granice sa Afganistanom i Kinom, a između ruskih i britanskih poseda uvučen je uzan pojas afganistanskog Pamira, tek da se ne stvori rusko-indijska granica.

Iz Petropavlovska, strategijskog oslonca ruskih poseda na Dalekom istoku, spuštaju se Rusi na jug duž zapadne obale Sahalina, učvršćuju se 1849. na severnom delu ostrva, a iduće godine na ušću Amura osnivaju Nikolajevsk, zatim Aleksandrovska, preko puta Sahalina, a uprkos kineskom protivljenju uspostavljaju izvanredno značajnu vezu Sibira s Pacifikom rekom Amurom gde 1857. osnivaju Blagoveščensk a iduće godine i Habarovsk. Za južni deo Sahalina 1875. ustupaju Japancima Kurile. Iskoristivši treći anglo-kineski rat, Rusija je ugovorom od 14. novembra 1860. dobila retko naseljene oblasti između Amura i mora sve do granice Koreje, koje su tada bile nominalno pod kineskim suverenitetom. Tu će podići Vladivostok čije ime otkriva i zadatak.

Drugi anglo-afganistanski rat 1878—1880.

Severozapadna granica Indije, odakle su dolazile sve invazije koje su se spustile u doline Inda i Ganga, postala je ponovo prva briga vlade Britanske Indije, otkako su Rusi prodrli u Turkestan. Britanci su ponovo napali Afganistan upravo da bi slomili ruski uticaj koji je tada bio preovladao u Kabulu, afganistanskoj prestolnici. Nije bila bez uticaja ni okolnost da je britanska kraljica, proklamovana caricom Indije, zasela na presto Mogula, čija je izvorna snaga bio upravo Afganistan, kojeg se nisu odrekli ni kada su u periodu dekadencije izgubili svaku vlast nad njim. Povod ratu bilo je odbijanje afganistanskog emira, Šer Alija, da primi britansku diplomatsku misiju pored ruske koja se već tamo nalazila.

U jesen 1878. tri anglo-indijske kolone krenule su koncentrično na Kabul: Samuel Braun preko Kajbarskog, Frederik Roberts preko Kuramskog, a Donald Stjuart preko Kodžakskog prevoja. Dok je desna kolona nadirala ka Džalalabadu, srednja kolona je 2. decembra razbila Afganistance, ovladala prevojem, posle čega je Šer Ali abdicirao a njegov sin Jakub Kan je ugovorom u Gandamaku pristao na britansku okupaciju prevoja, kontrolu nad afganistanskim spoljnim poslovima i na britanskog poslanika koji je stigao u Kabul 24. jula 1879. u pratnji 75 vojnika. Mimo nemoćnog emira, Afganistanci su 3. septembra napali i istrebili celokupno britansko poslanstvo. Roberts je na to krenuo na Kabul sa 6.000 ljudi najboljih trupa, naoružanih novom puškom *Martini-Henry*, 6. oktobra tukao Afganistance kod Čaharazije, ušao u Kabul, gde je 12. oktobra Jakub Kan abdicirao.

Situacija Britanaca u Kabulu, gde se prikupilo oko 8.000 ljudi, u slaboj vezi sa Pešavarom preko Kajbarskog prevoja, nije bila zavidna. Pretila je katastrofa kao u prvom ratu. Jedva su se odbranili 23. decembra od ozbiljnog napada. Da bi umirili zemlju doveli su na presto Dost Muhamedovog unuka, Abdur Rahman Kana. Tek što je ovaj proglašen emirom, jula 1880, guverner Herata, Ajub Kan, teško je porazio Britance (deo leve kolone) kod Majvanda 27. jula i opseo Kandahar koji je branilo oko 4.500 Britanaca. Na to je Roberts sa 10.000 ljudi i 8.000 pratnje krenuo na Kandahar, gde je razbio Ajub Kana 1. decembra.

Do aprila 1881. Britanci su evakuisali Afganistan, obezbedivši lojalnost Abdur Rahmana, ali ne i poslušnost naroda. Morali su često intervenisati protiv afganistanskih plemena na severozapadnoj granici, gde su 1897. angažovali 35.000 ljudi (dve divizije) kojima je još 20.000 drugih trupa čuvalo komunikacije, pa ni tom prilikom nisu rešili problem obezbeđenja te upadne kapije Indije.

Francusko-kineski rat 1883—1885.

Anamsko carstvo sa prestonicom u Hieu, rekonstruisano početkom veka uz pomoć francuskih savetnika, ujedinilo je prvi put Tonkin sa Košinšinom.¹⁸⁷ Reakcija koja je u zemlji nastala protiv

¹⁸⁷ Tonkin je danas severni deo Laosa i Vijetnama, Košinšina krajnji jug Vijetnama, od Sajgona južno, a Anam je centralni deo Vijetnama duž istočne obale Indokine.

agresivnog evropskog misionarstva dala je povoda trima francuskim bezuspešnim flotnim demonstracijama, 1843, 1844. i 1847. Posle drugog anglo-kineskog rata, da bi iščupao iste koncesije od anamskog cara Ti Dika, nominalnog vazala Kine, francuski admiral Rigo de Ženuji uništio je 1. septembra 1858. forove Turana, a 18. februara 1859. zauzeo Sajgon. Agresiju je prekinuo treći anglo-kineski rat. Tokom 1860—61. Anamiti su uzaludno opsedali i napadali Sajgon. Kada su Kinezi primorani da ponovo prihvate Tjencinski mir, Francuzi su ugovorom od 5. juna 1862. otrgli tri provincije Košinšine, čime su dobili neka sizerena prava nad Kambodžom, što su 1863. pretvorili u protektorat. Ustanak u Košinšini 1868. dao im je povoda da okupiraju još tri provincije. Ugovorom iz 1874. Francuska je zagarantovala integritet Anama uz kontrolu njegove spoljne politike, pošto je sebi obezbedila Košinšinu.

Ugrožen od Francuske, Anam je 1880. zatražio pomoć Kine koja je septembra 1881. objavila da ne priznaje ugovor iz 1874, dok su partizani Crnog barjaka zatvorili Crvenu reku. Potcenjujući protivnika, Francuzi se angažuju postepeno, na parče. U Parizu, u parlamentu, ima velikog otpora protiv „tonkinške afere“. Nepovezano i neodlučno vođen rat krije mnogo iznenađenja za francusko samoljublje. Da bi omogućili plovidbu Crvenom rekom, 25. aprila 1882. zauzimaju Francuzi Hanoj, gde ih blokiraju snage Crnog barjaka. Admira Kurbe, komandant svih francuskih pomorskih i kopnenih snaga, vrši sada direktan pritisak na anamsku prestonicu, bombarduje forove koji su zatvarali reku Hue posle čega je, avgusta 1883, anamska vlada kapitulirala priznavši nedvosmislen francuski protektorat. U međuvremenu, u basenu Crvene reke, francuski ekspedicioni korpus, narastao na 20.000 ljudi, vodio je borbu sa kineskim trupama koje su došle u pomoć Crnom barjaku. Serijom uspeha Francuzi nateruju Kinu na Tjencinski ugovor od 11. maja 1884. kojim ona priznaje francuski protektorat nad Anamom. Nesporazumom rat se nastavlja. Kurbe bombarduje kinesku luku Fu Ču gde potapa nekoliko brodova. Upad generala Negrijea iz Lang Sona na kinesku teritoriju krajem marta 1885. pretrpeo je poraz. Francuzi napuštaju i Lang Son pod pritiskom Kineza. U međuvremenu je kineska vlada zatražila posredništvo evropskih sila. Mir je potpisan 9. juna 1885. u Tjencinu kojim je Kina priznala Tonkin Francuskoj i odrekla se sizerenstva nad Anamom. Samo, trebalo je još mnogo godina da se savlada otpor stanovništva, koji će periodično plamsati sve do prvog svetskog rata. Laosom i zapadnim provincijama Kambodže koje je otrgla od Sijama 1893. odnosno 1896. i 1907,

Francuska je zaokruglila svoje posede u Indokini stvorivši čitavu imperiju između Indije i Kine, koju je nazvala Indokineskom Unijom.

Treći anglo-burmanski rat 1885—1886.

Uznemireni francuskom ekspanzijom u Indokini, u istoj meri kao što ih je zabrinuo ruski prodor u Centralnu Aziju, Britanci su požurili da bolje obezbede istočne granice Indije. Iskoristivši teškoće Francuza u Tonkinu a pod izgovorom da burmanski kralj Tibo zloupotrebljava svoju vlast i ometa britanske trgovačke interese, general Prendergast je sa 12.000 ljudi i 67 topova krenuo 11. novembra 1885. uz Iravadi, zauzeo na prepad Mandalej, glavni grad, i pripojio Burmu Indiji. Mada je kralj naredio da se položi oružje veliki deo trupa se razišao po šumama i godinama pružao otpor.

Država Sikim, između Tibeta i Indije, postala je 1890. britanski protektorat a do 1895. dovršili su Britanci zauzimanje Malajskog poluostrva, gde su stvorili federaciju *Straits Settlements*. Sijam (Tajland) je sačuvao svoju samostalnost zahvaljujući anglo-francuskom rivalstvu. Sporazumom iz januara 1896. London i Pariz su se dogovorili da ga ostave između sebe kao državu-odbojnik.

Ačinski rat 1873—1903.

Ugovorom od 17. marta 1824. Holanđanima su Britanci priznali kolonijalna prava južno od Malajskog prolaza, praktično na sav indonežanski arhipelag, koji će oni osvojiti nizom teških i dugotrajnih ratova: na Javi 1825—30, na Sumatri 1830—37, na Baliyu 1846—49, na Sumatri ponovo 1856, na Borneu 1859, na Celebesu 1858—60.

Najduži i najuporniji rat, koji je trajao tri decenije, vodili su Holanđani na severnoj Sumatri protiv Ačina (Ačeh, Atjeh). Počeo je aprila 1873. malom neuspešnom ekspedicijom protiv ačinskog sultana. U decembru general Sviten se iskrcao sa jačom snagom da bi se našao pred opštim ustankom sa razvijenom gerilom. General Hajden 1878—81. uspeo je da potčini mnoge starešine, ali nije umirio zemlju. Holanđani su prinuđeni da zauzmu defanzivan stav iza utvrđene linije, izgrađene s jedne na drugu obalu sa paralelnom železničkom prugom, koja je branila glavno njihovo uporište Kuta-

radžu. Marta 1885. povukli su iza nje sve trupe uz teške gubitke. Odavde su Holandani uzalud pokušavali da pridobiju uticajne starešine, a domorodačke trupe koje bi formirali prelazile su na stranu ustanika. Sav narod unutar i van utvrđene linije stao je na stranu Tuka Ume, vođe ustanika. Tek od 1896. pod generalom Feterom otpočele su široke operacije koje su dovele 1903. do pacifikacije Ačina, ali je ustanak povremeno plamsao do 1908.

Saravak i Brunei stavili su Britanci pod svoju kontrolu uprkos protestima Holandana.

Japansko-kineski rat 1894—1895.

Anglo-kineski ratovi su iz temelja potresli čitav kineski društveni i politički poredak. Neposredna posledica je ustanak Tajping (Velikog mira) koji je 1851—65. zahvatio jug Kine sve do Jangcekjanga. Ovaj veliki pokret vrlo složenog socijalnog i političkog spektra, ugušen je uz pomoć zapadnih evropskih sila koje su stale na stranu dinastije od koje su upravo bile iščupale široke koncesije. Uporedo sa tajpinškim ustankom trošno mandžursko carstvo potresali su drugi oružani pokreti od kojih je najopasnija bila buna muslimana u Istočnom (kineskom) Turkestanu (1862—78).

Za gušenje Tajpinškog ustanka pored tradicionalne vojske stepova i barjaka, formirane su milicijske armije po carskom odobrenju a inicijativom pojedinaca, racionalnije organizacije po ugledu na Evropu i neuporedivo veće efikasnosti, mada su pretežno bile naoružane mačevima i kopljima. Ove milicijske armije, formirane i izdržavane po pokrajinama, bile su vernije svojim komandantima nego centralnoj vladi. Postaće kasnije glavni nosioci centrifugalnih težnji provincijskih guvernera (generala), na čemu će se slomiti mandžursko carstvo. Više zapadnog uticaja u organizaciji i naoružanju bilo je u redovima *Vazda pobedničke armije* koju je organizovao američki avanturista Frederik Vard upravo protiv tajpinških ustanika. To se može reći i za francusko-kineski odred koji je takođe saradivao sa milicijskim armijama. U ovim formacijama mnogi su Kinezi upoznali zapadno oružje, metode obuke i taktiku.

Vojna sila Zapada je učinila najveći utisak na Kinu. Ta se superiornost neposredno osetila. Nije čudo, dakle, da je u oblasti vojne organizacije i naoružanja učinjeno najviše za tri decenije od tajpinškog ustanka do kinesko-japanskog rata (1865—94). Samo, nije bilo tu ničeg korenitog. Površinske mere koje nisu zadirale

u srž problema. Na stari društveni i politički sistem, koji je pekinški dvor brižljivo čuvao, nije se mogla nakalemiti nova vojna organizacija. Ostali su stegovi i barjaci kao „legitimne“ trupe mandžurske dinastije, a uz njih i milicijske vojske, nazvane sada *Odbrambena armija*, koja je zamenila Zeleni barjak u većim gradovima i na tačkama od vojnog značaja. Može se reći da je Odbrambena armija postala regularna armija Kine iako nije ni bila pod neposrednom kontrolom ministarstva rata u Peking. Kao protivtežu njoj vlada je reorganizovala neke delove Zelenog barjaka i nazvala ih *Disciplinovanim snagama*. Pred japansko-kineski rat samo tri petine obeju ovih organizacija imale su neku vrstu puške, ostali koplja i mačeve. Neki oficiri su školovani na Zapadu, nešto školovanih dobijeno je iz vojnih akademija osnovanih po evropskom uzoru i evropskom pomoći. Njihov se uticaj nije mogao osetiti u trupi pod konzervativnim komandantima. Posle francusko-kineskog rata modernizovana su obalska utvrđenja. Krajem osamdesetih godina postavljeni su temelji moderne (parne) flote formiranjem Severne eskadre od 28 brodova, nekih i oklopnih, izrađenih u Nemačkoj i Britaniji.

U nedostatku odlučne političke volje da se stvari iz osnova preokrenu, ove fragmentarne vojne reforme uz začetak železnice, parobrodarstva i telegrafa, nisu ništa mogle da izmene u beznađežnoj kineskoj inferiornosti prema zapadnoj vojnoj organizaciji. Vrlo slab ugled vojnika u društvu — građanska birokratija je imala svuda prvenstvo — nije išao naruku modernizovanju kineske vojne sile.

Suprotno Kini, koja je uporno čuvala svoje prestarele feudalne institucije, Japan je širom otvorio vrata zapadnoj materijalnoj civilizaciji. Kada su pedesetih godina flote SAD, Rusije i Britanije silom otvorile Zemlju Izlazećeg Sunca svetskom saobraćaju i trgovini, posle dvovekovne hermetičke izolacije¹⁸⁸, planula je tamo već sazrela revolucija. Za nekoliko decenija intenzivnom evropeizacijom pretvorio se Japan u modernu kapitalističku državu. Nastupila je era *Meiji* ili „jasne vlade“. Bio je to najveći preobražaj koji je istorija zabeležila u tako kratkom roku.

Na nove osnove postavljene su i nove oružane snage. Na bojištu je Meiji revolucija rešena 1877. porazom koje su carske trupe, naoružane i obučene na evropski način, nanele starim snagama pod

¹⁸⁸ *Vojna istorija*, str. 70.

maršalom Saigom. Zakon o regrutovanju iz 1875, po uzoru na francuski iz 1873, predviđao je opštu vojnu obavezu od 17. do 40. godine starosti (3 godine u aktivi, 4 u prvoj rezervi, 5 u drugoj, 8 u teritorijalnoj armiji). Na 41 milion stanovnika (1891) regrutni kontingent od 322.627 mladića bio je prevelik za aktivnu vojsku od 71.179 ljudi, pa je godišnje uzimano samo 18.907 mladića, a ostalo, ukoliko nije bilo oslobođeno, prebacivalo se direktno u rezervu i u teritorijalnu vojsku. Bilo je 6 pešadijskih divizija i jedna gardijska, moderno naoružanih, čiji je ratni sastav iznosio 16 bataljona, oko 17.000 ljudi. Sa vandivizijskim delovima aktivna vojska dostizala je u ratu 106.000 ljudi (2.750 oficira). Za kratko vreme Japan je mogao formirati još 6 rezervnih divizija, dakle još 100.000 ljudi. Posedovao je i sve attribute moderne vojske, od generalštaba preko vojnih škola do topografske službe. Prvi instruktori japanske vojske bili su Francuzi koje su kasnije, posle rata 1870—71, zamenili Nemci na čelu sa potpukovnikom Mekelom, poznatim nemačkim teoretičarem taktike.

Ratna mornarica sa flotom od 4 oklopna broda i mnoštvo drugih, u svemu 10.366 ljudi, bila je na evropskoj visini po svedočanstvu britanskih i američkih oficira koji su učestvovali u njenoj izgradnji.

U novu vojnu organizaciju Japanci su preneli ratnički duh samuraja, njihov gotovo netaknut militaristički stav.

Svojim zapanjujućim preobraženjem Japan je sebe osposobio da učestvuje u imperijalističkoj trci. Umesto da bude objekat eksploatacije zapadnih sila, kako je to izgledalo pedesetih godina, on se njima pridružio u nasrtaju na Kinu.

Koreja je odavno zainteresovala Japan. Poluostrvo gotovo povezuje azijsko kopno sa japanskim arhipelagom. Najpogodniji je most za invazije u oba pravca. Oba Kubilajeva pokušaja (1274. i 1284) da pređe na ostrva, pošla su iz Koreje. U obratnom pravcu japansku invaziju Koreje krajem XVI veka sprečila je Kina koja je korejskog vladaoca smatrala svojim vazalom. Sada će se, u eri *Meiji*, na putu za Koreju, ponovo Japancima isprečiti Kina. U Tjenčinu aprila 1885. dolazi do kinesko-japanskog sporazuma o kondominijumu nad Korejom i o obostranoj njenoj evakuaciji. Bilo je to samo zatišje pred buru. U proleće 1894. Japanci izazivaju neredu na jugu Koreje, tu dolazi do obostrane vojne intervencije, što dovodi do neminovnih sudara pri čemu se ističe agresivnost Japa-

naca. Kod Sekanga tuku kineski intervencionistički odred, na što je Kina 1. avgusta 1894. objavila rat.

Za operacije na kopnu Japanci su formirali tri armije: 1. armija (maršal Jamagata, 22.000 ljudi) upućena je u Koreju: 2. armija (maršal Ojama, 16.500 ljudi) određena je za napad na poluostrvo Kvantung, a 3. armija se kao rezerva prikupljala kod Hirošime. Kinezi su mogli računati samo sa Odbrambenom armijom i Disciplinovanim snagama Mandžurije i pekinške provincije. Japanski Generalštab je računao sa 350.000 Kineza, što je bilo prilično realno. Cifra velika, ali amorfnja, taktički neraščlanjena masa, gomila pešaka i konjanika, bez inženjerije, transporta, veze, saniteta.

Borba je bila sasvim nejednaka. Jamagata je 16. septembra kod Pjonjanga razbio 20.000 Kineza pod generalom Je Hih Haom i odbacio ih na reku Jalu. Dan kasnije, 17. septembra, japanska eskadra admirala Ita tukla je na ušću Jalua kinesku Severnu eskadru pod admiralom Ting Ju Čangom u trenutku kada je pokušavala da iskrca 6.000 do 8.000 ljudi pojačanja generalu Jeu. Kinezi su izgubili 5 brodova (ukupno 10.000 tona), a Japanci nijednog. Zahvaljujući prevlasti na moru postignutom ovom bitkom, 24. oktobra je 2. japanska armija otpočela iskrcavanje na vrhu poluostrva Kvangtung. Kinezi su tu imali oko 15.000 ljudi i dva jaka uporišta, Dajren (Ta Lien) i Port Artur (Li Šun), delom utvrđena modernim forovima koje su izgradili Nemci i naoružali ih Krupovim topovima delimično i u kupolama. Ipak obe ove tvrđave, napuštene najpre od generala, pale su odmah na prvi pritisak, 6. odnosno 21. novembra. Pred Dajrenom Japanci su izgubili samo 1 oficira i 25 ljudi, kod Port Artura 518 ljudi. Plen je bio ogroman: više desetina oruđa (42 Krupova), dva ratna broda, netaknuti arsenal.

Istog dana kada je 2. armija otpočela desantne operacije kod Port Artura, 1. armija je prešla Jalu i krenula dvama, pomalo divergentnim pravcima prema Niu Čuangu, gde se seče veza poluostrva Kvangtung sa Mandžurijom, i prema Mukdenu (Sen Jang), centru te pokrajine. Pošto su zauzeti Peng Čeng i Hsiu Jen, sredinom novembra ofanziva je zastala pred mandžurskim planinama, gde je otpor Kineza (general Sung, oko 80.000) ojačao. U japanskoj armiji oseća se i nedostatak konja i njihov slab kvalitet, što je bila i njena najslabija tačka. Operacije su nastavljene krajem novembra po padu Port Artura, koncentričnom operacijom prema Niu Čuangu, gde su na donjem Hunhou zapažene kineske rezerve: 2. armija je krenula duž zapadne obale Kvantunškog poluostrva, a 1. armija (sada general Nodzu) iz Hsiu Jena. Mukden je napušten kao ope-

racijski objekat. Fu Čou je 2. armija zauzela 6. decembra a 1. armija 13. decembra Haj Čing gde su došle u međusobnu taktičku vezu. Na mukdenskom pravcu Japanci su se dotle branili u Feng Čengu od jakih kineskih napada. Kaj Ping je 2. armija zauzela 1. januara 1895. a sredinom januara, zbog velike hladnoće koju Japanci teško podnose, obe su armije u zauzetim gradovima prešle u odbranu pod objedinjenom komandom generala Nodzua. Operativan zastoj Japana iskoristili su Kinezi za nekoliko bezuspešnih napada na Haj Čing. Nodzu je nastavio ofanzivne operacije krajem februara, a 11. marta naneo je Sungu rešavajući poraz kod Tjen Čuang Taja.

Dok je u Mandžuriji vladala zimska operativna pauza, japanska 3. armija, koju je primio maršal Ojama, krajem januara se iskrkala kod Vej Haj Veja, kineske tvrđave na južnoj obali ulaza u Hopejski zaliv, zauzela je 12. marta i tu zarobila ostatke kinske Severne eskadre admirala Tinga. Makung, na Peskadorskim ostrvima (Peng Hu) zauzimaju Japanci 24. marta, odakle će krenuti na Formozu (Tajvan).

Ugovorom o miru u Šimonosekiju od 17. aprila Kina je priznala nezavisnost Koreje, što je značilo staviti je pod japansku kontrolu, a ustupila Japanu poluostrvo Kvangtung sa Port Arturom, Peskadorska ostrva i Formozu uz veliku ratnu odštetu. Na intervenciju Nemačke, Rusije i Francuske, ugovorom u Pekingju od 8. novembra, Japan se morao odreći Kvangtunga za znatno povećanu ratnu odštetu. Japanski ministar spoljnih poslova zahvalio se ovim evropskim silama „za dobronamernu saradnju“ ali Japan neće zaboraviti uvredu.

Boksterski (ihotuanski) ustanak 1898—1902.

Evropske sile koje su sprečile da se Japan dohvati azijskog kopna nisu bile vođene brigom da sačuvaju integritet Kine. Naprotiv. Odstranile su samo jednog svog konkurenta. Komadanje Carstva Sredine se nastavljalo. Nemci su se 14. novembra 1897. Carstva Sredine se nastavljalo. Nemci su se 14. novembra 1897. iskrkali u Kiao Čouu, a idućeg meseca dobili od Kine u zakup za 99 godina — praktično zauvek — sav zaliv sa okolinom, u svemu teritoriju od 552 km² sa 200.000 stanovnika (1914), čiji je glavni grad postao Cing Tau. Rusi su izdejstvovali koncesiju da kroz Mandžuriju sprovedu sibirsku prugu pravom linijom od Irkutska do Vladivostoka, a zatim, kao kompenzaciju za nemački Kiao Čou, ugovorom od 27. marta 1898. dobili u zakup na ritualnih 99 godina

poluostrvo Kvangtung sa Port Arturom, dakle, upravo ono što je Japan morao vratiti tri godine ranije. Da ne bi ostala praznih šaka, Britanija pod istim uslovima uzima aprila 1898. Vej Haj Vej, a u isto vreme iznuduje od Pekinga obećanje da nikome neće davati u zakup teritorije u basenu Jangcekjanga, što u afirmativnom smislu znači da je sliv ove najveće kineske reke ušao u britansku interesnu sferu. Francuska, takođe aprila 1898, dobija sličnu garantiju za ostrvo Haj Nan i za provincije koje graniče sa Tonkinom, a u zakup zaliv Kuang Čeu Van. Italiju Kina odbija, ali Japan dobija garantije da se preko puta Formoze neće instalirati druge sile. Našavši se posle američko-španskog rata gotovo pred podeljenom Kinom, SAD su 1899. proglasile doktrinu otvorenih vrata da se interesne sfere evropskih sila ne bi pretvorile u kolonije, što je prihvatila i Britanija. Za ekonomski jake, kao što su bile ove dve sile engleskog jezika, ta je na oko liberalna politika značila što i sigurna ekonomska penetracija.

Nije čudo što je ovako nezajažljivo nasrtanje izazvalo u Kini revolt prema strancima. Na čelu pokreta je tajno društvo *I Ho Tuan* (Društvo harmoničnih ili patriotskih pesnica), po kome su Evropljani ovaj revolt kineskih masa nazvali *boksterskim* a Kinezi *ihotuanskim* (*ihetuanski*) *ustankom*. Parola društva *Zaštititi zemlju i uništiti strance* sumirala je njegov program. Ustanak je otpočeo 1899. u pokrajini Šantung napadima na strance i hrišćane, posebno na misionare, čije je agresivno prekrštavanje izazivalo kineske mase. U proleće 1900. krenuli su ustanici na Peking pošto su prethodno uništili železničke pruge Peking — Tjencin i Peking — Paoting. Železnice su bile trn u oku mnogobrojnim kulima i rabadžijama koje su bile lišile zarade. Posle izvesnog kolebanja dvor staje na stranu ustanka. Tamo je upravo bio preovladao reakcionarni, antireformistički kurs. Formiraju se ustanički odredi pod komandom vladinih oficira. Strana poslanstva u Pekingu od 31. maja su čuvali odredi mornara ratnih brodova dotičnih zemalja stacioniranih u kineskim vodama. Da bi pojačao strane trupe u Pekingu britanski admiral Simor krenuo je tamo iz Tjencina 10. juna sa internacionalnom trupom od 2.300 ljudi, ali se pod pritiskom kineskih regularnih trupa i ustanika morao vratiti u Tjencin 26. juna sa 300 gubitaka. Time je srušen mit da se mala evropska trupa može probiti s jednog na drugi kraj Kine.

U međuvremenu flote zapadnih sila (6 evropskih velesila, SAD i Japan) zauzele su 17. juna forove Taku da bi osigurale vezu sa Simorovom trupom što mase u Pekingu dovodi do ogorčenja. Ubi-

jaju nemačkog poslanika i japanskog šefa kancelarije i opsedaju strana poslanstva i hrišćane u katedrali. Iako zvanično na strani ustanika, kineske vlasti čine sve da ovi objekti ne padnu u njihove ruke. Pojačane na 18.000 ljudi, pod komandom ruskog admirala Aleksejeva, internacionalne trupe zauzimaju kineski deo Tjencina a zatim kreću na Peking gde ulaze 14. avgusta. Dotle, od 17. jula, vatra na strana poslanstva je bila obustavljena.

Internationalna kaznena ekspedicija koju je početkom avgusta 1900. predložio nemački car Vilhelm II, poverena je generalu Valderzeu, bivšem načelniku pruskog Velikog generalštaba. *Feldmarschall-Weltmarschall*, kako su mu se rugali u naprednim krugovima, stigao je u Kinu kada je ustanak bio već u osnovi slomljen. Borbe su ipak nastavljene. Bezobzirno gušeći poslednji otpor, tokom 1900. i 1901. beleže Nemci 18 bojeva protiv regularnih kineskih trupa a 15 protiv ustanika.

Pregovori sa kineskom vladom su otpočeli oktobra 1900, a 7. septembra 1901. obavezala se Kina da će u roku od 40 godina platiti 67 i po miliona engleskih funti odštete, a silama priznala pravo da drže svoje trupe na pruži Tjencin — Peking i u Pekingu samom. Ideja da se Kina raskomada, koju je najviše zastupala Nemačka, slomila se u međusobnoj surevnjivosti, ali je i boksterski ustanak upozorio Evropu da se kineski luk ne može suviše zatezati. Ipak je Rusija zauzela Mandžuriju, gde je borbe sa ustanicima vodila do aprila 1902.

Ekspanzija Rusije na Daleki istok dovela je 30. januara 1902. do anglo-japanskog saveza po kome, u slučaju da se jedna od ugovorenih strana bude našla u ratu sa nekom trećom silom, druga će ostati neutralna, no u slučaju da se dve ili više sila udruže protiv jedne od ugovorenih strana, druga će joj priteći u pomoć. Ovim ugovorom London je suočio ruski i japanski imperijalizam, a Tokio je sebi obezbedio slobodne ruke protiv Rusije. Rusko-kineskom konvencijom od 8. aprila 1902. Rusija je priznala suverenitet Kine nad Mandžurijom i obećala evakuaciju pokrajina po etapama čim bude uspostavila red, što je za trenutak izgledalo da se počela povlačiti, ali taj duh nije preovladao u Petrogradu. Sukob japanskih i ruskih imperijalističkih interesa u Mandžuriji i Koreji doveo je 1904. do međusobnog rata koji će se obraditi u posebnoj glavi.

Poraz pretrpljen od Japana 1894—95. pao je najteže kineskom ponosu. Sada je postalo jasno da se nezavisnost zemlje može sačuvati samo radikalnim reformama, kao što je Japan prihvatio

mnoge evropske ustanove upravo da bi ostao japanski. Uvidelo se da nije bilo dovoljno ograničiti se samo na evropeizaciju oružanih snaga. Na putu radikalnog preobražaja stajala je reakcionarna dinastija. Kada 1911. bude zbačena nastupiće revolucionaran proces za oslobođenje kineskog naroda od strane eksploatacije.

3. AMERIČKO-ŠPANSKI RAT (1898)

AMERIČKI IMPERIJALIZAM

Posle građanskog rata Sjedinjene Američke Države nastavljaju svoju ekspanziju prema Zapadu, savlađuju 1887. poslednji otpor Indijanaca i izbijaju na Pacifik. Između dva okeana, na izvanredno povoljnom geografskom položaju i na ogromnom prostranstvu gde ima neiscrpnih prirodnih bogatstava, mlada američka nacija ostvariće najveće privredno čudo koje je istorija dotle zabeležila. Uporedo kao osnovni preduslov ide snažan demografski razvoj. Od 1861. do 1905. imigriralo je u SAD oko 15 miliona ljudi koji se potpuno asimiluju već u drugoj generaciji. Imigranti su gotovo isključivo mladi ljudi puni energije koji hoće da u Novom svetu stvore sebi bolju egzistenciju. Lako se uključuju u zahuktali ekonomski progres. Vlada u Vašingtonu podstiče belu imigraciju a sprečava dolazak Japanaca i Kineza koji su počeli da se naseljavaju na zapadnoj obali. Uz veliki natalitet stanovništvo SAD je u periodu 1870—1900. poraslo od 39 na 76 miliona.

Od 1886. do 1890. tri četvrtine američkog izvoza činio je pamuk, nafta, meso i žito, a krajem veka američki industrijski proizvodi preplavljaju zabrinutu Evropu. Prestigavši Veliku Britaniju i Nemačku, na početku XX veka SAD su postale prva industrijska sila sveta, ekonomski najjača kapitalistička zemlja. Koncentracija kapitala tamo je najizrazitija. U kapitalizmu političku vlast ima kapital, a u SAD ona je u rukama uske oligarhije uprkos opštem pravu glasa. Antagonističke snage bile su slabe. Radnički pokreti nemaju socijalističke ciljeve. Pobeđeni jug se smirio. Oslobođenim crncima će se vrlo efikasno sprečavati socijalna i politička emancipacija, često i terorom.

Ekspanzija američkog imperijalizma, čije se prve manifestacije zapažaju još pre građanskog rata, nastavlja se logikom društvenog

razvoja. Od Rusije 1867. kupuju SAD Aljasku sa Aleutima, a iste godine zauzimaju ostrva Midvej, usred Pacifika, oslonce za dalje nadiranje prema azijskoj obali. Početkom osamdesetih godina počinje izgradnja moderne ratne flote čeličnih brodova, a pod Mahanovim uticajem Kongres je 1890. izglasao kredit za tri bojna broda koja su izgrađena do 1896. Zauzvrat je vojska, manje potrebna u ovoj fazi imperijalističke ekspanzije, sasvim zanemarena. Na dan 1. aprila 1898. bilo je u regularnoj armiji 2.143 oficira i 26.040 podoficira i vojnika, pa je i to malo bilo razbacano po celoj Uniji u 80 garnizona najviše na Zapadu kao u doba indijanskih ratova. Milicija saveznih država, nazvana još i Nacionalna garda, slabo opremljena i izvežbana, imala je na papiru 9.376 oficira i 106.251 podoficira i vojnika.

Odavna su SAD bile bacile oko na Kubu gde su velike američke kapitale, investirane u industriju šećera, povremeno ugrožavali ustanci domorodaca protiv španske bezobzirne eksploatacije. U proleće 1895. ustaju Kubanci ponovo na oružje. SAD ih priznaju za ratujuću stranu a decembra 1896. pozivaju čak Španiju da se s njima nagodi. Uzalud Španija proklamuje 1897. autonomiju Kube. Ustanak se ne stišava, a u SAD štampa, u rukama kapitala, sve jače traži oružanu intervenciju. Propast američke krstarice *Maine*, koja je 15. februara 1898. naišla na pomorsku minu u havanskoj luci, gde je uplovila da zaštiti američke interese, pružila je povod. Optužujući Špance za atentat bez razloga i dokaza, SAD traže da evakuišu Kubu. Bez objave rata američka eskadra kreće 22. aprila iz *Ki Vesta* da blokira severnu obalu ostrva. Sutradan Mek Kinli, predsednik SAD, poziva pod oružje 125.000 dobrovoljaca koji će obrazovati posebnu federalnu snagu u koju će se uključiti i jedinice milicije. Rat je objavljen 25. aprila. Sutradan donesena je odluka da se regularna vojska poveća na 64.719 ljudi dok traje rat. *U očima gotovo svih pisaca međunarodnog prava — utvrdio je jedan američki pravnik — način (američke) intervencije 1898. bio je nesrećan, nepravilan, brzoplet i nepravedan za Španiju.*¹⁸⁹

Biće to neravnopravan rat. U odnosu na SAD i Evropu, Španija je daleko zaostala u svakom pogledu pa i u oružanim snagama. Opštu vojnu obavezu dovode tamo u pitanje bezbroj izuzetaka u korist privilegovanih klasa. Teorijski efektivni stajaće vojske za 1897—98. iznosili su 100.000 ljudi sa žandarmerijom (*guardia civil*, 15.000) i carinskim trupama (*carabineros*, 14.000).

¹⁸⁹ W. Millis, *Martial Spirit*, str. 144.

Opštom mobilizacijom se aktivna vojska mogla dovesti na 210.000, a rezervna se cenila na 150.000. Stvarno, ne pristupivši opštoj mobilizaciji, Španija je aprila 1898. podigla u svemu oko 180.000 ljudi. Od toga je na Kubi bilo oko 80.000 metropolitanskih trupa — ne računajući, dakle, dobrovoljce, miliciju i druge domaće elemente — na Porto Riku oko 5.000, a na Filipinima 12.000, takođe bez lokalnih formacija. Bobene obuke nije bilo gotovo nikakve, a oficiri su bili slabe stručne spreme. Samo na Kubi, u borbi sa ustanicima — kojih je pod Gomesom i Garsijom moglo biti 25.000 do 30.000 od čega je samo polovina bila naoružana upotrebljivom puškom — španske trupe su stekle neko borbeno iskustvo.

Španska mornarica je bila neuporedivo slabija od američke, po vatrenoj snazi, kvalitetu brodova i obuci posada. Otuda će španski prekomorski posedi postati siguran plen nadmoćnog protivnika. Biće to i američki ratni ciljevi pa će se rat i polarizovati oko njih.

OPERACIJE NA FILIPINIMA

Mada je rat objavljen zbog Kube, koju je navodno trebalo osloboditi španskog jarma, na iznenađenje američkog javnog mnjenja operacije od značaja su otpočele na antipodima. Komodor Djuj sa američkom eskadrom Dalekog istoka (6 brodova) uplovio je neopaženo u Manilski zaliv — forovi na ulazu opalili su za njim samo dva metka, a mina Španci nisu tamo ni imali — i kod Kavitea 1. maja uništio špansku dalekoistočnu eskadru admirala Montoha. Od 1.200 ljudi posada, Španci su imali 381 mrtvog i ranjenog, a Amerikanci svega nekoliko ranjenih na jednom okrnutom brodu.

Ovom pobedom nad neravnim protivnikom Amerikanci su dobili slobodne ruke na celom Filipinskom arhipelagu. Samo, sa 2.000 ljudi, koliko je iznosila posada Djuievih brodova, nije se mogla držati ni Manila, a vojske spremne za operacije nije bilo. Istina, general Emilio Agvinaldo, šef filipinskih ustanika koga je Djuj poveo sobom, ponovo je digao ustanak proglašivši se predsednikom filipinske republike i diktatorom, zbog čega Amerikanci nisu nikako želeli da se ustanici domognu Manile. Trebalo je dovesti trupe iz Amerike. Prvi ešelon mogao je krenuti iz San Franciska tek 25. maja, a početkom avgusta je general Vesli Merit, kome je bio poveren zadatak da zauzme Manilu, prikupio oko 11.000 ljudi.

Uz pomoć flote zauzeo je filipinski glavni grad 13. avgusta. Usput trupe iz Amerike zauzele su i ostrvo Guam, gde se još nije bilo saznalo za rat.

OPERACIJE U KARIPSKOM MORU

Španska atlantska flota admirala Servere je sredinom aprila stigla u Sao Visente, na Kapverdskim ostrvima, sa nekoliko oklopnih krstaša i razarača, sve u vrlo slabom stanju. Nedostajalo je topova, municije, korita brodova su bila zarasla, a posade nedovoljno obučene u gađanju. Uvidevši nadmoćnost američke flote, Servera je smatrao da bi odlazak u Karipsko more značio samoubistvo. Krenuo je ipak tamo 29. aprila na zahtev Madrida, gde se radilo više o spasavanju časti nego o racionalnoj strategiji.

Američka eskadra admirala Sempsona, koja je 22. aprila isplovila iz Ki Vesta, blokirala je severnu obalu Kube od Marijela do Kardenasa, drugim rečima primorje Havane. Američki strateški planovi nisu išli dalje. Postojala je neodređena ideja da će saradnja američke flote sa kubanskim ustanicima naterati Špance da napuste ostrvo. Posle nekoliko akcija protiv španskih uporišta na obali uverili su se Amerikanci da od toga neće biti ništa, a vojske nije još bilo.

Kada se saznalo za pokret Servere nastala je prilična zabuna na američkoj strani. Strepilo se čak i od španskog napada na američku obalu! Pošto je Serverina eskadra 19. maja ušla u zaliv Santjaga, gde ju je američka flota blokirala, situacija je postala jasnijom. Bataljonom pomorske pešadije iskrcavaju se Amerikanci 10. juna u Gvantanamu gde će se održati uprkos ponovljenih noćnih napada Španaca. Dotle je Šafter u Tempi, na obali Floride, formirao 5. korpus za desant na Kubu, u svemu 16.887 ljudi. Krenulo se konačno noću 13/14. juna. Zadatak je bio da se zauzme Santjago. Desant je izvršen u zoru 22. juna kod Dajkirija, 18 milja istočno od Santjaga. Otpora nije bilo. Tu se našlo samo oko 1.000 gerilaca da pomognu Amerikance. Do kraja meseca Santjago je pritisnut sa istoka i severa. General Linares, komandant španskog 4. korpusa (oko 12.000 ljudi), dobro ga je utvrdio i uporno branio. U odbrani učestvuju i posade ratnih brodova admirala Servere. Napadom od 1. jula Amerikanci su zauzeli vis San Huan koji dominira gradom, ali nisu mogli slomiti odbranu. Ni španski protivnapadi u toku naredne noći nisu imali više uspeha. Te su

borbe — nazvane bitkom kod Santjaga, San Huana ili El Kaneja — iscrpile američke snage. General Šafter traži hitno pojačanja, zahteva, uzaludno, od flote da forsira ulaz u Santjaški zaliv, a da bi dobio u vremenu traži 3. jula kapitulaciju grada što general Toral, koji je zamenio ranjenog Linaresa, naravno odbija. Za Amerikance bio je to najkritičniji trenutak rata.

Srećom za njih, na pritisak iz Madrida i Havane, admiral Servera isplovio je 3. jula iz zaliva. Dočekana na samom ulazu, španska eskadra je brzo uništena bez ostatka kao Montohova u Manilskom zalivu. Amerikanci su imali svega jednog mrtvog, prema 323 mrtva i 151 ranjenog Španca. Ta druga pomorska bitka, mada nije mnogo izmenila strategijsku situaciju, stvorila je psihološke uslove za predaju Santjaga, koja će se izvršiti 17. jula.

Na Porto Riko upućene su tri brigade pod generalom Nelsonom Majlsom, u svemu oko 11.000 ljudi. Ostrvo je branio general Masijas. Uz saradnju ustanika Amerikanci su se iskrkali na tri mesta južne obale od 24. jula do 2. avgusta, pa su 9. avgusta koncentrično krenuli na glavni grad San Huan, uz beznačajne čarke. Amerikanci su u svemu imali 3 mrtva i 40 ranjenih. Preliminarni mir od 13. avgusta učinio je kraj neprijateljstvima.

U svemu su Amerikanci imali mrtvih 29 oficira i 340 podoficira i vojnika, a 115 oficira i 1.479 podoficira i vojnika ranjenih. Od bolesti umrlo je još preko 4.000 ljudi. Krvavi gubici španske suvozemne vojske nisu bili veći. Rat je SAD stajao oko 250 miliona dolara.

Mir je potpisan 10. decembra u Parizu po američkom diktatu. Španija je ustupila SAD ostrva u Antilima — Kubu, Porto Riko i druga manja — a u Pacifiku ostrvo Guam (u Marijanima), a za 20 miliona dolara i sav Filipinski arhipelag uz pravo na aneksiju ili protektorat po nahođenju Vašingtona. Još u toku rata, 7. jula, SAD su anektirale Havaje i zauzele ostrvo Vejk. Iduće godine su sa Nemačkom podelile ostrva Samoa.

PANAMSKI KANAL

Posle Pariskog mira imperijalističke tendencije SAD su sve jače. Doduše, proklamacijom nezavisnosti Kube one su htele pokazati svetu svoju nezainteresovanost, a dokazale su upravo suprotno. Pre no što su napustile ostrvo (1902) vlada Kube je morala

prihvatiti njihovu kontrolu nad spoljnom i finansijskom politikom, pravo oružane intervencije i ustupiti im dve vojne baze u Baija Ondi i Gvantanamu kojima se dominiralo Meksičkim zalivom i Karipskim morem. Protiv takve nezavisnosti Kubanci su ustali na oružje 1906, na što su Amerikanci intervenisali ekspedicionim korpusom. Ponovna trogodišnja okupacija ostrva omogućila je američkom kapitalu da se bolje učvrsti. Do ponovne američke intervencije radi ugušenja nemira dolazi 1911—12. Porto Riku su SAD dale neku neodređenu autonomiju. Filipine su Amerikanci prosto anektirali, čime su dobili izvanrednu bazu prema azijskom kontinentu, dok su Filipinci januara 1899. proklamovali republiku na čelu sa predsednikom Agvinaldom. Nastaje ogorčen gerilski rat u kome se angažuju oko 70.000 američkih vojnika. Agvinaldo je uhvaćen marta 1901, a Migvel, drugi vođa ustanika, produžio je otpor do aprila 1902.

Pod predsedništvom Teodora Ruzvelta, koji ulazi u Belu kuću 6. septembra 1901. posle Mek Kinlijevog ubistva, američki imperijalizam dobija snažan impuls. U duhu Mahanovih ideja da bojni brodovi vladaju morima, on je američku ratnu mornaricu podigao na drugo mesto u svetu, odmah posle britanske, rang koji su joj Nemci preoteli 1911. Monroovoj doktrini daje on ofanzivni karakter. Nametnuo je republikama Latinske Amerike arbitražu SAD, smatrajući da narodi koji su nesposobni da eksploatišu svoja bogatstva u „korist čovečanstva“ moraju trpeti dominaciju jakih. Njima se treba obraćati blago — kaže on — ali sa velikom batinom u ruci. Praktično, pod zaštitom vojne moći američki kapital prodire masovno u Centralnu i Južnu Ameriku odakle odnosi nesrazmerne profite.

Panamski kanal je vrhunac američkih imperijalističkih napora tog perioda. Posle bankrotstva Univerzalne kompanije (1889) koja ga je dotle gradila, SAD su 1902. od novog društva otkupile koncesiju, a iduće godine za 10 miliona i godišnje rente od 250.000 dolara izdejstvovale od Kolumbije pravo izgradnje, eksploatacije i zaštite Kanala u zoni od pet milja koju će i administrirati. Kolumbijski parlament avgusta 1903. odbija ratifikaciju takvog sporazuma. Već 3. novembra u Panami izbija „revolucija“. Američki krstaš sprečava intervenciju kolumbijskih trupa. Proglašava se Republika Panama s kojom Amerikanci za istu sumu dobijaju zonu od 10 milja širine. Panamskim kanalom koji je otvoren 15. avgusta 1914. SAD su dobile mogućnost slobodnog manevrovanja svojim velikim pomorskim snagama između dva glavna svetska okeana. Sa

Havajima, Filipinima i drugim uporištima one su na Pacifiku stekle strategijski položaj koji je samo Japan mogao ugroziti. Velika Britanija, Francuska i Nemačka, koje su raznele ostalo otočje ovog najvećeg svetskog okeana, nisu ništa mogle izmeniti na toj činjenici.

Na prelomu XIX i XX veka svet je bio razgrabljen. Pokušaj da se iznova podeli prema novim odnosima snaga dovešće do prvog svetskog rata.

Glava sedma

BURSKI RAT

(1899—1902)

1. UZROCI I POVOD

Uzroci rata nalaze se u evropskoj kolonijalnoj ekspanziji i u bursko-britanskom rivalstvu, upravo u nastojanju Velike Britanije da potčini svu Južnu Afriku zajedno sa Burima, što je i ranije dovodilo do sukoba.

Neposredan povod ratu bilo je otkriće (1886) bogatih nalazišta zlata kod Vitvatersranda u Transvalu, jednoj od dve burske slobodne države. Začas su reke kopača i avanturista, pretežno Anglo-saksonaca, preplavile zlatonosne oblasti. Grad Johannesburg, nikao na ledini, već posle devet godina obuhvatao je trećinu belog stanovništva Transvala. Prvi popis stanovnika iz 1890. otkrio je da je broj došljaka (uitlanders) ravan broju Bura u državi. Aktivnošću rudara obilno se koriste transvalske finansije, ali im Buri nerado daju politička prava. Njihovu naturalizaciju uslovljavaju, tačnije sprečavaju dugim rokovima. Došljake podržava Sesil Rouds, od 1889. premijer Kapske kolonije i predsednik Britanske južnoafričke kompanije koja je stavila pod svoju kontrolu sva rudarska preduzeća britanskih teritorija. On i podstiče zahteve Generalne unije, koju je formiralo nekoliko krupnih kapitalista Johannesburga, prema transvalskoj vladi.

Rouds ide i dalje. Krajem 1895. dolazi do pobune u Johannesburgu, a uporedo oko 800 naoružanih ljudi, među kojima je bilo i britanskih oficira u aktivnoj službi, na čelu sa Džejmsonom, Roudsovim sekretarom, prelaze transvalsku granicu kod Mejfkinga. Dočekani i desetkovani kod Krigersdorpa, gde ih je Kronje vešto

opkolio, oko 600 padaju u ruke Bura. Provokativna čestitka Vilhelma II Krigeru, predsedniku Transvala, mogla je izazvati u Bura opasne iluzije o podršci Nemačke. Ipak, Kriger velikodušno vraća zarobljenike Britancima da ih sami kazne, a bunt u Johannesburgu rešava novčanim kaznama. Ova umerenost nije dala rezultata. Iza Roudsa, koji je morao otići sa svog položaja, stajao je britanski kabinet. Britanski finansijski magnati nisu odustali da stave pod svoju kontrolu transvalsko zlato, a političari nisu se odrekli direktne veze Kaira sa Kejptaunom. Svakako, dejstvovao je i primer SAD koje su upravo uz male napore dovršile vrlo unosan imperijalistički rat protiv Španije. Dejstvovala je ohrabrujuće i Fašoda, gde su Francuzi kapitulirali pod britanskim pretnjama. Britanci potežu po volji nerešeno pitanje političkog položaja *uitlandersa*. Kriger pravi koncesije u pogledu rokova naturalizacije došljaka — o građanskim pravima crnaca, velike većine stanovnika, niko se nije brinuo — ide čak ispod normi mnogih evropskih država, što ipak ne može zadovoljiti britansku vladu. Najzad je Kriger zatražio arbitražu koju London odbija, smatrajući — suprotno Londonskom ugovoru od 1884 — da Transval i nije suverena država da bi neko treći mogao presuđivati između nje i Velike Britanije, a od suvereniteta Kriger nije nikako hteo odustati. Uporedo Britanci dovlače trupe u Južnu Afriku, gomilaju ih na transvalskoj granici, a Buri mobilišu deo svojih snaga. U Velikoj Britaniji 7. oktobra pozvana je pod oružje rezerva I armijskog korpusa predviđenog za Južnu Afriku. Pod tom pretnjom, da postepeno ne bude doveden u strategijski ćorsokak, dva dana kasnije Kriger zahteva ultimativno da Britanija povuče svoje trupe sa granice i da obustavi dalja iskrcavanja u Južnoj Africi. Odgovorom od 10. oktobra londonska vlada odbija diskusiju po tome. Ovim je rat bio objavljen. Slobodna Država Oranje stala je na stranu Transvala s kojim je imala ugovor o savezu.

Transval je od stajaće vojske imao svega jedan artiljerijski divizion od 28 oficira, 83 podoficira i 600 vojnika, a uz to tridesetak telegrafista i po nekoliko ljudi u pomoćnim službama. Sve se to nalazilo u forovima Pretorije. Vojnici-dobrovoljci regrutovani su na rokove od po tri godine među građanima (*burghers*)¹⁹⁰ rođenim ili naturalizovanim. U mirno doba u većim naseljima po-

¹⁹⁰ Transval je početkom rata imao u svemu 932.000 stanovnika od čega 290.000 belaca među kojima 200.000 Bura, 55.000 Britanaca i 35.000 drugih narodnosti.

stojali su dobrovoljački odredi od 50 i više ljudi, registrovani takođe na tri godine, u svemu oko 2.500 ljudi koje je vlada sazivala prema potrebi kao prilikom Džejmsonovog reida. U slučaju mobilizacije svi Buri od 16 do 60 godina podlegali su vojnoj obavezi. Prema popisu od 1897. bilo je 29.279 obveznika. Oranje je imalo sličnu vojnu strukturu, na 80.000 Bura 14.000 obveznika. Ako idemo još niže, do 14. godine starosti, kao što je u stvari i bilo, a dodamo i evropske dobrovoljce (oko 4.000) i buntovne Bure (Afrikandere) iz Kapske kolonije, u najpovoljnijem trenutku krajem novembra 1899. Buri su imali najviše 60.000 ljudi pod oružjem.¹⁹¹ Po drugom proračunu su u svemu u toku rata izveli na bojište oko 90.000 ljudi.¹⁹²

Od Džejmsonovog upada Kriger nabavlja u Evropi dosta oružja i materijala. Svaki je Bur imao pušku *Mauser M. 93/95*, najbolju onog vremena,¹⁹³ a vlada je još raspolagala velikom količinom starijih pušaka *Henry-Martini*. Mitraljeza *Maxim* bilo je oko 40. Municije nije nedostajalo. Raznovrstan artiljerijski materijal obuhvatao je najmodernije baterije francuskog i nemačkog porekla, *Creuzot* i *Krupp*. U početku rata Transval je raspolagao sa oko 60 topova, Oranje imalo je 26. Tokom rata pominju se nešto veći brojevi, ali ni izbliza nije postignut evropski odnos pešadije i artiljerije.

Na oglas mobilizacije burski obveznici, opremljeni i naoružani, na svojim konjima odlazili su galopom u sresko mesto gde su formirali svoj odred od 200 do 500 ljudi pod *fieldcornetom*, određenom još u miru. Daljeg raščlanjavanja naviše i naniže nije bilo. Odredi su grupisani u veća tela prema operativnim potrebama. Konj je Burima služio samo za transport. Oni su pešaci na konju. Izvanredni strelci i jahači, oni su i neuporedivi individualni borci, srasli sa prirodom koja ih okružuje, očeličeni u borbi sa crncima, požrtvovani i hrabri. Bez discipline i kohezije, u kolektivu znače mnogo manje. Bore se dobro dok ima nade na uspeh, a u teškim krizama popuštaju, raspadaju se. Nemajući bajoneta ni sablje, oni nisu sposobni za udar — za taj najizrazitiji borbeni oblik jedinice kao kolektiva — ni peške ni na konju. Njihovi izvanredno dresirani konji — koje ne treba držati kada jahači sjahuju za borbu peške — omogućavaju im veliku operativnu i tak-

¹⁹¹ G. Gilbert, *La Guerre sud-africaine*, str. 38, 46.

¹⁹² D. H. Cole i E. C. Priestley, *British Military History*, str. 265.

¹⁹³ Petometna magacinska (brzometka, repetirka) 7 mm, 728 m početne brzine, težine 4 kg.

tičku pokretljivost, ograničenu samo komorom na volujskoj vuči koju je svaki odred vukao za sobom.

Do početka oktobra Kriger i Stajn, predsednik Oranjea, pozvali su pod oružje samo prva dva poziva (od 18. do 34. i od 34. do 50. godine starosti), a 5. oktobra je proglašena opšta mobilizacija od 14. do 60. godina. Vrlo brzo, već 12. oktobra, saveznici su raspolagali sa oko 20.000 ljudi na granici Natala, 8.000 imali su između Kimberlija i Mejfkinga, 1.000 boraca u Rodeziji, a 5.000—6.000 kod Blumfontejna.

U proleće 1899. Britanci su u Kapskoj koloniji i Natalu imali oko 10.000 ljudi regularne vojske. Otada do početka neprijateljstava (11. oktobra) britanske snage u Južnoj Africi porasle su na oko 25.000, čemu treba dodati još oko 10.000 lokalnih milicija obeju kolonija. Naknadno je Velika Britanija mobilisala tri armijska korpusa, dva regularne (aktivne) vojske sa svojom rezervom, treći mešoviti (regularna vojska i milicija¹⁹⁴). U svemu 115.000 ljudi od čega 95.000 aktivne vojske. Kasnije su upućene nove trupe. Krajem novembra 1899. bilo je u Južnoj Africi 90.000 aktivnih snaga i milicije a krajem marta iduće godine biće 204.000 ljudi od čega 136.000 aktivnih. U svemu Britanci su angažovali u Južnoj Africi 450.000 ljudi.

Začudo, vojska najrazvijenije industrijske zemlje nije bila bolje naoružana od svog seljačkog protivnika. Puška *Lee-Metford*¹⁹⁵, usvojena 1895, bila je slabija od burske mauzerke. Britanski poljski top 76 mm, usvojen 1887, po dometu i brzini dejstva bio je slabiji od novih burskih topova nabavljenih u Francuskoj i Nemačkoj. Najbolja oruđa bile su haubice 127 mm, uvedene 1899. u neposredan sastav korpusa. Ono što je Britancima nedostajalo u kvalitetu nadoknađivali su kvantitetom: 450 oruđa prema 180 koliko su Buri mogli najviše imati.

Britanski vojnik bio je hladnokrvan, snažan, hrabar, disciplinovan i uporan, izdržljiv pod uslovom da je dobro hranjen, ali taktika britanske vojske bila je još linijska, plotunska, razvoj za borbu shematski bez obzira na teren. Služba izviđanja je zanemarena. Oficiri, regrutovani u socijalnim vrhovima, nisu imali dovoljno stručne spreme. Hrabrost je bila njihova glavna osobina.

¹⁹⁴ Po zakonu od 1898. pripadnici milicije mogli su dobrovoljno služiti i u prekomorskim zemljama, čak i čitavim jedinicama ako je 75% sastava bilo time saglasno.

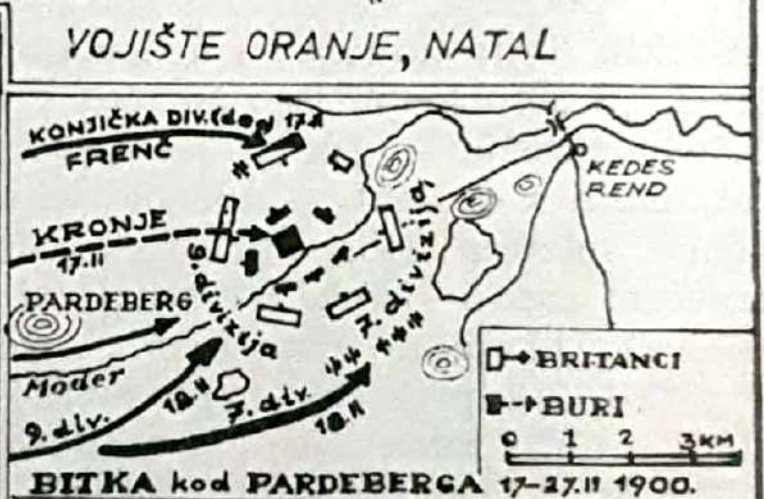
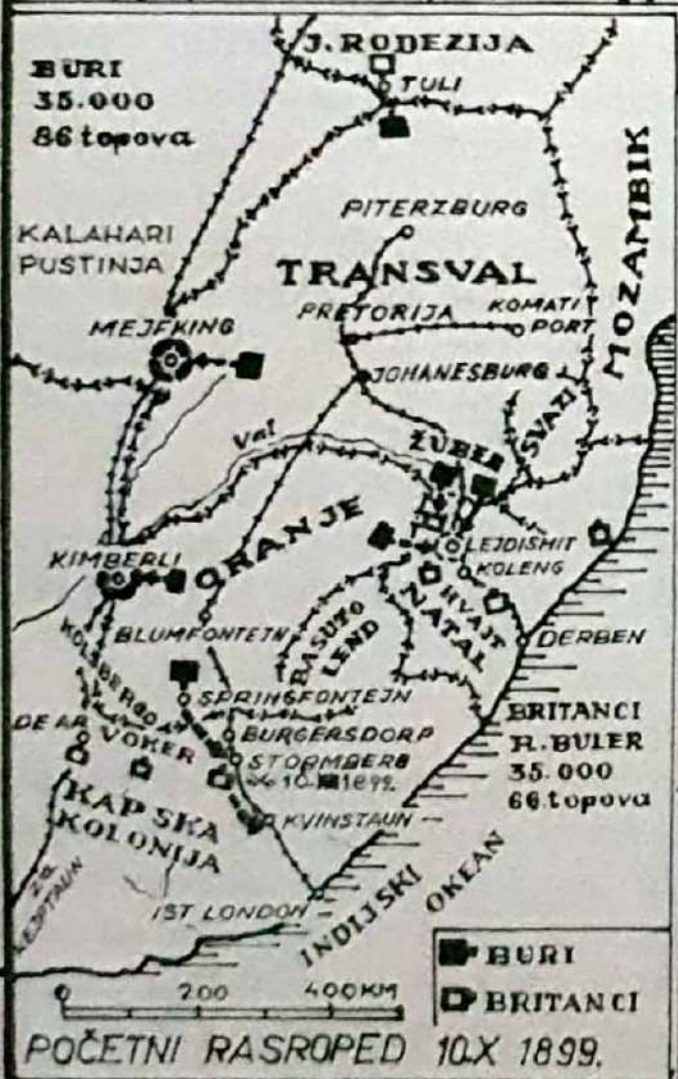
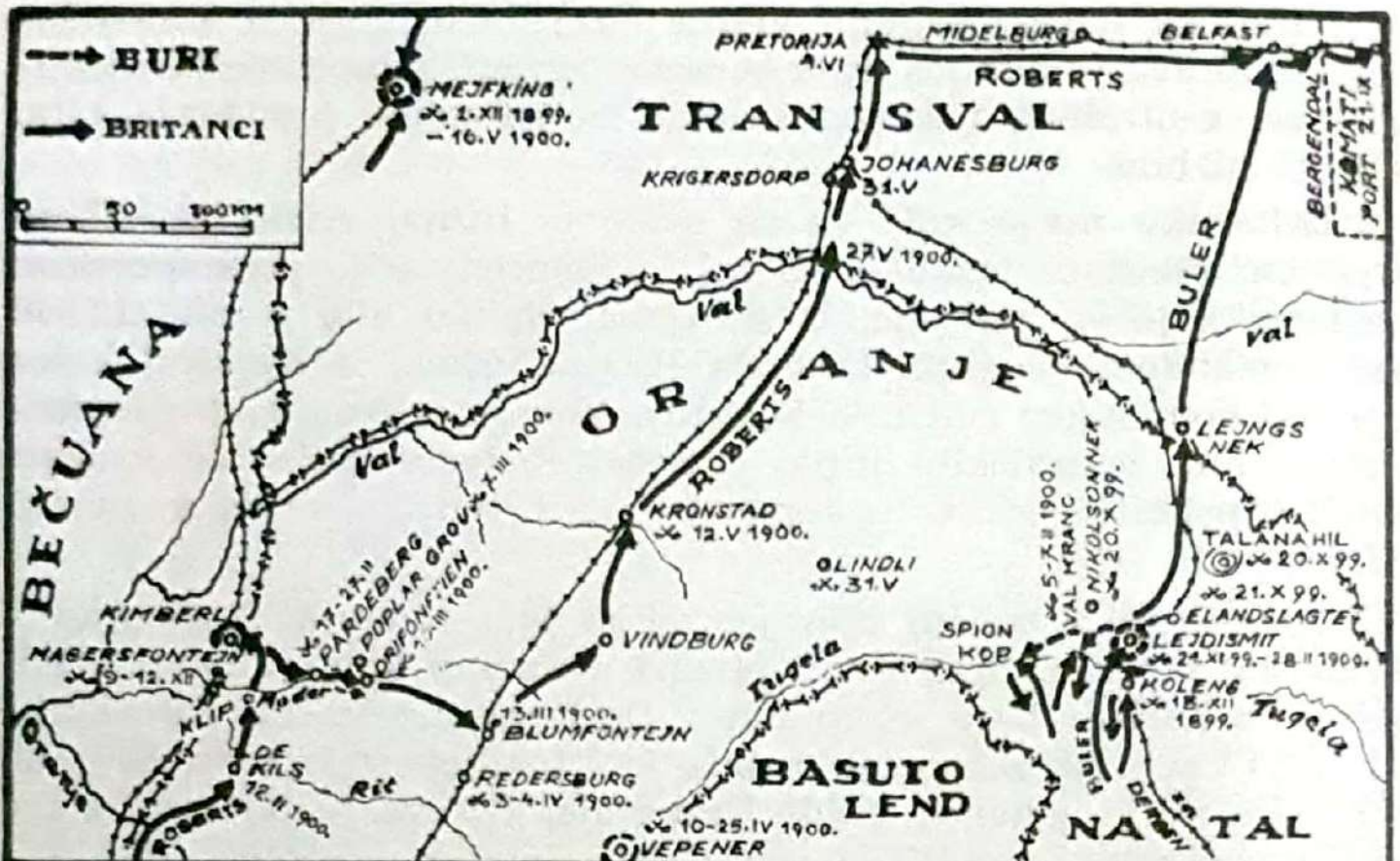
¹⁹⁵ Kalibar 7,7 mm, početna brzina 564 m, težina 4,365 kg.

O obuci nisu mnogo brinuli. Velika nezgoda britanskog komandovanja i uprave je bila još uvek u rasparčanosti kompetencija. Generalštaba, centralnog nervnog sistema za pripremu i vođenje rata, nije još ni bilo.

Britanske snage koje su se našle u Južnoj Africi početkom neprijateljstava poslužile su za zaštitu koncentracije prekomorskim snagama koje su nailazile. U severnom Natalu bilo je oko 13.000 pod komandom generala Džordža Hvajta, ostalo u Kapskoj koloniji pod komandom generala Foristira Vokera u graničnim garnizonima i duž železničkih linija. General Redvers Buler će krajem oktobra primiti pod svoju komandu sve britanske snage u Južnoj Africi.

Južnoafričko ratište bilo je veliko kao tadanja Francuska i Nemačka zajedno. Srazmerna je bila i dužina komunikacija. Dve glavne britanske baze, Kejptaun i Derben, bile su na odstojanju od 1.500 km a približno tolika bila je i udaljenost između Kejptauna i Pretorije, glavnog grada Transvala. Puteva je bilo malo, pa su se operacije, naročito u početku, odvijale uglavnom duž železničkih linija kojima su nedostajale poprečne veze (zapad—istok). Teren je umnogome išao naruku braniocu, Burima u širem smislu. Osim pribrežja — gde je zemljište padalo postepeno u vidu terasa paralelnih s obalom — Južnoafrička visoravan je isprekidana haotičnim spletom golih krečnjačkih formacija ili izduženim lancima pravcem zapad—istok. Zaokrugljeni i pri vrhu zaoštreni visovi dominiraju okolnim zemljištem. Vegetacije ima malo, stanovništvo je retko. Na prosečnoj nadmorskoj visini od blizu 2.000 metara, hladne noći zahtevaju logorsku opremu. Jediní mostovi bili su železnički. Gazovi (drifts) usečeni i strmi. Pouzdanih karata nije bilo. U monotonom terenu bez izrazitih repera mnogo se trebalo oslanjati na mesne vodiče, okolnost koja je takode išla naruku Burima.

Najzad, među opštim uslovima rata ne treba prenebregnuti moralne momente. Simpatije gotovo celog sveta bile su na strani Bura, naročito posle njihovih prvih uspeha. David protiv Golijata! Male države su saosećale sa Burima upravo zato što su bile male, a velike su se radovale teškoćama na koje su Britanci naišli. Samo, nije bilo opasnosti da bi se neko mogao umešati. Vilhelm II se u međuvremenu odrekao Bura. Ugovorom (tajnim) od 30. avgusta 1898. Velika Britanija se sporazumela sa Nemačkom o po-

Skica br. 54 BURSKI RAT 1899-1902.

deli portugalskih kolonija — Mozambik Britaniji, Angola Nemačkoj — za slučaj da ne bude moguće sačuvati integritet portugalskih poseđa u Africi. Francuska je bila rastrzana Drajfusovom aferom, Rusija zauzeta na Dalekom istoku. Velika Britanija je upravo izabrala taj povoljan trenutak za napad na burske slobodne države. U ovom slučaju pobeda Golijata nije dolazila u pitanje. U pitanju je bilo samo kada će se postići i kojim snagama.

2. BURSKA OFANZIVA

Ofanziva je bila u logici Krigerovog ultimatumu. Trebalo je nešto učiniti pre no što naiđu trupe koje su počele da se mobilisu u Velikoj Britaniji. Trenutna brojna nadmoćnost i mogućnost dejstva po unutrašnjim pravcima išle su u prilog Burima.

Napali su na celom frontu. Na zapadu su cernirali Mejfking i Kimberli, gradove utvrđene na brzu ruku, prvi sa garnizonom od 1.000 ljudi neregularnih trupa i 10 topova, drugi sa 2.000 ljudi, pretežno neredovnih trupa i 16 topova. Isprekidano bombardovanje koje su Buri preduzeli nije dalo opipljive rezultate. Na istoku Žuber je upao u Natal. Kod Talana Hila, 20. oktobra, britanski general Pen Sajmons sa oko 4.000 ljudi odbacio je burski odred Lukasa Majera sa gubitkom od 400 ljudi što je bilo četiri ili pet puta više no što su pretrpeli Buri! Sutradan kod Elandslagta britanski general Frenč je postigao sličan uspeh sa manjim gubicima. Ipak je Hvajt sve svoje trupe prikupio u Lejdismitu, gde su ga Buri blokirali pošto su ga 20. oktobra tukli kod Lombards Kopa i Farkars Farma (5 km od Lajdismita), a istog dana kod Nikolson Neka potpuno uništili jedan njegov odred od 1.000 ljudi. Manje snage iz Oranjea prodrle su prema Stormbergu.

Mnogi su kritičari zamerili Burima što sa prikupljenim snagama nisu krenuli u invaziju Kapske kolonije, gde je bilo izgleda da se Afrikanderi dignu na ustanak (u Natalu ih je bilo malo). Takvoj ofanzivi stajale su na putu krupne prepreke: odnos snaga prema prostoru, nespremnost Bura za operacije na dužim pravcima, veća sposobnost za odbranu nego za napad, nedovršeni pregovori sa Afrikanderima.

General Buler stigao je u Južnu Afriku 31. oktobra i odmah primio komandu nad svima britanskim trupama. Njegov Ekspedicioni ili Prvi korpus stići će između 15. novembra i 1. decembra. Na drugoj strani u to vreme je Kronje (12.000) blokirao Mejfking

i Kimberli, a prednje delove prebacio preko reke Modera; Žuber na čelu 20.000 Bura blokirao je u Lejdismitu 7.000 Hvajtovih ljudi i spremao se da sa pojačanjima koja je očekivao (4.000) nastavi ofanzivu preko reke Tugele; u centru, prešavši reku Oranje, Buri su ugrožavali De Ar, Kolsberg i Burgersdorp.

Buler je nameravao da svoje snage grupiše u Kapskoj koloniji za udar na Oranje. Pod uticajem javnog mnjenja koje je zahtevalo deblokadu opsednutih gradova (u blokiranom Kimberliju, metropoli dijamanta, nalazio se Sesil Rouds najveći protivnik Bura!), a uporedo zaštitu Kapske kolonije, Buler je podelio svoje snage i pretrpeo tri osetna poraza. Kod Magersfontejna (oko 15 km južno od Kimberlija) 9—12. decembra Kronje je tukao generala Mitjuina (8.500) kada je pokušao da noćnim frontalnim napadom zauzme njegov položaj što je platio sa 1.000 ljudi prema 219 gubitaka koliko su imali Buri. Kod Stormberga, 10. decembra, tučen je general Getejkr sa 3.000 ljudi. On je takođe krenuo u noćni napad a u zoru, krivicom vođiča koji je izgubio put, izložio svoj desni bok Burima na dominantnom položaju. Izgubivši 722 čoveka i 2 topa, prema tridesetak Bura izbačenih iz stroja, odstupio je da štiti Kvinstaun. Najveći poraz u toj *crnoj nedelji*, kako su je Britanci nazvali, pretrpeo je Buler lično. Krenuo je sa 18.000 ljudi da deblokira Lejdismit. Njegov nepovezan napad Luj Bota je 15. decembra krvavo odbio kod Kolensa. Ovde su britanski gubici bili najveći: 1.300 sa 10 topova prema tridesetak mrtvih i ranjenih Bura.

Bilo je sada jasno da se Buri ne daju savladati jednim korpusom i lokalnim milicijama, sa svega 80.000 ljudi. Vinston Čerčil, dopisnik *Morning Post*-a, traži 220.000, što će se ostvariti već u martu. Dovlače se trupe iz cele Britanske Imperije, regularne, milicije, dobrovoljci. Dominioni su dali 30.000, a lojalistički elementi Južne Afrike oko 50.000. Za glavnog komandanta određen je 19. decembra fildmaršal lord Roberts, veteran kolonijalnih ratova u Indiji i Afganistanu, a za načelnika štaba dodeljen mu je lord Kičener još sa svežim lovorikama iz Sudana. Buler je ostavljen da komanduje u Natalu.

Roberts — u Kejptaunu od 10. januara 1900, ali već od početka januara upravlja operacijama — odlučio je da Burima zada glavni udar iz Kapske kolonije, pravcem jug—sever. Da bi stvorio vreme potrebno za dovlačenje novih snaga i organizaciju ofanzive, a pažnju Bura skrenuo na drugu stranu, on je pojačao Bulera i naložio mu da deblokira Lejdismit. Tako će sve do 15. februara centar događaja biti Natal.

Noću 5/6. januara izveli su Buri nepovezan napad sa delom snaga na Lejdismit. Mada odbijeni, i ovog puta oni su imali manje gubitke od svojih protivnika, 150:400. Bio je to jedan od retkih slučajeva da su se Buri odlučili na borbu prsa u prsa. Na insistiranje posade Lejdismita za pomoć putem heliografa, Buler je krenuo u nov deblokadni pokušaj 10. januara, ovog puta težištem preko gornje Tugele, dok je prema Kolensu demonstrirano. Zbog kiše i subjektivnih slabosti operacija se vrlo sporo odvijala, pa su Buri imali vremena da pariraju udar. Rešenje je palo 24. januara na Spion Kopu, zapadno od Lejdismita, odakle je Luj Bota odbacio generala Vorina, posle čega su Britanci odstupili na desnu obalu Tugele. Na Spion Kopu izgubili su 1.550 ljudi, 20 odsto od angažovanih efektivna — prema 200 Bura — a cela operacija je stajala Britance 1.800 ljudi. Početkom februara uporni Buler je ponovo krenuo u deblokadu Lejdismita. Pokušao je ponovo preko gornje Tugele, što se završilo neuspehom kod Val Kranca 5—7. februara.

Buler nije uspeo da oslobodi Lejdismit ali je svojim pritiskom najviše doprineo da je na Moderu i Oranjeu vladalo dvomesečno zatišje od 15. decembra do 15. februara.

Ovi serijski porazi britanske regularne vojske pretrpljeni u borbi sa burskim farmerima, odjeknuli su senzacionalno, upravo zato što su bili neočekivani. Potencirani simpatijama koje je burska stvar svuda uživala oni su imali znatnog uticaja i na vojnu misao.

Burski rat je bio prvi sukob gde je brzometka suočena sa brzometkom. U prethodnom špansko-američkom ratu to se nije ni primetilo. Sada je palo u oči njeno ubitačno dejstvo u frontalnoj odbrani. Kod Magersfontejna oko 5.000 Bura zaustavilo je britanski napad na frontu od 9 km, kod Kolensa 4.500 na gotovo 11 km. Bilo je to dovoljno da zbuni teoriju taktike. Otuda mnogo brzo-pletih i kontradiktornih zaključaka. Zaboravljalo se za prvi mah da je britanska napadna taktika bila sasvim zastarela i šablonska, taktika linija i kolona¹⁹⁶. Jedni su tvrdili da su frontalni napadi

¹⁹⁶ Brigada se razvijala u tri linije na frontu od 600 jardi (oko 550 m) na ovaj način: u prvoj liniji jedan bataljon se sa 16 sekcija (desetina) razvijao u streljački stroj (1 čovek na 4 i po m), a na odstojanju od 370 m kretalo se 16 ostalih sekcija u smaknutom stroju; u drugoj liniji dolazio je zatim drugi bataljon na 370 m odstojanja, podeľjen na dva polubataljona u smaknutom stroju; u trećoj liniji nastupala su ostala dva bataljona na 740 m u kolonama. Celokupna dubina oko 1.370 m, što znači da je sav poredak brigade upadao u protivničku vatru kada se streljački stroj primicao na 1.100 m od neprijateljske vatrene linije (J. F. C. Fuller, *The Army in my Time*, str. 81).

postali nemogućni, čak i proboji u operativnim razmerama,¹⁹⁷ drugi su ih činili zavisnim od podrške vatrom.¹⁹⁸ Jedni su smatrali da su noćni napadi postali neminovni na otvorenom zemljištu¹⁹⁹, drugi ih prihvataju samo izuzetno.¹⁹⁸ Jedni smatraju da su konjički juriši preživeli,²⁰⁰ drugi da su još mogućni i korisni,²⁰¹ što je bilo i Frenčovo mišljenje koji je u Južnoj Africi komandovao konjičkom divizijom. Žores je smatrao — videli smo ranije — da uspesi Bura govore u prilog ukidanja stajaćih armija ili bar za radikalno skraćivanje roka u kadru, drugi su došli do suprotnog zaključka da je dvogodišnji rok minimum. Jasno je bilo jedino da je vatra pešadije postala ubitačna, da frontovi moraju biti širi, a da to nameće nove taktičke postupke. To se oseća u novim pravilima, britanskim, austrougarskim i francuskim. U Nemačkoj je bilo većeg uticaja samo na primeni pravilskih uputstava.²⁰² Južnoafrička iskustva potvrdiće odnosno korigovati rusko-japanski rat 1904—05.

3. BRITANSKA OFANZIVA

Fildmaršal Roberts vrlo je dobro iskoristio vreme koje mu je u Natalu stvarao Buler. Starao se posebno za konjicu i pešadiju na konjima koju je improvizovao, a Kičener se brinuo za organizaciju pozadine i transport da se armija operativno oslobodi od železničkih pruga.

Početak februara Roberts je pod svoju neposrednu komandu grupisao 43.000²⁰³ ljudi za operacije preko Modera na Blumfontejn, u Natalu je Buler imao 30.000 za napad na Lejdimit, a u centru Getejkr i Kliments imali su po 7.000—8.000 ljudi u defanzivnom stavu za zaštitu Kapske kolonije. U svemu oko 90.000 prema 30.000—35.000 Bura. Pored svoje apsolutne nadmoćnosti na svom levom krilu protiv Kronjea, Roberts je stvorio izrazitu relativnu nadmoćnost, 8:1. On će, dakle, krenuti u jednovremenu ofan-

¹⁹⁷ G., *Militärische Betrachtungen über der Krieg in Südafrika*, str. 369. — J. F. C. Fuller, *The Army in my Time*, str. 93.

¹⁹⁸ F. Immanuel, *Die Kriege 1899 bis 1913*, str. 25—27.

¹⁹⁹ G., *Isto*, str. 392.

²⁰⁰ J. F. C. Fuller, *Isto*, str. 93.

²⁰¹ H. Bonnal, *La récente guerre sud-africaine*, str. 39.

²⁰² A. Boguslawski, *Taktische Folgerungen aus dem Burenkriege und der Gruppenangriff*, str. 42—64.

²⁰³ Organizovanih u 4 pešadijske divizije (1, 6, 7. i 9) jednu konjičku i jednu diviziju na konjima.

zivu krilima. Suprotno onome što su Britanci dotle redovno činili, umesto frontalnih napada njegova će taktika ići na obuhvate i obilaskе. Vezani čvrsto za izabran položaj, bez taktičkih rezervi, kohezije i subordinacije, Buri će biti nesposobni da protivmanevrima odgovaraju na iznenađenja koja se budu pojavila na njihovim bokovima i u pozadini.

Dok je 1. divizija, uz koju je ostao Roberts, zatvarala na pruzi pravac prema Magersfontejnu gde je stajao Kronje, sva ostala britanska levokrilna grupa pod komandom Kičenera krenula je za Blumfontejn, prestonicu Slobodne Države Oranje. Najveća teškoća bila je u velikoj vrućini i u olujama prašine. Pokret na istok je otpočeo 11. februara na čelu sa konjičkom divizijom generala Frenča. On je prešao reku Rit 12. februara na prelazu De Kils, odbacivši slabe burske snage, a sutradan je već ovladao prelazom na Moderu kod Klipa. Tu se zadržao 14. februara da odmori trupe i sačeka pešadiju, a 15. februara (sa nekih 10.000 konjanika, pešaka na konjima i 7 baterija) probio se u Kimberli dok je pešadija ostala na Moderu.

Posle burnog ratnog saveta Kronje je rešio da odstupi na Blumfontejn, što je otpočelo noću 15/16. februara severnom obalom Modera. Pokret je usporavala velika (volujska) komora. Stigao je 17. februara istočno od Pardeburga, vodeći zaštitne borbe sa britanskom pešadijom. Tu je zastao da bi odmorio i napojio volove. To je omogućilo Frenču da se sa delom svoje kolone vrati iz Kimberlija na Moder, uzvodno (istočno) od Bura, pošto ih je zaobišao sa severa i stavio pod artiljerijsku vatru gaz kod Pardeburga. Kronje se još uvek mogao spasti da je napustio sporu komoru na što se nije mogao rešiti jer je u njoj bilo mnogo žena i dece. Sutradan biće kasno. Naišao je Roberts sa dve britanske divizije koje su ga opkolile. Narednih dana uzalud je nastojao da probije obruč, što je spolja pokušavao bez uspeha i De Vet, komandant oranjskih snaga. Kronje se predao 27. februara sa 4.000 ljudi. Ovaj veliki uspeh zahvaljuju Britanci operativnim osnovama pohoda, velikoj Kičenerovoj i Frenčovoj upornosti, svakako i svojoj brojnoj nadmoćnosti. U taktičkoj oblasti su i kod Pardeburga ispoljili velike slabosti.

Iz Pardeburga krenuo je Roberts za Blumfontejn. Pošto je odbacio De Vetove snage kod Poplar Grouva i Drifontejna 7. odnosno 10. marta, ušao je 13. marta u prestonicu Slobodne Države Oranje. U isto vreme s juga na oranjsku teritoriju upali su Kliments i Getejkr.

U Natalu je Buler krenuo u četvrtu deblokadu Lejdismita. Prešavši Tugelu 21. marta istočno od Kolensa posle oštih borbi i uz 2.250 gubitaka ušao je najzad u grad 28. februara.

Padom Blumfontejna i deblokadom Lejdismita nastupila je dvomesečna operativna pauza koja je Robertsu bila potrebna da uredi i snabde svoju vojsku, što nije išlo lako jedinom železničkom linijom, a i kolera je izbila među njegovim trupama. Za to vreme je De Vet u njegovoj pozadini kod Redersburga 3. i 4. aprila napao jedan britanski odred od 600 ljudi i zarobio 550. Napao je i Vepener, na granici zemlje Basuta (Basutolend), ali ga nije mogao zauzeti ni posle 16 dana opsade.

Početkom maja sa 45.000 ljudi krenuo je Roberts iz Blumfontejna na sever i 12. maja zauzeo Kronstad, gde se bio sklonio Stajn sa vladom države Oranje. U Vinburgu, 24. maja, Roberts je anektirao Slobodnu Državu Oranje pod imenom Kolonija Reke Oranje. U to vreme, 16. maja, Britanci su deblokirali i Mejfking kombinovanom akcijom sa severa (iz Rodezije) i juga. Roberts je nastavio za Pretoriju, prešao Val 27. maja, Johannesburg je kapitulirao 31. maja a Pretorija se bez otpora predala 4. juna uprkos četiri svoja fora. Buler je pomagao ovu operaciju dejstvom iz Lejdismita za Lejngs Nek. Sa ostatkom snaga Kriger je iz Pretorije odstupio na istok.

4. GERILSKI RAT

Posle pada Pretorije odlučili su Buri da ne prihvataju više uređene bitke. Ovu novu strategiju otpočeo je De Vet u Oranjeu, gde je, kod Lindlija, 31. maja zarobio 530 britanskih vojnika, a 7. juna kod Rodevala 500 milicionera. Kolone upućene protiv njega pritisle su Martinusa Prinsla na granicu Basutolenda, neprijatelja Bura, i prinudili ga na predaju sa 4.000 ljudi. De Vet i Stajn su se sklonili u Transval, Krigeru.

Verujući da će se gerila utišati čim svrši sa Krigerom i njegovom vladom, Roberts je protiv njega krenuo iz Pretorije, a Buler iz Natala. Spojili su se kod Belfasta. Kod Bergendala, 27. avgusta, došlo je do poslednje uređene bitke gde je nad Botinim trupama ponovo trijumfovala britanska nadmoćnost. Aneksija Transvala proklamovana je 1. septembra. Komati Port, poslednja transvalska železnička stanica na granici portugalskog Mozambika, zauzeta je 21. septembra. Borci su se razišli. Kriger je otišao u Evropu gde je uzaludno tražio pomoć. Prema svim izgledima rat je bio završen,

a Roberts se novembra vratio u London pošto je Kičeneru predao komandu.

Izgledi su varali. Rat će se preneti u narednu godinu i duboko zaći u 1902. Pod vodstvom Bote i De Veta, koga je pomagao i Delarej, Buri su nastavili gerilu koju je otpočeo De Vet. Do sada su branili određene gradove, linije, položaje koji se nisu mogli odbraniti od toliko nadmoćnog neprijatelja. Odsad neće imati da štite nikakve subjekte, moći će slobodno da biraju napadne objekte na prostranom ratištu, duž neizmernih komunikacija. Hiljadama dobro naoružanih Bura i na dobrim konjima krstariće zemljom, dizati u vazduh železničke objekte i vozove, napadati nadmoćnim brojem izolovane britanske garnizone i konvoje. Za gerilski rat oni su se čvršće organizovali, raščlanili su odrede na čete. Sada, kada su operativno bili slobodniji, mogli su dublje prodirati u Kapsku koloniju, gde su imali mnogo pristalica i odakle su crpeli pojačanja. U tim reidovima na jug u čemu se isticao Jan Kristijan Smats, ranije državni tužilac Transvala, burski gerilski odredi stizali su na vidik mora.

Saradnja Afrikandera Kapske kolonije sa burskim republikama bila je spontana i potpuna svuda gde su burski odredi bili dopri. Do šireg ustanka nije došlo možda najviše greškom burskih vođa koji su potcenili mogućni doprinos njihovih saplemenika na jugu, pa za taj zadatak nisu odvojili potrebne snage niti se lično dovoljno založili. Mada buntovni potencijal Afrikandera nije iskorišćen, ipak je permanentna pretnja primorala Britance da svoje komunikacije zaštićuju velikim snagama. I Britanci su iskusili ono što se zapazilo već u ratu 1870—71. da u neprijateljskoj zemlji nedovoljne etapne trupe mogu kočiti i ograničavati energiju i dinamiku operacija.

Odlaskom Roberta, Kičener se našao pred dvovrsnim problemom: kako zaštititi posade i komunikacije i kako uništiti burske gerilske odrede. Prvi zadatak je nastojao da reši fortifikacijom: blokhauzima kružnog ili četvrtastog oblika za posadu od jednog podoficira i 10 ljudi, dvostrukih zidova od talasastog lima između kojih je stavljen kamen, nabijena zemlja ili pesak. Prema preglednosti zemljišta, ovi bunker — kako bismo ih danas zvali — postavljeni su na 300 do 700 metara, u svakom slučaju na doomet puške, a povezani su ogradom od bodljikave žice²⁰⁴ koju je pratio rov od

²⁰⁴ Bodljikava žica se tokom ovog rata pojavljuje prvi put u službi fortifikacije. Upotrebljavali su je i Buri u prethodnoj fazi. U Južnoj Africi nije nedostajala kao najjeftiniji i najpopularniji materijal za ograđivanje.

metar dubine i nešto preko metra širine. Počelo se sa železničkim prugama januara 1901, a zatim su te utvrđene linije izgrađivane kroz bursku visoravan (*veldt*) od grada (uporišta) do grada, dok pri kraju rata nisu pokrile sve burske zemlje kao mrežom. Između njih, da bi pohvatao burske odrede, Kičener je organizovao potere (drives) mobilnim kolonama sa po kojim topom a pod komandom odabranih oficira. Britanci priznaju da su Buri obično uspevali da umaknu ali da su ostavljali i zarobljenike²⁰⁵. Burski general De Vet tvrdi da im taj britanski fortifikacijski sistem nije mnogo našao, ali priznaje da su im britanski noćni napadi bili vrlo neugodni²⁰⁶. U svakom slučaju Kičenerove kolone su više značile operativno, kao stalna pretnja Burima, nego taktički. U taktičkim sudarima one su znale trpeti i neuspehe.

Pod tim uslovima rat bi mogao trajati u nedogled, sve dotle dok su se Buri mogli oslanjati na sopstveno stanovništvo. Upravo to je Kičener presekao brutalnom ali radikalnom merom. Veliki deo burskog stanovništva strpao je u koncentracione logore — prve ustanove te vrste koje se javljaju u istoriji — a njihove farme popalio. Krajem 1901. bilo je u koncentracionim logorima preko 100.000 Bura. Pod vrlo primitivnim životnim i higijenskim uslovima u njima je mortalitet bio vrlo visok. Oko 24.000 Bura je deportovano van Južne Afrike, najviše na Svetu Jelenu, Cejlon i Indiju, u nepovoljne klimatske oblasti.

Svet se skandalizovao ali nije učinio ništa da spreči ovako nehumano ratovodstvo kakvo Evropa nije dugo videla. Buri su najzad morali popustiti. U februaru 1901. na sastanku Kičener—Bota u Midelburgu nije došlo još ni do kakvog sporazuma. Aprila 1902, kada se situacija Bura znatno pogoršala, otpočeli su pregovori u Pretoriji. Osnovni zahtev Britanaca — da se Buri odreknu suvereniteta, da uđu u sastav Južne Afrike kao deo Britanske Imperije — bio je glavni problem. Buri su najzad na to pristali ugovorom od 31. maja 1902. Kao odštetu za uništene farme dobili su 3 miliona funti i zajmove pod povoljnim uslovima.

Britanci su imali oko 6.000 mrtvih u borbi, a umrlo je od rana i bolesti (pretežno trbušni tifus) preko 16.000. Buri su im zarobili oko 10.000 ljudi, ali su ih brzo vraćali pošto nisu imali gde da ih čuvaju. Burski gubici su nepoznati. U njihovim redovima je trbušni tifus harao opasnije. Izgubili su 33.000 zarobljenika, a u trenutku

²⁰⁵ D. H. Cole i E. C. Priestley, *British Military History*, str. 280.

²⁰⁶ De Vet, *Burski rat*, str. 291—296.

potpisivanja sporazuma imali su još 20.000 boraca. Troškovi rata iznosili su za Britance 200 miliona funti.

O gerilskoj fazi burskog rata teorija se nije ni pozabavila. Mali rat, gerila, partizanski rat je dosledno zanemarivala odbijajući ih kao deformacije tobože jedino ispravnog regularnog rata sa regularnim trupama.

Suočeni sa brzim rastom crnačkog stanovništva i zahvaljujući pomirljivim merama britanske vlade, Buri su vrlo brzo prišli lojalnoj saradnji sa stanovništvom engleskog jezika u stvaranju jedinstvenog fronta protiv obojenih ljudi.